ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

Özlem EŞTÜRK

TÜRKİYE'DE GIDA GÜVENCESİ SORUNU VE HANEHALKI GIDA GÜVENCESİ ÖLÇÜMÜ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ADANA, 2013

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE GIDA GÜVENCESİ SORUNU VE HANEHALKI GIDA GÜVENCESİ ÖLÇÜMÜ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

Özlem EŞTÜRK

DOKTORA TEZİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Bu Tez 08/04/2013 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oybirliği/~~Oyçokluğu~~ ile Kabul Edilmiştir.

……..	……....	……
Prof. Dr. M. Necat ÖREN	Yrd. Doç. Dr. Tuna ALEMDAR	Prof. Dr. Turgut CABAROĞLU
DANIŞMAN	ÜYE	ÜYE
……..	…….	
Prof. Dr. Ö. Faruk EMEKSİZ	Doç. Dr. Erdal DAĞISTAN	
ÜYE	ÜYE	

Bu Tez Enstitümüz Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında hazırlanmıştır.
Kod No:

Prof. Dr. M. Mustafa GÖK
Enstitü Müdürü

Bu Çalışma Ç. Ü. Araştırma Projeleri Birimi Tarafından Desteklenmiştir.
Proje No: ZF2010D3

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZ

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE GIDA GÜVENCESİ SORUNU VE HANEHALKI GIDA GÜVENCESİ ÖLÇÜMÜ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

Özlem EŞTÜRK

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Danışman : Prof. Dr. M. Necat ÖREN
Yıl: 2013, Sayfa: 211
Jüri : Yrd. Doç. Dr. Tuna ALEMDAR
: Prof. Dr. Turgut CABAROĞLU
: Prof. Dr. Ö. Faruk EMEKSİZ
: Doç. Dr. Erdal DAĞISTAN

Bu çalışmada, Türkiye'de gıda güvencesi sorunu ve gıda güvencesinin koşulları; gıdaların bulunabilirliği, erişebilirliği, sürdürülebilirliği ve güvenirliği açılarından ele alınmış ve ülkenin gıda güvencesi durumunu ortaya koyabilmek için Adana ili özelinden hareketle hanehalkı gıda güvencesi düzeyleri belirlenerek bunu etkileyen faktörler analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında, ülkemizde gıda güvencesinin sağlanmasında gıdaların bulunabilirliği ile ilgili hayvansal gıda ürünleri hariç diğer ürünlerde kaygı verici bir durum olmadığı ancak nüfus artışı, küresel iklim değişiklikleri, tarım sektörünün yapısal sorunları ve doğal kaynakların tahribatı nedeniyle sürdürülebilir gıda arzının sağlanmasında risk olduğu sonucuna varılmıştır. Ülkemizin gıda güvencesinin temel sorunu gıdaya erişebilirlik boyutunda yaşanmaktadır. Yoksulluk başta olmak üzere, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işsizlik ve artan gıda fiyatları gıdaya erişimi olumsuz etkilemektedir. Hane halkı düzeyinde yapılan anket sonuçları düşük gelir düzeyinin gıda güvencesinin sağlanmasında en etkili faktör olarak bu durumu desteklemektedir.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde ülkemizde açlık ciddi düzeyde olmasa da gıda güvencesinin sağlanması kritik düzeydedir ve yetersiz beslenme söz konusudur. Ülkemizde gıda güvencesinin sağlanması yoksulluk ve düşük gelir gibi ekonomik sorunların çözümüne bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Gıda güvencesi, Türkiye Tarım Sektörü, Gıda Arzı, Lojistik Regresyon Analizi,

ABSTRACT

PhD THESIS

FOOD SECURITY PROBLEM AND MEASUREMENT OF HOUSEHOLD FOOD SECURITY IN TURKEY: CASE OF ADANA PROVINCE

Özlem EŞTÜRK

ÇUKUROVA UNIVERSITY
INSTITUTE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES
DEPARTMENT OF AGRICULTURAL ECONOMICS

Supervisor : Prof. Dr. M. Necat ÖREN
Year: 2013, Pages: 211
Jury : Asst. Prof. Dr. Tuna ALEMDAR
: Prof. Dr. Turgut CABAROĞLU
: Prof. Dr. Ö. Faruk EMEKSİZ
: Assoc. Prof. Dr. Erdal DAĞISTAN

In this study, the issue of food security and conditions of food security in Turkey were evaluated in terms of food availability, accessibility, sustainability and safety. To demonstrate the country's food security status, household food security condition and factors affecting the food security were determined using the case of Adana province.

This study indicated that there was no worrisome condition for providing the food security in terms of the availability of food except animal food products. However, it has been concluded that population growth, global climate change, structural problems of the agricultural sector and destruction of natural resources pose a risk for providing the sustainable food supply. Main problem of food security in Turkey experienced was in food accessibility. Income inequality, unemployment, rising food prices and especially poverty negatively affected the access to food. The results of the survey conducted at the household level indicated that low-income was the most influential factor in food security supporting this notion.

In conclusion, hunger is not a serious problem in Turkey. However, ensuring food security is at risk, malnutrition is observed. In Turkey, achieving food security depends on the solution of economic problems, such as poverty and low income.

Keywords: Food Security, Agricultural Sector of Turkey, Food Supply, Logistic Regression Analysis

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, yapıcı ve yönlendirici fikirleri ile bana daima yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. M. Necat ÖREN'e müteşekkirim.

Doktora Tez İzleme Komitesi üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Tuna ALEMDAR'a ve Sayın Prof. Dr. Turgut CABAROĞLU'na, tüm bölüm olanaklarından yararlanmamı sağlayan Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölüm Başkanlığı'na, maddi destek veren Ç.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne (Proje no: ZF2010D3), tez çalışması boyunca iş yerinde gösterdiği anlayış ve destek için Sayın Dr. Hakan CANDAN'a ve mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma süresince destek ve özverileri için canım annem ve babama, değerli eşim Doç. Dr. Okan EŞTÜRK ile sevgili kızım Berendeniz'e minnettarım.

İÇİNDEKİLER **SAYFA**

ÖZ I
ABSTRACT II
TEŞEKKÜR III
İÇİNDEKİLER DİZİNİ IV
ÇİZELGELER DİZİNİ VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ XII
SİMGELER VE KISALTMALAR XIV
1. GİRİŞ 1
1.1. Çalışmanın Önemi 1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı 4
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR 7
3. MATERYAL VE YÖNTEM 15
3.1. Materyal 15
3.2. Yöntem 15
3.2.1. İkincil Verilere Dayanılarak Türkiye'de Gıda Güvencesi Sorununun Değerlendirilmesinde Uygulanan Yöntemler 15
3.2.2. Kümeleme Analizi 16
3.2.3. Diskriminant (Ayırma) Analizi 18
3.2.4. Hanehalkı Gıda Güvencesinin Ölçümünde Uygulanan Yöntemler 19
3.2.4.1. Hanehalkı Gıda Güvencesi Anket Ölçümü (HFSSM) 19
3.2.4.2. Lojistik Regresyon Analizi 24
4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA 27
4.1. Gıda Güvencesi Kavramı ve Dünyada Gıda Güvencesi 27
4.1.1. Dünyada Gıda Güvencesi 30
4.1.2. Dünya Tarım Sektöründe Gelişmeler 36
4.2. Türkiye'de Tarım Sektörü ve Politikaları 42
4.2.1. Türkiye'de Tarım Sektörü 43
4.2.1.1. Tarımın GSYİH'daki Payı 44
4.2.1.2. Tarım Sektöründe İstihdam 45

4.2.1.3. İç Ticaret Hadlerinde Değişim 47
4.2.1.4. Ekim Alanlarında Değişim ve Tarım İşletmeleri 49
4.2.2. Türkiye'de Tarım Politikaları 52
4.2.2.1. Planlı Dönem Öncesi Tarım Politikaları 52
4.2.2.2. Planlı Dönem ve Sonrası Tarım Politikaları 57
4.3. Türkiye'de Gıda Güvencesi 64
4.3.1. Gıdaların Bulunabilirliği ve İstikrarı 65
4.3.1.1. Bitkisel Üretim ve Tüketim 66
4.3.1.1.(1). Tahıllar 66
4.3.1.1.(2). Baklagiller 71
4.3.1.1.(3). Yağlı Tohumlar 74
4.3.1.1.(4). Meyveler ve Sebzeler 79
4.3.1.2. Hayvansal Üretim ve Tüketim 81
4.3.1.3. Tarım Ürünleri Dış Ticareti 90
4.3.1.4. Türkiye'de Nüfusun Beslenme Yapısı 92
4.3.1.5. Türkiye'nin Gelir ve Beslenme İlişkisi Yönünden Dünyadaki Konumu 96
4.3.1.6. Ward's Tekniği'ne Ait Analiz Sonuçları 98
4.3.1.7. Diskriminant (Ayırma) Analizi Sonuçları 105
4.3.2. Gıdanın Ulaşılabilirliği 106
4.3.2.1. Türkiye'de Gelir ve Gelir Dağılımı 106
4.3.2.2. Türkiye'de İşsizlik 111
4.3.2.3. Türkiye'de Yoksulluk 115
4.3.2.4. Türkiye'de Nüfus Artışı 123
4.3.2.5. Gıda Fiyatları 125
4.3.3. Gıda Güvenirliği 132
4.3.3.1.Türkiye'de Gıda Mevzuatı 137
4.3.3.2. Biyogüvenlik Yasası 138
4.3.4. Sürdürülebilirlik 138
4.3.4.1. Erozyon 140
4.3.4.2. Su Sıkıntısı 141

4.3.4.3. Aşırı Tarımsal Girdi Kullanımı 142
4.3.4.4. Çevre Kirliliği 143
4.3.4.5. Jeotermal Enerji Kaynaklarının Bulunduğu Alanlar 143
4.3.4.6. Sanayileşme, Kentleşme, Turizm Yoluyla Tarım Arazilerinin ve Doğal Yaşamın Yok Edilmesi 143
4.3.4.7. Çayır-Meraların Islah Edilmemesi 144
4.4. Türkiye'de Hanehalkı Gıda Güvencesi: Adana İli Örneği 145
4.4.1. Adana Kentsel Alanda Hanehalkı Gıda Güvencesi 145
4.4.2. Değişkenlerin Belirlenmesi 147
4.4.3. Betimleyici İstatistikler 147
4.4.4. Verilerin Modellenmesi 153
4.4.4.1. Modelin Uyum İyiliği 153
4.4.4.2. Parametrelerin Yorumlanması 154
4.4.5. Hanelerin Gıda Güvencesi Düzeylerine Göre Temel Gıda Tüketim Sıklıkları 159
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER 171
KAYNAKLAR 179
EKLER 200
EK 1.Hanehalkı gıda güvencesi anket formu 202
EK 2. Başlıca tarımsal üretim ve nüfus istatistikleri 206

ÇİZELGELER DİZİNİ **SAYFA**

Çizelge 3.1. Adana ilinde hanehalkı gelir düzeyine göre ayrılan bölgelerde uygulanan anket sayıları 22
Çizelge 3.2. Gıda güvencesi ölçeğinin değerleri (18 maddelik HFSSM modülü). 23
Çizelge 4.1. GSYİH'da tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin payı (%). 44
Çizelge 4.2. Tarım, sanayi, hizmet sektörlerinin ve GSYİH'nın büyüme hızı. 45
Çizelge 4.3. Tarım ve diğer sektörler arasındaki iç ticaret hadleri. 49
Çizelge 4.4. Türkiye'de işlenen tarım alanları. 51
Çizelge 4.5. Tahıllarda kişibaşına tüketim (kg/yıl). 69
Çizelge 4.6. Baklagillerde kişibaşına tüketim (kg/yıl). 74
Çizelge 4.7. Kişibaşı bitkisel yağ tüketimi (kg/yıl). 78
Çizelge 4.8. Kişibaşı meyve ve sebze tüketim miktarları (kg/yıl). 81
Çizelge 4.9. Tarım sektörünün ithalat ve ihracat değerleri. 92
Çizelge 4.10. Türkiye'de kişibaşına günlük kalori (kcal), protein (gr) ve yağ (gr) tüketiminin kaynakları 94
Çizelge 4.11. Kişibaşına protein arzı (g/kişi/gün). 96
Çizelge 4.12. Kümeleme analizinde yer alan ülkeler. 97
Çizelge 4.13. 1990-1995 kümeleme analiz sonuçları. 99
Çizelge 4.14. 1996-2000 Kümeleme analiz sonuçları 100
Çizelge 4.15. 2001-2005 Kümeleme analiz sonuçları. 101
Çizelge 4.16. 2006-2007 Kümeleme analiz sonuçları. 102
Çizelge 4.17. Gelir ve beslenme değişkenleri açısından küme ortalamaları ve Türkiye (kcal/kişibaşı/gün, g/kişibaşı/gün). 105
Çizelge 4.18. Seçilmiş bazı ülkelerde ve Türkiye'de kişibaşına gelirler (ABD Doları, $). 107
Çizelge 4.19. Türkiye'de gelir dağılımı 108
Çizelge 4.20. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre sıralı yüzde 20'lik gruplar, 2009-2010 109
Çizelge 4.21. Türkiye'de Gini katsayıları 112

Çizelge 4.22. Yıllara göre kentte ve kırda işsizlik oranları. 114
Çizelge 4.23. Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları. 117
Çizelge 4.24. Türkiye'de hanehalkı türüne göre yoksulluk oranı. 118
Çizelge 4.25. Türkiye'de hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları..... 119
Çizelge 4.26. Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları, KIR..... 119
Çizelge 4.27. Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları, KENT. 119
Çizelge 4.28. Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranları. 121
Çizelge 4.29. Hanehalkı fertlerinin eğitim durumuna göre yoksulluk oranları. 122
Çizelge 4.30. Uluslararası temel mal fiyatları endeksleri (2005=100, ABD doları cinsinden). 126
Çizelge 4.31. Yıllar itibariyle dünya gıda fiyat endeksi (2002-2004=100). 129
Çizelge 4.32. Gübre fiyatları (TL/ton)..... 130
Çizelge 4.33. Seçilmiş ürünlerde üretici fiyatları (TL/kg) 131
Çizelge 4.34. Adana ili hanehalkı gıda güvencesi düzeyleri 146
Çizelge 4.35. Anket formunda yer alan açıklayıcı değişkenler ve açıklamaları 148
Çizelge 4.36. Hanehalkı demografik özelliklerine göre gıda güvencesi düzeyleri (%). 150
Çizelge 4.37. Paralellik varsayımı testi. 153
Çizelge 4.38. Test istatistikleri aracılığı ile uyum iyiliği testi. 154
Çizelge 4.39. Değerler aracılığıyla uyum iyiliğinin incelenmesi 154
Çizelge 4.40. Modelin parametrelerinin anlamlılıklarının ifade edilmesi. 156
Çizelge 4.41. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve süt tüketim sıklığı (%). 160
Çizelge 4.42. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve süt ürünleri tüketim sıklığı (%). 161
Çizelge 4.43. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve yumurta tüketim sıklığı (%).... 162
Çizelge 4.44. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve kırmızı et tüketim sıklığı (%). 164
Çizelge 4.45. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve tavuk eti tüketim sıklığı (%). .. 165
Çizelge 4.46. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve balık tüketim sıklığı (%). 166

Çizelge 4.47. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ile ekmek ve tahıllar tüketim sıklığı (%). 168
Çizelge 4.48. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve baklagiller tüketim sıklığı (%). 169
Çizelge 4.49. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ile meyve ve sebze tüketim sıklığı (%). 170

ŞEKİLLER DİZİNİ **SAYFA**

Şekil 4.1. Tarımda istihdamın değişimi (Kaynak: TÜİK, 2011a). 46
Şekil 4.2. Yıllara göre seçilmiş tahılların üretimi ve nüfus..... 67
Şekil 4.3. Yıllara göre seçilmiş tahılların kişibaşı üretimi. 68
Şekil 4.4. Bazı tahıllarda kendine yeterlilik oranları..... 70
Şekil 4.5. Yıllara göre seçilmiş baklagillerin üretimi ve nüfus..... 72
Şekil 4.6. Yıllara göre seçilmiş baklagillerin kişibaşı üretimi 73
Şekil 4.7. Bazı baklagillerde kendine yeterlilik oranları..... 75
Şekil 4.8. Yıllara göre seçilmiş yağların üretimi ve nüfus 77
Şekil 4.9. Yıllara göre seçilmiş yağların kişibaşı üretimi 77
Şekil 4.10. Bazı yağlı tohumlarda kendine yeterlilik oranları 78
Şekil 4.11. Yıllara göre seçilmiş meyvelerin üretimi ve nüfus. 80
Şekil 4.12. Yıllara göre seçilmiş sebzelerin üretimi ve nüfus..... 80
Şekil 4.13. Türkiye'de et üretimi ve nüfus..... 83
Şekil 4.14. Türkiye'de kişibaşı et üretimi 83
Şekil 4.15. Süt üretimi ve nüfus..... 84
Şekil 4.16. Kişibaşı süt üretimi. 85
Şekil 4.17. Kanatlı eti üretimi ve nüfus..... 87
Şekil 4.18. Kişibaşı kanatlı et üretimi 87
Şekil 4.19. Su ürünleri üretimi ve nüfus 89
Şekil 4.20. Kişibaşı su ürünleri üretimi..... 89
Şekil 4.21. Ward's tekniğine ait dendogram: 1990-1995. 99
Şekil 4.22. Ward's tekniğine ait dendogram: 1996-2000. 100
Şekil 4.23. Ward's tekniğine ait dendogram: 2001-2005. 101
Şekil 4.24. Ward's tekniğine ait dendogram: 2006-2007. 102
Şekil 4.25. Türkiye'de nüfus artış hızı ,Kaynak: 2010 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine ve Nüfus ve Sağlık Araştırmalarına dayalı tahmin ve projeksiyonlardır 124

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
BM : Birleşmiş Milletler
DB : Dünya Bankası
DGGK : Dünya Gıda Güvencesi Komitesi
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
DTM : Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
EBK : Et Balık Kurumu
FAO : Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT : Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GDO : Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
HFSSM : Amerika Birleşik Devletleri Hanehalkı Gıda Güvencesi Anket Ölçümü
IFIC : Uluslararası Gıda Enformasyon Konseyi
IFPRI : Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü
IMF : Uluslararası Para Fonu
KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SEK : Süt Endüstrisi Kurumu
TCMB : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TOBB : Türkiye Odalar Borsalar Birliği
TRUP : Tarım Reformu Uygulama Projesi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
USDA : Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı
WHO : Dünya Sağlık Örgütü
WTO : Dünya Ticaret Örgütü

YEMSAN : Yem Sanayi

YSGG : Yüksek Seviyede Görev Gücü

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Önemi

Gıda, insanoğlu için yaşamsal olup, sağlıklı ve yeterli gıdaya ulaşabilmek her insanın temel hakkıdır. Bu özelliği ile gıda stratejik öneme sahiptir. Dünya, enerji kaynaklarında olduğu gibi, tüm dünya nüfusunun yeterli miktar ve kalitede gıdaya ulaşması mümkün olmamaktadır. Dünya üzerinde enerji kaynaklarının dengesiz dağılımı gibi gıda kaynaklarının da dağılımı dengesizdir. Bu dağılımdaki dengesizlik tüm dünya insanlarının yeterli ve kaliteli gıdaya ulaşma hakkı olarak tanımlanan gıda güvencesini tehdit etmekte ve insanlığın en temel sorunlarından birisini oluşturmaktadır. Öyle ki; Birleşmiş Milletler insanlığın refahını ve esenliğini sağlamaya yönelik bin yılın hedeflerinde; fakirliğin ve açlığın yok edilmesi, çocuk ve anne ölüm oranlarının azaltılması, hastalıklarla mücadele ve çevrenin korunmasına ilişkin hedefleri doğrudan veya dolaylı olarak gıda güvencesini vurgulamıştır (FAO, 2005).

Gıda güvencesinin sağlanması ulusların öncelik verdiği konuların başında gelmektedir. Toplum ve onu oluşturan bireylerin sağlıklı ve güçlü olarak yaşamlarını sürdürmesinde, ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde, refah düzeylerinin artmasında, huzur ve güvence altında varlığını devam ettirmesinde yeterli, dengeli ve güvenli gıda ile beslenmesi yani gıda güvencesinin temin edilmesi ulusların temel öncelikleridir (Buzbaş, 2010).

Gıda güvencesi, her insanın sağlıklı yaşayabilmesi ve faaliyetlerini sürdürebilmesi için her zaman yeterli ve dengeli gıdaya erişme hakkıdır. Gıda güvencesinin temel dayanağını gıdanın bulunabilirliği ve elde edilmesi, diğer bir deyişle satın alınabilirliği oluşturmaktadır. Tüm insanların daima yeterli, güvenli ve besleyici gıdalara fiziksel ve ekonomik olarak erişimi olduğu zaman gıda güvencesi var olacaktır (Collins ve Redmond, 1997).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda güvencesinin sağlanmasında dört koşul belirlemiştir;

1. Yeterli gıda arzı sunma ya da elde etme,
2. Yıldan yıla, mevsimden mevsime arzda dalgalanma ya da eksikliğin olmaması,
3. Erişilebilirlik ya da satın alınabilirlik,
4. Kaliteli ve güvenilir gıda.

Gıda güvencesinin sağlanabilmesi için fiziksel ve ekonomik erişimin yanında, gıdanın istikrarlı ve güvenilir olması da gerekmektedir.

Gıda güvencesi konusu üzerinde 1992 yılında FAO ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından düzenlenen Uluslararası Beslenme Konferansında (International Conference on Food Summit) önemle durulmuştur. Türkiye bu doğrultuda bir rapor hazırlamış ve mevcut durumu sunmuş, konferans kararlarına katılmayı onaylamıştır (DPT, 2001).

Dünya nüfusunun önümüzdeki 25-30 yıl içerisinde 8 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dünya nüfusundaki hızlı artışla birlikte yaşam standardının yükselmesi gıda maddelerine duyulan ihtiyacı yoğun bir şekilde artırmıştır. Böylelikle gıdanın temelini oluşturan tarım kesiminin önemi artmaktadır. Gıda mallarına olan hızlı talep artışı, iklim değişiklikleri, kuraklık ve yaşanan ekonomik krizler karşısında tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlayarak gıda sanayinin geliştirilmesi, halkın yeterli ve nitelikli gıdaya erişmesi kısaca gıda güvencesi büyük önem taşımaktadır. Sağlıklı nesillerin yetişmesi, yetersiz beslenmeye bağlı yaşanan sağlık sorunlarının önüne geçilmesi için sürdürülebilir gıda güvencesinin sağlanması tüm ülkelerin ve uluslararası kuruluşların öncelikleri arasında yer almaktadır (Demirbaş ve Atış, 2005).

Gıda güvencesine sahip olamayan toplumlar temel olarak açlık ve yetersiz beslenme çekmektedirler. Açlık; insanların verimli, aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için yeterli miktarda gıdaya ulaşamama veya tüketilen gıdanın protein, vitamin gibi mikro besin bileşenlerince eksikliği olarak tanımlanırken, yetersiz beslenme insanların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için alması gereken günlük 1800 kcal enerjiyi alamaması olarak tanımlanmaktadır (FAO, 2003a; WFP, 2009).

Toplumsal boyutta gıda güvencesinin yetersizliği birçok sorunu ortaya çıkarmakta, ülke içinde ayaklanmalar, huzursuzluklar ve savaşlar olabilmektedir. Bireysel boyutta ise gıda güvencesizliği ve açlık çeşitli sağlık sorunlarını ortaya çıkarmaktadır.

Gerektiği gibi beslenemeyen uluslar, ekonomik olduğu gibi bilim ve sanat alanlarında da geri kalmışlardır. Bu nedenle hükümetlerin halkın gıda güvencesini sağlaması öncelikli hedefi olmalıdır. Türkiye'de bugün ve gelecekte gıda güvencesinin sağlanması konusu politika yapıcılar tarafından öncelikli olarak ele alınması gereken bir konudur.

Gıda güvencesi genellikle makro ölçekte gıda üretimi, gıdanın bulunabilirliği, ulaşılabilirliği, istikrarı gibi ekonomik göstergelerle ulusal ve bölgesel düzeyde değerlendirilmektedir. Bu yöntemler sadece makro ölçekte değerlendirildiğinde her zaman doğru sonucu vermeyebilir. Daha uygun ölçüm yöntemleri kullanılarak kaynaklar daha iyi yönlendirilebilir, gıda güvencesizliğini ve açlığı azaltmada kullanılabilir. Bu nedenle hanehalkı düzeyinde gıda güvencesini ölçecek göstergelere ihtiyaç vardır. Hanehalkı düzeyinde gıda güvencesi ölçümleri değerlendirmesi kolay, çok zaman almayan ve nispeten ucuz yöntemlerdir. Hanehalkı düzeyinde gıda güvencesi ölçümleri önemlidir çünkü hükümet ve ilgili kuruluşlar tarafından gıda güvencesizliği varlığının tahmin edilmesine olanak sağlar. Yüksek risk topluluklarının daha iyi hedeflenmesi ve izlenmesine ve bu doğrultuda programlar yapılmasına olanak sağlar (Hackett ve ark., 2008).

Bu çalışmada da, Türkiye'de gıda güvencesi sorunu öncelikle makro verilerle değerlendirilerek hanehalkı düzeyinde yapılan ölçümlerle desteklenmiştir.

Tüm ülkelerin güncel sorunlarından olan gıda güvencesi sorunu Türkiye için de önemli bir sorun olması ve bu alanda Türkiye'de yeterli çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle çalışmanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; araştırmanın önemi, amacı ve kapsamının bulunduğu giriş bölümü yer almaktadır. İkinci bölümde; araştırma konusu ile ilgili olarak geçmiş dönemlerde ve farklı ülkelerde yapılmış çalışmaların özetleri bulunmaktadır. Üçüncü bölümde; araştırmada kullanılan materyal ve yöntemler sunulmuştur. Dördüncü bölümde; araştırmaya konu olan gıda

güvencesi konusunda, Türkiye hakkında genel değerlendirme ve Adana ili hanehalkı gıda güvencesi analizine ilişkin araştırma bulguları yer almaktadır. Beşinci bölümde ise araştırma bulgularının genel değerlendirilmesi ve önerilerin bulunduğu sonuç kısmı yer almaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda tüm dünya ülkelerinin öncelikleri arasında yer alan gıda güvencesi konusunun Türkiye açısından değerlendirilmesidir. Çalışmada, Türkiye'de gıda güvencesi mevcut durumu ve yaşanan gelişmeler, tarım ve ekonomi politikaları ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Makro düzeyde yapılan bu değerlendirmeler, mikro düzeyde seçilmiş hanehalkının gelir, tüketim, sosyal demografik özelliklerine bağlı olarak gıda güvencesi düzeyi verileri ile desteklenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda belirtilen temel amaç kapsamında, incelenen konular alt başlıklar halinde şu şekilde özetlenebilir:

- Gıda güvencesine ilişkin temel kavram ve konuların açıklanması,
- Gıda güvencesi konusunda Dünya ve Türkiye'deki gelişmelerin değerlendirilmesi,
- Türkiye'de gıda güvencesi konusunda mevcut durumun değerlendirilmesi ve gelecekte gıda güvencesizliği ile ilgili olası risklerin belirlenerek alınması gereken önlemlerin tespit edilmesi,
- Türkiye'de gıda güvencesi açısından ulusal tarım ve gıda politikalarının gıda güvencesinin koşulları olan gıdaların bulunabilirliği, istikrarı, satın alınabilirliği ve gıda güvenliği bakımından değerlendirilmesi,
- Türkiye'de beslenme yapısının gelişmiş, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi,
- Hanehalkının gelir ve gıda tüketiminden hareketle gıda yetersizliği ve yoksulluğunun araştırılması,

- Hanehalkının gelir, eğitim, yaşam tarzı gibi özellikler ile gıda güvencesi arasındaki ilişkilerin araştırılması.

Araştırmanın, zaman ve finans kısıtları nedeniyle ülke düzeyinde yapılmasına olanak sağlamadığından çalışma sadece Adana ili kentsel alanda yapılmıştır. Adana ilinin yoğun göç alması, kent nüfusunu artırdığı gibi her türlü sosyo-kültürel zenginliği de yaşattığı için Adana'nın, hanehalkı gıda güvencesi ölçümü için uygun bir araştırma alanı olduğu düşünülmüştür. Anket uygulaması kapsamında derlenen veriler 2011 yılına ait verilerden oluşmaktadır.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Tez konusuyla ilgili ulaşılabilen ve önemli görülen ulusal ve uluslararası çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Denli ve Anlı (1997), "Gıda Güvencesi" isimli çalışmalarında, gıda güvencesi kavram ve koşullarını tanımlayarak gıda güvencesinin sağlanabilmesi için önerilerde bulunmuşlardır. Çalışmada gıda güvencesinin sağlanabilmesi için üç koşul belirtmişlerdir; gıda kaynaklarının yeterliliği ve kullanışlılığı, kaynakların istikrarı ve kaynakların gıdaya dönüşümüdür. Çalışmada, gıda güvencesi, beslenme ve tarım arasında sıkı bir ilişkinin varlığına değinmişlerdir. Bunların yanı sıra yoksulluğun gıda güvencesizliği ve sağlıksız yaşamın en belirleyici faktörü olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle sürdürülebilir gıda güvencesinin sağlanabilmesi için fakirliğin ve eşitsizliğin, hane ve ulusal düzeyde açlığın giderilmesi, gıda arzının nüfusun enerji ve gıda ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde güvenli, erişilebilir, uygun ve yeterli olmasının sağlanması bu amaçla herkesin güvenli gıdaya ulaşımı sağlayacak politikaların uygulanması gerektiğini vurgulamışlardır.

Tarasuk ve Beaton (1999), "Gıda Bankasını Kullanan Aileler Arasında Hanehalkı Gıda Güvencesizliği ve Açlık" isimli çalışmalarında gıda bankası kullanımı ve gıda güvencesizliği arasındaki ilişkiyi belirlemek için Kanada'da gıda bankasından faydalanan 153 kadınla yapılan bir çalışmada hanehalkı gıda güvencesizliği son bir yıl ve 30 gün için değerlendirilmiştir. USDA gıda güvencesi modülü Kanada'ya uyarlanarak uygulanmıştır. Hanehalkı gıda yeterliliği algısı, gıda kaynakları yetersizliği, açlık deneyimi, hem kişinin hem de diğer aile bireylerinin deneyimleri belirlenmiştir. Katılımcılara hanehalkı geliri ve temel harcamalar da sorulmuştur. Yapılan çalışma sonucunda, gıda bankasını kullananlarla gıda güvencesizliği arasında bir ilişkinin var olduğu gözlenmiştir. Yetersiz beslenen aileler yüksek orandadır.

Studdert ve ark (2001), "Endonezya'da Ekonomik Kriz Döneminde Gıda Güvencesi" isimli çalışmalarında, Endonezya'da 1998 yılında meydana gelen ekonomik krizin hanehalkı gıda güvencesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, Cornell-Radimer ölçeği adapte edilmiş ve 1998 yılının Temmuz ve

Ağustos aylarında Endonezya Java'da beş yaşın altında çocuğu olan 1423 anneye anket uygulanmıştır. Hanelerin önceki yıla göre yaklaşık %94.2'sinin gıda güvencesiz oldukları ve yaklaşık %11'inin ise gıda yokluğundan kilo kaybettikleri rapor edilmiştir. Java'da ekonomik kriz gıda güvencesini olumsuz etkilemiştir.

Şengül (2001) "Türkiye'de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi" adlı doktora tezinde, DİE 1994 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi'nde ikincil verileri kullanarak Türkiye genelinde, kentsel ve kırsal kesimde hanelerin gıda talepleri ve parametrelerini tahmin etmiş ve Türkiye'de yoksulluk profilini belirlemiştir. %20'lik dilimlere ayrılan gelir gruplarındaki hanelerin gıda harcama payları arasında önemli bir farklılık bulunmamıştır. Türkiye genelinde en düşük gelir grubunda gıda harcama oranı %47.36, en yüksek gelir grubunda ise %39.78 olarak bulunmuştur. Gelir harcama esneklikleri 0.680, kentsel alanda 0.652 ve kırsal alanda 0.734 olarak hesaplamış ve gelir harcama esneklik değerlerinin en düşük gelir grubundan en yüksek gelir grubuna doğru önemli ölçüde düştüğünü belirlemiştir.

Rajapaksha (2002) "Sri Lanka'da Geleneksel Bitkisel Gıdaların Hanehalkı Gıda Güvencesinde Rolü" isimli çalışmasında, kırsal kesimdeki insanların beslenme ve gıda güvencesinin sağlanmasında geleneksel gıda bitkilerinin katkısını incelemiştir. Çalışma kapsamında Sri Lanka'da birbirine yakın iki köyde günlük tüketilen gıdalarla ilgili anket çalışması yapılmış, anket sonuçlarına göre günlük enerji ihtiyacının %50-60'ının nişastalı ürünlerden elde edildiği, ancak meyve ve hayvansal içerikli gıdaları tüketmeyenlerde beslenmenin tavsiye edilen düzeyin çok altında olduğu belirlenmiştir. Pirinç ve hindistan cevizi iki köy halkının enerji ve protein ihtiyaçlarını sağladıkları temel gıdalardır. Oldukça yaygın olarak tüketilen geleneksel bitkilerin taze, besleyici ve kimyasal içermediği görülmüştür. Geleneksel gıdaların enerji, demir ve protein kaynağı olarak katkısının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Pek çok çalışma göstermiştir ki, insanlar arasındaki gıda dağılımının eşitsizliği bakımından fakirler her zaman daha duyarlıdır. Geleneksel gıdaların yeterince tüketildiği takdirde beslenme açısından çözüm oluşturabileceği sonucuna varılmıştır. Geleneksel bitki tüketimini artırılabilmenin ancak eğitim ve tarımsal altyapının geliştirilmesiyle mümkün olabileceği belirtilmiştir.

Anido (2003) “Venezuela’da Tarım ve Ekonomi Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi” isimli çalışmasında, 1970 ve 2000 döneminde Venezuela’da başlıca ekonomi politikaları ile tarımsal ve sosyal politika uygulamalarının gıda güvencesi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. 1970 ve 1989 yılları arasında gıda tüketimi ve yeterliliği kişibaşına düşen gelir ve ek olarak antropometrik indikatörlerle gıda güvencesine bakılmıştır. Bu çalışmada özellikle 1990’ların sonuna doğru Venezuela’da gıda güvencesinde büyük bir riskin var olduğu belirlenmiştir. Özellikle yoksul nüfusta gıda güvencesizliği daha belirgindir.

Gerard ve ark. (2003) “Asya Ülkelerinde Açlık ve Gıda Güvencesi Üzerine 1000 Yıl Gelişme Hedefi” isimli çalışmalarında Asya ülkelerinde gıda güvencesi ve bunu etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Asya’dan 7 ülke seçilmiştir. Güney Asya’dan Bangladeş, Hindistan, Nepal; Güneydoğu Asya’dan Kamboçya, Endonezya, Vietnam ve Doğu Asya’dan Çin seçilmiştir. Bu ülkelerde gıda güvencesi; gıdaların bulunabilirliği, ulaşılabilirliği ve gereksinimleri karşılayabilme özelliği bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu ülkelerde gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik olarak devlet politikalarına değinilmiştir. Ayrıca serbest ticaretin gıda güvencesi ve küçük ölçekli tarım işletmeleri üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Krisnamurthi (2003) “Endonezya’da Gıda Güvencesi Modülü” isimli çalışmasında, Endonezya’da gıda güvencesini ulusal ve hanehalkı düzeyinde araştırmış, tarımın gıda güvencesi üzerindeki rolünü değerlendirmiştir. Ulusal vergi politikalarının gıda güvencesi üzerindeki etkileri de tartışılmıştır.

Quandt ve ark (2004) “Kuzey Karolina’da Göçmenler ve Latin Kökenli Mevsimlik Çiftçilerin Hanehalkı Gıda Güvencesi” isimli çalışmalarında HFSSM (ABD hanehalkı gıda güvencesi anket ölçümü)’nin İspanyolca’ya uyarlanmış halini 102 çiftlik işçisine uygulamışlardır. Sorular sosyodemografik özellikler ve gıda tüketim alışkanlıklarını belirlemek amacıyla sorulmuştur. 25 çiftçiyle derinlemesine görüşme yapılmış ve gıda güvencesi durumu ve gıda güvencesizliğine karşı başa çıkma stratejilerini açıklamışlardır. 102 haneden 48 adedi gıda güvencesi olmayan hane olarak sınıflandırılmıştır. Bunların 10’unda orta düzeyde açlık ve 5 tanesinin de ciddi düzeyde açlık çektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çocuğu olan hane halklarının

çocuğu olmayanlara göre gıda güvencesizliğini daha belirgin yaşadıkları görülmüştür. Başa çıkma stratejileri ise para ödünç alma, tüketilen gıda çeşitliliğinde azaltmaya gitme, çocukların açlıktan korunması için yetişkinlerin daha az gıda tüketmesi sonuçlarına varılmıştır.

Demirbaş ve Atış (2005) "Türkiye Tarımında Gıda güvencesi Sorununun Buğday Örneğinde İrdelenmesi" isimli çalışmalarında, Türkiye ve gıda güvencesi konusunu tarım sektörü yönünden ve özellikle buğday örneği üzerinde irdelemişlerdir. Gıda güvencesi konusu özelikle nüfus artışının üzerinde bir tarımsal üretim artışının sağlanabilmesi açısından incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'de buğday üretimi yurt içi talebi karşıladığı halde kişibaşı buğday üretiminin gerilemesi gıda güvencesi için bir risk oluşturmaktadır.

Pekcan (2006) "Gıda ve Beslenme Politikaları: Türkiye'de Neler Oluyor?" isimli çalışmasında Türkiye'de gıda beslenme hareketinin ulusal planının gelişimini tanımlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatının koordinasyonunda hazırlanan bu planda Türkiye'nin ulusal gıda ve beslenme stratejisinin çalışma grubu raporu farklı sektörlerin katılımıyla hazırlanmış ve basılmıştır. Hazırlanan bu gıda ve beslenme stratejisinin hedefi, sosyoekonomik gelişime ve sürdürülebilir gıda güvencesine katkıda bulunurken sağlıklı beslenme ve hastalıkların etkisini azaltarak sağlığı korumak ve iyileştirmektir. Sonuç olarak Türkiye'de ulusal gıda ve beslenme hareketi programı geliştirilmiş ve uygulama başlatılmıştır.

Melgar-Quinonez ve ark. (2006) "Bolivya, Burkina Faso ve Filipinler'de Hanehalkı Gıda Güvencesizliği ve Gıda Harcamaları" isimli çalışmalarında HFSSM (ABD hanehalkı gıda güvencesi anket ölçümü) ile belirlenmiş gıda güvencesi ve kişibaşına toplam günlük tüketim arasındaki ilişki incelenmiş ve HFSSM versiyonunun 9 maddelik uyarlanmış şekliyle hanehalkı gıda güvencesini belirlemişlerdir. Her ülkede yaklaşık 300 hanehalkına uygulanmıştır. Hedef kitlelere göre her bölgeye uyumlu olarak anketler uyarlanmıştır. Sosyal ve demografik değişkenlere göre ANOVA ve regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmada, gıda güvencesi olan hane halklarının kişibaşı gıda harcamalarının daha yüksek olduğu ayrıca gıda harcama kalemleri içerisinde hayvansal kaynaklı gıda, sebze ve yağın

payı orta düzeyde ve ciddi düzeyde gıda güvencesizliği olan hane halklarına göre yüksek orandadır.

Lovendal ve ark. (2007) “Trinidad ve Tobago’da Gıda Fiyatları ve Gıda Güvencesi” isimli çalışmalarında, gıda fiyatlarının gelişimine ve potansiyel etkilerine bakılarak olası politika seçenekleri sunulmaktadır. Yüksek gıda fiyatlarından en fazla etkilenenlerin, düşük gelire sahip hane halkları olduğu görülmüştür. Makalede “The Food Market Systems” analiz yöntemi kullanılarak fiyat yükselmelerinin olası nedenleri ve gıda güvencesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Hackett ve ark (2007) “Ekvatorun Kırsal Bölgesinde Gıda Güvencesizliği ve Hanehalkı Gıda Temini” isimli çalışmalarında ABD hanehalkı gıda güvencesi araştırma modülü (HFSSM) ile gıda temini ve demografik faktörler arasındaki korelasyon Rash model analizi kullanarak gıda güvencesi konusunu araştırmışlardır. Bu çalışmada 52 Ekvatorlu hanehalkının gıda temini ve gıda güvencesizliği arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Delice ve Özkaya (2008) “Türkiye Gıda Güvence ve Güvenirliğinde Tohumlukların Yeri ve Önemi" isimli çalışmalarında, Türkiye’de gıda güvencesi ve güvenilirliğinin sağlanmasında tohumlukların rolü ve önemine değinilerek, gıda güvenilirliği risk analizinde dikkate alınması gereken boyutların ortaya konulması amaçlanmıştır. Buna göre, Türkiye’de gıda güvencesi ve güvenilirliğinde tohumlukların çok önemli rolü bulunmaktadır. Çünkü dünya nüfusunun besin ihtiyacının %85-95’i bitkisel gıdalar tarafından karşılanmaktadır. Bu nedenle bir ülkede gıda güvencesinin sağlanmasında en etkin faktör kişibaşına bitkisel üretim ve tüketim miktarıdır. Bitkisel üretim ise ancak tohumluklarla gerçekleştirilmektedir. Tohumluklar yerellikleri ve çeşitlilikleri sayesinde ekosistemlerdeki ve tarım ekosistemlerindeki biyoçeşitliliğin devamlılığını sağlamakta, besin zincirlerinin kopmasını, bozulmasını engellemektedir. Bu nedenle ülke tohumluk üretim ve ticaretinin gıda güvenilirliği ve biyo-güvenilirlik boyutlarıyla değerlendirilmesi gerekir.

Ören ve ark. (2008) “Türkiye’de Tarım Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi” isimli çalışmalarında, 1923 yılından günümüze kadar izlenen tarım politikalarının gıda güvencesi üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Buna göre,

1923-1950 döneminde kendine yeterli olma politikası 1950'lerde yerini mekanizasyon yoluyla daha fazla üretip dış pazarlara ihraç etme hedefine bırakmıştır. 1960'lardan 1980 yılına kadar ithal ikamesi politikalarla sanayileşmenin gereği üretim ve verimlilik artışı tarım politikalarının öncelikli amacı olmuştur. 1980'den günümüze kadar tarımda serbestleşme politikaları izlenmiştir. Doğal kaynaklar bakımından zengin, elverişli tarım toprakları ve ürün çeşitliliği bakımından büyük bir potansiyele sahip Türkiye'de politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında yaşanan sorunlar nedeniyle gıda güvencesinin sağlanmasında sorunların olduğu vurgulanmıştır.

Perez-Escamilla ve Segall-Correa (2008), "Gıda Güvencesizliğinin Ölçümü ve Belirteçleri" isimli çalışmalarında, gıda güvencesizliğinin ölçümünde kullanılan başlıca metotları kısaca açıklayarak olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirmişlerdir. Buna göre, gıda güvencesinin ölçümünde yaygın olarak beş yöntem uygulanmaktadır. Bunlar:

1. Ulusal düzeyde kişibaşına düşen kaloriyi tahmin eden FAO metodu,
2. Hanehalkı gelir ve harcama anketleri,
3. Bireylerin besin alımı,
4. Antropometri,
5. Tecrübe kökenli gıda güvencesizliği ölçüm ölçekleridir.

Meyers ve Kurbanova (2009) "Küresel Ekonomik ve Mali Krizin Doğu Avrupa ve Orta Asya'da Gıda Güvencesi Üzerindeki Etkileri" isimli çalışmalarında gıda güvencesinin çeşitli boyutları ve gıda fiyatları krizi ve mali krizin gıda güvencesini ne şekilde etkileyebileceğini araştırmışlardır. Makroekonomik krizin yapısı ve bu krizin eski Sovyetler Birliği Ülkeleri ve Türkiye açısından durumu ile ikili krizlerin bu durumu nasıl etkileyebileceği değerlendirilmiştir. Bu riskli ekonomik ortamda politika anlamında karşılaşılabilecek güçlükler ve fırsatlar tartışılmıştır.

Rafiei ve ark. (2009) "İran için Uyarlanmış Gıda Güvencesi Ölçeğine Dayalı Hanehalkı Anketlerinin Geçerliliğinin Değerlendirilmesi" isimli çalışmalarında

dünyada yaygın olarak kullanılan farklı kültürlere ve değişikliklere adapte olabilen U.S gıda güvencesi ölçüm modülünü İran'a adapte etmişlerdir. Çalışmada, hanehalkı gıda güvencesi araştırma modülü İran Isfahan'da yetişkin ve çocuklarda uygulanarak istatistiksel olarak Rash model uygulanmıştır. Çalışmada hanelerin gelir düzeyi ve aylık gıda harcamasının gıda güvencesi ile yakından ilgili olduğu belirtilmiştir.

Kıymaz ve Şahinöz (2011), "Dünya ve Türkiye Gıda Güvencesi Durumu" isimli çalışmalarında, dünya ve ülkemizdeki gıda güvencesi koşulları incelenip karşılaştırılmış ve ülkemiz için bazı politika önerileri geliştirilmiştir. Ülkemizde gıda arzına yönelik sorunların 2001 yılından itibaren uygulanan yapısal uyum programları yoluyla benimsenen tarım politikalarından kaynaklandığı ileri sürülmüş, bu nedenle gıda yoksulluğunun, gıda güvencesizliğinin ve beslenme yetersizliklerinin önlenebilmesi için tarımsal desteklemenin bölge bazında ele alınmasına yönelik çabaların artırılması, altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Erbas ve Arslan (2012), "Açlığın Önlenmesi ve Gıda Güvencesinin Sağlanması" isimli çalışmalarında, gıda güvencesi ve açlık kavramlarına yer verilerek gıda güvencesini tehdit eden faktörler ve alınacak tedbirler belirtilmiştir. Çalışmada, gıda güvencesini tehdit eden faktörler; iklim değişimi ve küresel ısınma, hızlı nüfus artışı, tarım arazilerinin parçalanması ve yanlış kullanımı, kentlere göç, gelir ve gıda dağılımı dengesizliği, organik gıda ve biyoyakıt üretimi, tarımsal ürün kayıpları olarak belirlenmiştir. Gıda güvencesinin sağlanabilmesi için ise küresel ısınma ile mücadele edilmesi, nüfus artış hızının yavaşlatılması, tarım alanlarının ve suyun etkin kullanılması, yerel gıda üretim imkanlarının desteklenmesi, yerel gıda tüketiminin teşvik edilmesi ve gıda kayıplarının en aza indirilmesi gibi entegre çalışmalarda bulunulması gerektiği ve açlığın ortadan kaldırılmasına yönelik bütüncül tedbirlerin ele alınması önerilmektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Çalışmada birincil ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. İkincil veriler olarak makroekonomik değişkenlerin yer aldığı zaman serisi verileri kullanılmıştır. Bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), ABD Tarım Bakanlığı (USDA), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) istatistiksel verilerinden ve ayrıca konu ile ilgili uluslararası ve ulusal düzeyde yapılmış çalışmalardan faydalanılmıştır.

Bu çalışmada, hanehalkı gıda güvencesi ve sosyal değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla Adana ilinde seçilmiş haneler ile yapılan anket sonuçları birincil verileri oluşturmaktadır.

Hanelere uygulanacak anket formlarının hazırlanmasında ABD'de geliştirilen hanehalkı gıda güvencesi anket ölçümü (HFSSM) kullanılmıştır(Ek-1). Bu anketler hanehalkının tükettiği besin miktarı, besin kalitesi ve hanehalkının gıda güvencesini algılama düzeylerini içermektedir. Bu sorular daha çok ailelerin gıda tüketimi ile ilgili tecrübeleri ve davranışları ile ilgili sorular günlük konuşma dilinden türetilmiştir. Her bir soru paranın veya diğer kaynakların eksikliğinin gıdayı temin etmede sorun yaratması olgusunu ortaya koymaktadır (Rafiei ve ark, 2009).

3.2. Yöntem

3.2.1. İkincil Verilere Dayanılarak Türkiye'de Gıda Güvencesi Sorununun Değerlendirilmesinde Uygulanan Yöntemler

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'nin gıda güvencesi açısından mevcut durumu, sorunları bu alanda yaşanan gelişmeler ve tarım politikaları incelenmiştir. Gıda güvencesinin ön koşulu olan gıdaların bulunabilirliği yani ülke nüfusunu besleyebilecek miktarda sürekli ve düzenli gıda arzı; üretim, tüketim, ithalat yönünden incelenmiştir. Gıda güvencesinin bir diğer koşulu olan gıdaların herkes

tarafından satın alınabilirliği konusu tarım ve gıda sektöründeki tüketici fiyatları ve satın alma gücü, gelir dağılımı, yoksulluk, işsizlik açısından ele alınmıştır.

İkincil verilerin analizinde indeks, ortalama, yüzde oran hesaplamalarından faydalanılmıştır.

3.2.2. Kümeleme Analizi

Türkiye'de beslenme yapısı başlıca beslenme göstergeleri açısından farklı ülke gruplarıyla karşılaştırmalı olarak çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden kümeleme analizi ile değerlendirilmiştir. Kümeleme analizi, grup sayısı bilinmeyen ve gruplandırılmamış verilerin benzerliklerine göre sınıflandırılması amacıyla kullanılmaktadır. Kümeleme analizi verilerin birimlere veya değişkenlere göre birbirlerine benzerlikleri bakımından ayrık kümelerde toplanmasını sağlayan bir tekniktir (Atamer, 1992).

Kümeleme analizi, doğal gruplamaları kesin olarak bilinmeyen birimleri, değişkenleri ya da birim ve değişkenleri birbirleri ile benzer olan alt kümelere ayırmaya yardımcı olan yöntemler topluluğudur. Birimleri, p değişkene göre hesaplanan ve benzerlik ölçüsü olarak kullanılan bazı ölçüler kullanarak homojen gruplara bölmek amacıyla kullanılır (Kaygısız, 2005).

Bireylerin veya nesnelerin kümelenmesinde pek çok teknik kullanılabilir. Bununla birlikte kümeleme teknikleri hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan teknikler olmak üzere iki grupta incelenebilir.

Hiyerarşik kümeleme teknikleri, kümeleri peş peşe birleştirme sürecidir ve bir grup, diğeri ile bir kez birleştirildikten sonra, daha sonraki adımlarda kesinlikle ayrılamaz (Fırat, 1997). Hiyerarşik tekniklerin ağaç diyagramları ile gösterilen sonuçlarına dendogram denir (Lorr, 1983).

Hiyerarşik kümeleme teknikleri, "Tek Bağlantı", "Tam Bağlantı", "Ortalama Bağlantı", "Wards Yöntemi" ve "Küme Merkezleri" teknikleridir (Kaygısız, 2005).

Tek Bağlantı Tekniği: Bu metod, her bir arka arkaya gelen gruplar arasındaki uzaklık ya da benzerlik matrisi üzerinde çalışır. Başlangıçta sınıflandırılan her bir

nesnenin kendisi bir grup oluşturur ve bu aşamada gruplar arasındaki uzaklık matrisi nesneler arasındaki orijinal uzaklık matrisi tarafından gösterilir. Her iki grup arasındaki mesafe, her bir grupta üyesi olan ikili nesneler arasındaki en yakın uzaklık olarak ele alınır (Selanik, 2007; Hawkins, 1982).

Tam Bağlantı Tekniği: Tek bağlantı tekniğinin tam tersi bir metottur. İki küme arasındaki uzaklık olarak her kümedeki eleman çiftleri arasındaki uzaklığın en büyüğü ele alınmaktadır (Tatlıdil, 2002).

Ortalama Bağlantı Tekniği: Ortalama bağlantı yönteminde iki küme arasındaki uzaklık, iki küme oluşturacak şekilde her biri birim çiftleri arasındaki uzaklığın ortalaması olarak hesaplanmaktadır.

Ward's Yöntemi: Nesnelerin bir arada gruplandırıldığında sonuçlanan, bilgi kaybının miktarının, bazı uygun fonksiyonel ilişki açısından ölçülen bu metod Ward tarafından ortaya atılmıştır. Ward yönteminde, diğer kümeleme yöntemlerinin aksine kümeler arasındaki uzaklıklar hesaplanmamaktadır. Bunun yerine, kümeler içi homojenliği maksimize edecek kümeler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Yani bu yöntemde gruplar içi hata kareleri toplamı minimize edilmeye çalışılmalıdır. Her aşamada elde edilen küme çözümlerinden en az hata kareleri toplamına sahip olan kümeler birleştirilmektedir. Eğer iki ya da daha fazla bu birleşmelerin her biri en düşük değeri verirse, bunların arasında keyfi bir seçim yapılır. İşlem tüm nesneler aynı grubun içinde yer aldığında sonlandırılır (Selanik, 2007; Hawkins, 1982).

Küme Merkezleri (Centroid) Tekniği: İki küme arasındaki mesafe, küme merkezleri arasındaki uzaklık olarak tanımlanır. Merkezi yöntemle elde edilen gruplar, her bir değişken için hesaplanan ortalama diğerine, yani ortalama vektörlerine göre kümelenmektedirler (Selanik, 2007; Seber, 1984).

Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Teknikleri: Küme sayısı konusunda ön bilgi var ise ya da araştırmacı anlamlı olacak küme sayısına karar vermiş ise, bu durumda çok uzun zaman alan hiyerarşik yöntemler yerine, hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri tercih edilmektedir. Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden en çok kullanılan "k-ortalama tekniği" ile "En Çok Olabilirlik Tekniği"dir (Selanik, 2007; Johson ve Wichern, 2002).

k-Ortalama Tekniği: Bu yöntemde bireyler, kümeler içi kareler toplamı en küçük olacak biçimde k sayıda kümeye bölünmektedir. Bu teknikte ilk k gözlemin her biri gözlemli küme olarak alınmaktadır. Kalan n-k gözlemin her biri, ortalaması en yakın olan kümeye atanmakta ve her atamadan sonra küme ortalamaları yeniden hesaplanmaktadır (Tatlıdil, 2002).

En Çok Olabilirlik Tekniği: Diskriminant analizinde de kullanılan en çok olabilirlik tekniği her bir gözlem vektörünün bağımsız ve aynı olasılık yoğunluk fonksiyonuna sahip olduğu varsayımı altında, her bir gözlem en büyük olabilirlik değeri verecek biçimde daha önceden belirlenen kümelere atanmaktadır. Bu teknik uzun zaman alması nedeniyle yaygın olarak kullanılmamaktadır.

3.2.3. Diskriminant (Ayırma) Analizi

Ayırma analizi, başlangıçta tanımlanan sınıflandırma değişkenlerinin incelenen bireylerin gruplanmasını ne ölçüde başardığını ortaya koyan, gruplar arasında ayrım sağlama hususunda en fazla etkisi olan değişken ve değişkenleri belirleyen ve aynı değişkenler ile yeni bir bireyin hangi grupta yer alabileceği konularının ortaya çıkarılmasını amaçlayan çok değişkenli bir istatistiksel analizdir (Gümüş, 1996).

Kümeleme analizi ile ayırma analizi birbirine benzemektedir. Aralarındaki temel fark kümeleme analizinde sınıflar sonradan belirlenirken, ayırma analizinde bu sınıfların önceden biliniyor olmasıdır.

Ayırma analizinde, gruplar bazı özellikler (değişkenler) bakımından benzerlik gösterirken, bazı özellikler yönünden farklılıklar göstermektedirler. Söz konusu grupları anlaşılır bir şekilde birbirinden ayırıp fonksiyonel olarak tanımlayabilmek için, k gruba ilişkin p tane özelliğinden faydalanılır. Bu özellikler yardımıyla her bir grubu tanımlayacak bir fonksiyon oluşturulur. Oluşturulan bu fonksiyonlar yardımı ile p özellikli herhangi bir bireyin k gruptan hangisine dahil olacağına yani bu gruplardan hangisine atanacağına karar verilir (Özdamar, 2002; Srivasta, 2002).

Ayırma analizi, doğrusal ve karesel ayırma analizi olarak iki ana grupta incelenmektedir. Doğrusal ayırma analizi çok değişkenli normal dağılış gösteren

popülasyonlardan rastgele çekilmiş örnek veri matrislerinin gruplar arası varyans-kovaryans matrislerinin (S1=S2=…Sk) eşit olması koşulunda uygulanabilmektedir. Gruplar arası varyans-kovaryans matrisleri eşit değil ise karesel ayrıma analizi uygulanır. Gruplar arası varyans-kovaryansının eşit olup olmadığı BoxM testi ile kontrol edilir (Rencher, 2002; Özdamar, 2002).

Çalışmada gruplar arası varyans kovaryans matrisleri eşit olduğu için doğrusal ayırma analiz yöntemi uygulanmıştır.

3.2.4. Hanehalkı Gıda Güvencesinin Ölçümünde Uygulanan Yöntemler

3.2.4.1. Hanehalkı Gıda Güvencesi Anket Ölçümü (HFSSM)

Araştırma alanında yürütülen anket çalışmasında ABD'de geliştirilen tecrübe temelli ölçeklere dayalı HFSSM (ABD Hanehalkı Gıda Güvencesi Anket Ölçümü) modeli kullanılmıştır.

Bu model 1990'dan beri yaygın olarak ABD'de uygulanmaktadır. USDA tarafından geliştirilen HFSSM, parasızlık nedeniyle yetersiz miktarda gıda ya da besleyici gıdaların eksikliğine odaklanmıştır. HFSSM gıda güvencesizlik düzeyinin doğru olarak değerlendirilmesinde ucuz ve uygulaması kolay bir yöntemdir. Aynı zamanda dünyada farklı sosyal ve kültürel özelliklere sahip birçok ülkeye adapte edilebilen bir anket yöntemidir (Rafiei ve ark., 2009).

ABD'de USDA (United States Department of Agriculture)'nın öncülüğünde 1994 yılında düzenlenen Gıda Güvencesi Ölçüm Konferansı ile birlikte 18 soru içeren ve "Food Security Core Modüle" ismi verilen bir modül oluşturulmuş ve bu modül ABD'de gıda güvencesi ve açlık konularında standart bir ölçüm metodunun geliştirebilmesini sağlamıştır. 18 sorudan oluşan bu modül hem ABD'deki hanehalklarında gıda güvencesizliğinin yaygınlığını hem de açlığın şiddetini ölçme amacı taşımaktadır. Bu ölçekle, gıda güvencesizliğinin gelir ve hanehalkı gıda harcamalarıyla anlamlı negatif bir korelasyon gösterdiği saptanmıştır (Kennedy, 2002).

Bu modülün amacı;

- Gıda harcamalarına ayrılan bütçenin temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamaması endişesiyle yaşanan korkular ve kaygılar,
- Daha fazla gıda satın alabilmek için yeterli paranın olmadığı durumlarda gıdanın tükenmesi deneyimleri,
- Hanehalkı üyeleri tarafından tüketilen gıdanın kalite ya da nicelik bakımından yetersiz olması,
- Hanehalkının standart olarak tüketmesi gereken gıda yerine daha ucuzunu ya da daha azını tüketmek zorunda kalması,
- Hanehalkının gıda ürünlerine daha az para harcamak zorunda kalması ve bunun hanehalkında görülen olumsuz sonuçları (açlık hissi, kilo kaybı vb.) hakkında veri elde etmektir (USDA, 2000).

Bu ankette olumlu veya olumsuz cevaplardan hareketle hanehalkları gıda güvencesi olan veya gıda güvencesiz açlık çeken /çekmeyen olarak sınıflandırılır.

HFSSM 15 madde ve 3 alt madde içermektedir; psiko duygusal, besin kalitesi ve alınan besin miktarı. Olumlu cevaplanan sorulara bağlı olarak çocuklu ve çocuksuz ailelere göre farklı aralıklarda skorlar belirlenmiş ve bu skorlar belirlenen kesme noktasına göre farklı düzeyde gıda güvencesi olan ya da farklı düzeyde gıda güvencesi olmayan olarak sınıflandırılmıştır.

Bu yöntemin birçok avantajı vardır;

- Gıda güvencesizliğinin sadece fiziksel değil psiko sosyal boyutunu da yakalar,
- Hanehalkını analizin birimi olarak kullanarak gıda güvencesizliğinin nedenlerini ve sonuçlarını anlama ve haritalamada kullanılabilir,
- Veri toplama işlem ve analizi göreceli olarak kolay ve ucuzdur,
- Aynı ölçek farklı durumlara uyarlanarak çok farklı sosyal kültürel koşullara uygulanabilir (Perez-Escamilla and Segall-Correa, 2008).

HFSSM'den türetilmiş ölçekler Brezilya. Meksika, Senegal, Trinidad ve Tobago, Bolivya, Burkina Faso ve Filipinler gibi ülkelerde test edilmiş ve doğrulanmıştır.

Bu çalışmada, Adana ili merkez Seyhan ve Yüreğir ilçelerinde yaşayan hanehalkları, araştırmanın anakitlesini oluşturmuştur. Araştırmanın örnek hacmi, "Anakitle Oranlarına Dayalı Basit Tesadüfi Olasılık Örneklemesi" yöntemiyle aşağıdaki formül kullanılarak belirlenmiştir (Malhotra, 2004).

$$n = (z)^2 \frac{p \times q}{d^2} \qquad (3.1)$$

n: Örnek hacmi,

z: 1.96 (%95 güven düzeyine karşılık gelen standart z- değeri),

p: İncelenen konuyla ilgili ön bilgi veya tahmine dayalı olarak belirli bir özelliğe sahip anakitle oranı.

Bu çalışmada incelenecek anakitlede hanehalkı gıda güvencesinin belirlenmesine bağlı olarak hanehalkları konusunda ön bilgi bulunmamaktadır. Böyle durumlarda örnek büyüklüğünün mümkün olduğu kadar büyük olmasını sağlamak için p(1-p) çarpımında en yüksek değeri verecek olan p değerinin % 50 alınması önerilmektedir.

q: (1-p) İlgili özelliğe sahip olmayan anakitle oranı

d: Kabul edilen hata tolerans düzeyi. Bu araştırmada ± %5 olarak kabul edilmiştir.

Bu yönteme göre örnekleme hacmi;

$$n = (1.96)^2 \frac{0.5 \times 0.5}{0.05^2} = 384 \text{ olarak hesaplanmıştır.} \qquad (3.2)$$

Bu çalışmada %5 hata tolerans düzeyine göre 384 bulunan örnekleme hacmi, 400'e tamamlanmıştır. Adana kentsel kesimde yaşayan hanelerin ankete eşit olarak girme şansını sağlamak amacıyla, Adana ili kentsel alanı çoğunlukla düşük,

çoğunlukla orta ve çoğunlukla yüksek gelirlilerin yaşadığı bölgeler olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin belirlenmesinde, Adana ili kentsel alanda daha önceden yapılmış hanehalkı çalışmalarından (Mutlu, 2007; Mutlu ve Berk, 2004; Gül ve ark., 2003; Yurdakul, 1978), ilgili kişi ve kurum görüşlerinden ve kişisel gözlemlerden yararlanılmıştır. Bu çalışmaların anket uygulamaları sonucu elde edilen hanehalkı gelir düzeyleri ile ilgili bilgiler dikkate alınarak bu üç bölge oluşturulmuştur. Daha sonra ise TÜİK 2010 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bu bölgelerde yaşayan nüfus tespit edilmiş ve toplam örnek hacmi elde edilmiştir.

Çizelge 3.1. Adana ilinde hanehalkı gelir düzeyine göre ayrılan bölgelerde uygulanan anket sayıları

Gelir Düzeyi	Toplam Nüfus	Uygulanan Anket Sayısı
Çoğunlukla yüksek gelirli	293493	121
Çoğunlukla orta gelirli	275603	114
Çoğunlukla düşük gelirli	400738	165
Toplam	969834	400

Örnek hacmi belirlendikten sonra Adana ili kentsel alanda ilçe nüfusları ile orantılı olarak tabakalandırma yapılmıştır. Tabakalandırmada yüksek, orta ve düşük gelir grubunu temsil edebilecek mahallelerden tesadüfi olarak hane seçilerek yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulaması yapılmıştır.

Çoğunlukla düşük gelirli hanelerin yaşadığı mahallelerde 165 anket, çoğunlukla orta düzeyde gelire sahip hanelerin bulunduğu mahallelerde 114 anket, çoğunlukla yüksek gelir grubunun yaşadığı mahallelerde ise 121 anket yapılmıştır.

Hanelerin gıda güvencesi düzeyleri HFSSM ölçeğinde yer alan 18 soruya vermiş oldukları yanıtlara göre değerlendirilmiştir (çocuk olmayan haneler için 10 soru sorulmuştur ve çocuklar analize alınırken 18 yaşın altındakiler çocuk olarak değerlendirilmiştir). Ölçek, hanelerin gıda ile ilgili davranışları, tecrübeleri ve hanehalklarının gıdaya erişimindeki zorlukları ortaya koymaya yöneliktir (Rafiei ve ark., 2009). Ölçekte, yetişkinlerin ve çocukların bütün gün aç kalma endişelerinin

yanında, geniş kapsamlı olarak gıdaya erişim güçlüklerinin yer aldığı problemleri içermektedir.

HFSSM ölçeğinin uygulanması ile elde edilen veriler Çizelge 3.2.'de belirtilen skorlara göre gruplara ayrılmaktadır.

Çizelge 3.2. Gıda güvencesi ölçeğinin değerleri (18 maddelik HFSSM modülü).

Gıda Güvencesi Seviyeleri	Çocuklu Haneler	Çocuksuz Haneler
Gıda Güvencesi Olan	0	0
Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	1-2	1-2
Açlık Sınırında Olmayan Gıda güvencesizliği	3-7	3-5
Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	8-12	6-8
Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	13>	9-11

Kaynak: Radimer, 2002.

HFSSM anketi sonucu oluşturulan verilerden hareketle hanehalkları aşağıda verilen dört ayrı sınıftan birine dahil olmaktadır (USDA, 2000).

- **Gıda güvencesi olan:** Bu sınıfa giren hanehalkları gıda güvencesizliğine ilişkin bir belirti vermemektedirler. Çocuklu ve çocuksuz haneler için sıfır skor değerini alan haneler bu gruba dahil olmaktadırlar.
- **Gıda güvencesi risk altında olan:** Bu grupta yer alan hanelerde gıda yeterliliği ve yönetimi konusunda belirli olumsuzluklar vardır. Tüketilen gıdanın kalitesinde azalma mevcutken, haneye giren gıda miktarında azalma yoktur ya da küçük bir azalma mevcuttur. 1 ve 2 arasında değer alan çocuklu ve çocuksuz haneler bu grupta yer almaktadır.
- **Açlık sınırında olmayan gıda güvencesizliği durumu:** Hanehalkı üyelerinde açlık henüz yoktur, ancak tüketilen gıda miktarında bir miktar azalma söz konusu iken gıdanın kalitesinde ve tüketilen gıda bileşiminde

yetersizlikler görülebilmektedir. Bu grupta yer alan çocuklu haneler 3-7 çocuksuz haneler ise 3-5 arasında skor değerlerini almaktadırlar.

- **Orta seviyede açlığın olduğu gıda güvencesizliği durumu:** Hanehalkı gıda alımında hanehalkındaki yetişkinlerin tekrar eder şekilde açlığın fiziksel belirtilerini hissedeceği ölçüde azalma mevcuttur. Bu aşamada olan ve çocukların da bulunduğu hanehalklarının çoğunda çocuklar bu gıda azalmalarından etkilenmemektedir. Bu düzeyde yer alan çocuklu hanelerin skor değeri 8-12 iken çocuksuz haneler için 6-8'dir.
- **Ciddi seviyede açlığın olduğu gıda güvencesizliği durumu:** Bu seviyede yer alan hanelerin çocukları da dahil olmak üzere gıda alımında azalma söz konusu iken yetişkinler ve çocuklar açlığı yaşamak durumunda kalmaktadırlar. Bu sınıfa dahil olan hanehalklarındaki yetişkinler ve çocuklar gıda alımındaki azalmayı yaygın ve yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu düzeyde yer alan çocuklu haneler 13'den büyük değer alırken, çocuksuz haneler ise 9-11 arasında skor değerler almaktadır.

Çalışmada Adana ili kentsel kesimde yaşayan farklı gelir düzeylerindeki ailelerin HFSSM ölçeği ile gıda güvencesi düzeylerinin belirlenmesi ve sosyo demografik değişkenlerin etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca hanelerin gıda güvencesi düzeyleri ile belirli gıda ürünlerindeki tüketim sıklıkları da yer almıştır.

3.2.4.2. Lojistik Regresyon Analizi

Hanehalkı gıda güvencesi ölçüm anket sonuçlarına göre hanehalklarının gıda güvencesizliğinde önemli olan faktörler lojistik regresyon analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Lojistik regresyon analizi, son dönemlerde özellikle sosyal bilimler alanında kullanımı yaygınlaşan bir yöntemdir. Neden sonuç ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla yapılan çoğu sosyo-ekonomik araştırmada, incelenen değişkenlerden bazıları olumlu-olumsuz, başarılı-başarısız, evet-hayır, memnun-memnun değil

şeklinde iki düzeyli verilerden oluşmaktadır. Bu türde bağımlı değişkenin iki düzeyli ya da çok düzeyli kategorik verilerden oluşması durumunda; bağımlı değişken ile bağımsız değişken(ler) arasındaki neden-sonuç ilişkisinin incelenmesinde, Lojistik Regresyon Analizi önemli bir yere sahiptir (Agresti, 1996). Amaçlarından birisi sınıflandırma, diğeri ise bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak olan Lojistik Regresyon Analizinde, bağımlı değişken kategorik veri oluşturmakta ve kesikli değerler almaktadır. Bağımsız değişkenlerin ise hepsinin veya bazılarının sürekli ya da kategorik değişkenler olmasına ilişkin bir zorunluluk bulunmamaktadır (Işığıçok, 2003).

Lojistik Regresyon Analizi, sınıflama ve atama işlemi yapmaya yardımcı olan bir regresyon yöntemidir. Normal dağılım varsayımı, süreklilik varsayımı ön koşulu yoktur. Bağımlı değişken üzerinde açıklayıcı değişkenlerin etkileri olasılık olarak elde edilerek, risk faktörlerinin olasılık olarak belirlenmesi sağlanır (Özdamar, 2002).

Lojistik Regresyon Analizi bağımlı değişkenin niteliğine göre Binary Lojistik Regresyon, Multinominal Lojistik Regresyon ve Ordinal Lojistik Regresyon olmak üzere 3 farklı grupta incelenir. Çalışmamızda verinin yapısı gereği bağımlı değişken olan gıda güvencesinin kategorileri arasında bir sıra bulunması Sıralı (Ordinal) Lojistik Regresyon Yöntemi kullanılmasını gerektirmektedir. Sıralı Lojistik Regresyon Analizi, bağımlı değişkenin kategorik olduğu durumlarda değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanmasında kullanılan diğer yöntemlere tercih edilmektedir. Bunun en önemli sebebi bağımsız değişkenlerin çok değişkenli normal dağılıma uygun olması ve sahip olduğu bilinen grupların varyans kovaryanslarının homojen (eşit) olması gibi önemli varsayımlara ihtiyaç duymadan kullanılabilmesi olmaktadır.

Bu yöntemde bağımlı değişken ikiden çok kategoriye sahiptir ve bu kategorilerin kendi aralarında gıda güvencesi olan J-1 adet model tanımlanır. Lojistik Regresyon, gıda güvencesi olan, gıda güvencesi risk altında, açlık sınırında olmayan gıda güvencesizliği, orta düzeyde açlığın olduğu gıda güvencesizliği ve ciddi düzeyde açlığın olduğu gıda güvencesizliği gibi bir sıraya konulmuştur.

Analizin bu çeşidinde paralellik varsayımı mevcuttur. Bu varsayım gereği ß parametresi farklı kategoriler ve farklı kesme noktaları için değişiklik göstermez ve dolayısıyla burada modeller arasındaki paralellik sınamasına gidilir. Bu sıralı lojistik

için en belirgin özelliktir. Burada gizli değişken kavramı ve bu değişken aracılığı ile kurulacak model, yapılacak analiz, paralel doğrular varsayımı ve kesme noktalarıdır (cut point). Bu noktalara eşik değer de denilebilir (Akın ve Şentürk, 2012). Bu çalışmada tüm analizler ilgili istatistik paket programları kullanılarak yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

4.1. Gıda Güvencesi Kavramı ve Dünyada Gıda Güvencesi

Gıda güvencesi, her insanın bedensel ve ruh sağlığı için gereken yeterli ve dengeli gıdaya erişme hakkıdır (Leisinger, 2000). Sağlıklı ve faal bir yaşam sürdürebilmek için, herkesin her an ekonomik ve fiziki açıdan yeterli ve sağlıklı gıdaya ulaşabilmesi gıda güvencesi olarak tanımlanabilir (Kıymaz ve Şahinöz, 2011).

Gıda Güvencesi Araştırmaları Merkezi (Centre for Studies in Food Security) gıda güvencesi kavramında temel olan beş ilkenin altını çizmektedir. Bunlardan ilki sağlanabilirliktir (availability). Gerek birey, gerek hanehalkı, bölge, ülke ve küresel düzeyde olsun, herkese yeterli gıdanın sağlanması, gıda arzının ihtiyaçları karşılayacak kadar yakında bulunması gıda güvencesi için önemli bir şarttır. Ancak yeterli gıdanın olması, bu gıdanın adil olarak her ihtiyacı olana ulaşması anlamına gelmemektedir. Bu nedenle erişilebilirlik (accessibility), gıda güvencesinin ikinci şartıdır. İlk koşul için yeterli üretim gerekirken, bu ikinci koşul için etkin dağıtım, depolama, pazarlama kadar, kişilerin temel üretim araçlarına veya yeterli gelire sahip olmaları, bunların mümkün olmadığı koşullarda ise toplumsal refah kurumlarının etkinlikleri gerekmektedir. Bunların yanında gıda güvencesi sadece herkese yetecek kadar gıdanın temini değil, bu gıdaların sağlıklı, temiz, güvenilir olmasını ve insan onuruna yakışır bir şekilde sağlanması şartını, kısaca kabul edilebilirliğini (acceptability) gerektirmektedir. Üretim ve dağıtımın yeterliliği (adequacy) için bu günkü üretim faaliyetlerinin gelecek nesillerin ihtiyaç duydukları gıdalara ulaşımını engellemeyecek bir şekilde sağlanması, yani sürdürülebilirlik şarttır. Bu koşulların temini, gerekli toplumsal ve ekonomik önlemlerin alınması ve bunda rol oynayan etmenlerin (agency) önemi gıda güvencesinin tanımlanması sırasında düşünülmesi gereken önemli bir husustur (Koç, 2012b).

İnsanların sürdürülebilir, güvenilir, uygun fiyatta, kaliteli, sağlıklı beslenme alışkanlığını geliştirecek besinleri satın alma ve tüketme hakkına sahip olduğu anlamına gelen gıda güvencesi konusu üzerinde; “Gıdaya ulaşım hakkını temel insan hakkı” olarak tanımlayan 1948 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları

Evrensel Beyannamesi'nde ilk kez yer almıştır (Kıymaz ve Şahinöz, 2011), 1970'lerin ortalarına gelindiğinde ise gıda güvencesi kavramı uluslararası gıda sorunu olarak tartışılmaya başlanmış olup bu süreç 1974'te Dünya Gıda Konferansı'nın toplanması sonucunu doğurmuş ve birçok kurumsal oluşum ortaya çıkmıştır (Rehber, 2012). Gıda güvencesi kavramının ortaya çıkışında en önemli faktör süregelen "Yeşil Devrimin" yoksulluk ve açlık sorununun azaltılmasında başarılı olamadığının kabul edilmesidir. Bu toplantıda, genel olarak küresel gıda arzının miktar ve sürekliliği üzerinde durularak gıda güvencesi "dünyada temel gıda maddelerinin, gıda tüketiminin sürekli artışına olanak veren ve üretim ve fiyat dalgalanmalarını karşılamaya uygun gıda arzının her zaman var olması" şeklinde tanımlanmıştır (FAO, 2003a).

1980'lerde ülke düzeyinde yeterli gıdanın varlığının otomatik olarak, hane ve bireyler için gıda güvencesi anlamına gelmediği açıkça görüldüğünden "Hanehalkı Gıda Güvencesi" kavramı gündeme gelmiştir. Hanehalkı gıda güvencesi, hane sahibinin aile bireyleri için gereksinim duyulan gıdayı sağlayabilme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Pinstrup-Andersen, 2009). Böylece ulusal ve bölgesel olarak gıdanın varlığı veya yerel düzeyde ulaşılabilirliği ve sürdürülebilirliği hanehalkı gıda güvencesi için yaşamsal kabul edilmiştir. Genel olarak gıda sistemi, üretim sistemi ve gıda arzını etkileyen diğer faktörlere ve hanehalklarının her zaman bu gıdaya erişebilir olması üzerinde durulmuştur (Frankenberger and McCaston, 1998).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 1983'te, tüm insanların her zaman fiziksel ve ekonomik olarak gereksinimleri olan gıdaya ulaşabilmesini sağlayacak gıda eşitliğinde talep ve arz dengesinin önemini vurgularken, gıda güvencesi kavramını "yoksulların mevcut gıda arzına ulaşabilmelerini de güvence altına alacak" şekilde daha da genişletmiştir. 1986 yılında Dünya Bankası (DB) tarafından "Yoksulluk ve Açlık" raporunda gıda güvencesinin zaman içindeki dinamik yapısı vurgulanmıştır (FAO, 2003b).

Gıda yetersizliği veya yokluğu kronik olduğu gibi geçici bir sorun da olabilir. Böylece düşük gelir ve yoksulluğa bağlı olarak yaşanan sürekli gıda güvencesizliği ile daha çok doğal afet, mevsimlik dalgalanmalar, ekonomik krizlere bağlı olarak yaşanan gıda güvencesizliği kavramları kesin bir şekilde ayrılmıştır (FAO, 2003b).

DB'na göre, geçici gıda güvencesizliğinin temel nedenleri uluslararası gıda fiyatlarında, döviz gelirlerinde, yurtiçi gıda üretiminde ve hanehalkı gelirinde yıldan yıla yaşanan dalgalanmalardır (Rehber, 2012). Kronik gıda güvencesizliği kuşkusuz gelişme düzeyi ve yoksullukla ilgilidir.

1990'lı yıllarda gıda güvencesi bireyden küresel düzeye kadar uzanan daha geniş yelpaze içinde ele alınan önemli bir kavram olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu şekilde gıda güvencesi tanımı "aktif bir insanın gereksinim duyduğu gıda maddeleri ve beslenme kompozisyonunu yansıtan beslenme dengesi ve sağlıklı gıda kavramlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Clay, 2002).

Gıda güvencesizliği 2001 yılı raporunda, gıda güvencesi "insanların aktif ve sağlıklı bir yaşam için onların beslenme gereksinimi ve tercihlerine uygun, yeterli ve sağlıklı gıdaya her zaman fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak ulaşması durumudur" şeklinde yeniden tanımlanmıştır (FAO, 2002).

Gıda güvencesi kavramına gıda edinimi, merkeze alan, mevcudiyet, ulaşabilme, yararlılık ve süreklilik gibi farklı boyutlar kazandırılmıştır (FAO 2008). Gıdanın mevcudiyeti, bireylerin yararlanmasına uygun şekilde, yerli üretim, ithalat veya gıda yardımı yoluyla uygun ve gereksinim duyulan gıdanın varlığı anlamındadır. Gıdaya ulaşma, bir bireyin kendine uygun diyet ve beslenme düzeyini sağlayacak gıdayı satın alacak veya değişim yoluyla elde edebilecek yeterli bir gelire sahip olmasıdır. Gıda uygun bir şekilde tüketilmelidir. Uygun tüketim çerçevesinde, insan gereksinimine uygun diyetlerin tüketilmesi, beslenme, çocuk bakımı ve sağlık korumayla ilgili sağlık teknikleri konusunda bilgiye sahip olma ve uygulama yetersizliklerin, gıda hazırlanmasında ortaya çıkan fiziksel ve besin içeriği ile ilgili kayıpların ortadan kaldırılması sayılabilir. Gıda güvencesi için şart olan gıdanın mevcudiyeti, gıdaya ulaşma ve gıdadan yararlanmada süreklilik de çok önemlidir (Rehber, 2012).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), gıda güvencesinin sağlanabilmesi için;

- yeterli gıda arzı sunma ya da elde etme,
- yıldan yıla, mevsimden mevsime arzda dalgalanma ya da eksikliğin olmaması,
- erişilebilirlik ya da satın alınabilirlik,
- kaliteli ve güvenli gıdanın sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

Gıda güvencesinin sağlanmasında, uzun vadeli gelir önemli bir faktördür. Aynı zamanda, gıda krizlerinin ve gıdayla ilişkili acil durumların çözümünde hayati role sahiptir. Gıda güvencesinin olmayışı ise; kötü beslenme, morbidite ve mortalitenin altta yatan nedenidir. Açık bir gıda güvensizliği varsa beslenme açısından da risk vardır ve kendine yeterlilikteki düşmeye bağlı olarak geçimi sağlamada onarılamaz zararlar oluşabilir. Gıda güvencesinin sağlanamamasının temel nedenleri;

- tarım sektöründe kurumsal ve teknik kısıtların yanı sıra politikaların sık sık değişmesinin yol açtığı düşük verimlilik,
- yıldan yıla ve dönemsel arz dalgalanmaları,
- tarım dışı iş olanaklarının azlığı ya da yokluğunun yol açtığı düşük ve belirsiz gelirdir.

Bunların birbiriyle bağlantılı olması nedeniyle sorunun çözümü de zordur (Dölekoğlu, 2003).

4.1.1. Dünyada Gıda Güvencesi

Dünya gıda güvencesini belirleyen etkenler doğal, ekonomik, teknolojik, politik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Doğal nedenler özellikle küresel ısınmaya bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişiklikleri, gıda üretiminden canlı toplulukların yayılımına ve biyo çeşitlilik derecesine kadar birçok yönden yaşamı etkilemektedir. Dünya iklimi özellikle 19. yüzyıldan bu yana değişim göstermekte ve dünyanın çeşitli bölgelerinde aşırı hava

olaylarının artması sonucu kimi bölgelerde ciddi kuraklıklar yaşanırken, kimi bölgelerde seller meydana gelmekte, okyanus sıcaklıklarının artması sonucu hortumlar, fırtınalar ve kasırgalar yaşanmaktadır (Şenöz ve Açar, 2008). Küresel iklimde meydana gelen değişimler tarımsal arzı olumsuz etkilemektedir.

Küresel ısınmadan kaynaklı bir diğer etken, zararlı popülasyonu ve haşerelerden kaynaklanan hastalıkların artması sonucu kullanılan tarımsal ilaç miktarındaki artışlardır (Şenöz ve Açar, 2008). Bu artışlar, insan sağlığı açısından risk oluşturabilir ve gıda güvenliğini tehdit edebilir.

Gıda güvenliği açısından, gelişmiş ülkelerce geliştirilen yeni teknolojiler kimi ürünlerde üretim ve verim artışı sağlayabilmekte iken genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) içeren ürünlerin kullanılmasında ciddi kaygılar yaşanmaktadır. Teknolojik gelişmeler bir taraftan verimliliği yükseltirken diğer taraftan, doğal kaynakların bozulmasına ve insan sağlığına olumsuz etkileri nedeniyle gıda güvenliğini tehdit etmektedir.

Tarımsal hammaddenin biyoyakıt olarak kullanılması, gıda güvencesi açısından bir başka problemdir. Biyoyakıt üretimi kaygısıyla mısır, şeker kamışı ve yağlı tohum gibi hammaddelerin biyoyakıt üretiminde kullanılmaları gıda arzında daralmalara neden olmaktadır. Biyoyakıtların yeterli gıda arzının sağlanması boyutuyla ve tarımsal hammadde talebinin artması ile tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan artışta önemli bir rol oynadığı bu sayede gıdaya erişim ve gıdanın satın alınabilirliği yönüyle gıda güvencesini tehdit ettiği tartışılmaktadır (Hatunoğlu, 2010).

Dünyada gıda güvencesini etkileyen bir başka gelişme, dünya nüfusunun hızla artması olarak sayılabilir. Ayrıca; Çin ve Hindistan olmak üzere bazı gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme ve gelir artışlarına bağlı olarak gıda talebinin artması, gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır.

Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde toprakların ve doğal kaynakların büyük yatırım fonları tarafından ele geçirilmesi, gıda güvencesi açısından bir başka tehdit unsurudur. Arazi alanlar çoğunlukla dış ülkelerdeki işlenebilen toprakları alarak ya da kiralayarak uzun dönem gıdaya ulaşımı sağlamak isteyen bazı zengin ülkelerin büyük yatırım fonları, hammadde üretmeye çalışan biyoyakıt üreticileri, arazi ve altındaki su üzerinde spekülasyon yapan uluslararası yatırımcılardır.

Dünyada 2001 yılından bu yana 227 milyon hektar arazi satılmış ya da kiralanmıştır (Koç, 2012a). Ekilebilir tarım arazilerinin farklı amaçlarla kullanımı uzun dönemde dünya gıda arzının sürdürülebilirliği için tehdit oluşturmaktadır. Uluslararası kuruluşların ve ulusların bu konuda acil önlem almaları gerekmektedir.

Ekonomik koşullar, gıda güvencesini etkileyen en önemli hususlardan biridir. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi, bazı ülkelerde işsizlik, ekonomik istikrarsızlık ve yoksulluğu artırırken, gelir dağılımı yoksullar aleyhine bozulmuştur. Yapılan çalışmalar gıda güvencesinin sağlanmasında en etkili yolun gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması olarak değerlendirilmektedir. Alexandratos (1999)'un çalışması da dünyada yeterli gıda üretildiği ancak gelir eşitsizliği ve yoksulluğun gıda güvencesizliğine neden olduğu belirtilmiştir. Gelir eşitsizliğinin artması da dünya üzerinde ülkeler arasında, ülke içinde bölgeler, kentler ve aileler arasındaki gıda güvencesi düzeyini etkilemektedir. Fiyat artışları kuşkusuz en çok bu kesimlerin gıda güvencesini olumsuz etkileyerek açlığı ve gıda güvencesizliğini artıracaktır.

Dünyada gıda güvencesi açısından yaşanan gelişmelere bakıldığında en dikkat çekici olan 2006-2008 döneminde, kuraklık ve Batı Avrupa'da müdahale alımlarına son verilmesi, azalan kamu stokları, çeşitli doğal afetler nedeniyle azalan ürün stokları, gelişmekte olan ülkelerin değişen tüketim kalıpları, emtia piyasalarındaki spekülatif fiyat hareketleri, artan petrol fiyatları ve biyoyakıt teşvik politikaları gibi gelişme "gıda krizi" olarak adlandırılmış ve gıda fiyatları son yirmi yılın en yüksek seviyelerine çıkmıştır (Kıymaz ve Şahinöz, 2011).

Küresel gıda fiyatları 2006 yılından itibaren hızla artmaya başlamıştır. FAO reel gıda fiyat indeks değeri (2002-2004=100) 2006 yılında 108 iken 2008 yılı Haziran ayında 165 düzeyine yükselmiş olup, tahıl ve yağlı tohum reel fiyat indeksinde baz dönem değerinin birbuçuk katından fazla artmıştır (FAO, 2012a). Tahıl fiyat indeksi 2006 yılı ortalarında yaklaşık 100 iken 2008 ortalarında 200 olarak baz dönem değerinin iki katına çıkmıştır. Tahıl fiyatlarında 2006-2008 döneminde görülen oransal artış 140 yıllık tarihi süreçte gözlenen en yüksek artış olmuştur (Koç, 2012a). FAO reel gıda fiyat indeksi 2008 Haziran ayında 165 iken 2008 sonlarında 109 civarlarına kadar gerilemiştir. 2009 yılının ikinci yarısından

itibaren tekrar artış eğilimine girmiş ve 2010 yılı aralık ayında FAO reel gıda fiyat indeks değeri tekrar 168 seviyesine yükselmiştir. 2012 Mayıs ayı itibariyle 136 civarlarına gerilemiştir (FAO, 2012a).

2007-2008 fiyat artışları ve 2010-2011 yıllarında dünya gıda fiyatlarında gözlenen yükselme tüm gelir gruplarında önemli yoksullaşma yaratırken en yoksul kesimlerin gıdaya erişimini olumsuz etkilemiştir.

FAO verilerine göre açlık sınırı altındaki nüfus, gıda kriziyle birlikte bir milyarın üzerine çıkmıştır. Krizle birlikte aç insan sayısında 100 ile 200 milyon arasında artış olduğu tahmin edilmektedir. Gıda krizi, ülkelerde sosyal huzursuzluklara yol açmış ve 60 ülkede çeşitli toplumsal huzursuzluklar yaşanmıştır (Kıymaz ve Şahinöz, 2011). Ancak gıda fiyat artışı devam etmekte olup gelecek on yıllık süreçte yüksek seyrini koruyacağı, kriz öncesi seviyenin üzerinde kalacağı uzmanlar ve küresel kurumlar tarafından değerlendirilmektedir (Wise and Murphy, 2012a; Koç, 2012a).

Fiyatların yüksek seyretmesi ithalata bağımlı yoksul ülkeler için tehdit oluştururken bazı ülkeler için gelir artışları sağlamaktadır. Yükselen gıda fiyatlarından ihracatçı; AB, ABD, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi sanayileşmiş ülkeler yararlanmaktadır (Kıymaz ve Şahinöz, 2011).

Gıda güvencesinin sağlanması kuşkusuz tek başına üretimde yeterli olmaya bağlı değildir. Ülkeler yeterli gıda arzının sağlanmasında ithalat yapabilme gücüne sahip olmakla gıda güvencesizliği yaşamayacaklardır. Dünya üzerindeki tarım alanlarındaki üretim dikkate alındığında, dünya nüfusu için yeterli düzeyde gıdanın bulunduğu ancak; dünyada üretilen gıdaların bölgeler arasında dengeli dağılmadığı bilinmektedir. Bu dengesiz dağılım, özellikle gelişmekte olan veya geri kalmış ülkeleri tehdit etmektedir. Bu ülkeler; yüksek nüfus oranları, fakirlik ve zor ekolojik şartlarla mücadele etmek durumundadır. Temel gıda maddelerini yeterince üretemediklerinden gıda temininde dışa bağımlıdırlar ve küresel fiyat dalgalanmalarından en çok etkilenen ülkelerdir (Demirözü, 2012).

Küresel gıda krizi ve bu durumun yarattığı küresel gıda güvencesizliğine çözüm bulmak amacıyla bazı girişimler başlatılmıştır. 2008 yılı Nisan ayında BM Genel Sekreterinin Küresel Gıda Güvence Krizi “Yüksek Seviyede Görev Gücü

(YSGG)" olarak adlandırdığı girişim başta BM kurumları olma üzere DB, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) başkanlarını bir araya getirmiştir. YSGG öncelikle risk altındaki korumasız nüfusa yardım ve onların krize karşı esnekliğini artırmaya odaklamıştır. FAO uygulamada olan "Açlıkla Mücadele Programı" temelinde üretimi artırma ve küçük ölçekli üreticileri desteklemeye odaklanmıştır. FAO ayrıca gıda fiyat artışına karşı uluslararası işbirliği için çok paydaşlı koordinasyon kurulu olarak hizmet veren Dünya Gıda Güvencesi Komitesi'nin (DGGK) yeniden kurulmasına öncülük etmiştir. Gelişmiş ülkeler de gıda krizine karşı gecikmeli de olsa bazı adımlar atmışlardır. Gelişmiş en büyük sekiz ülke(G-8) 2009 yılında "Küresel tarım ve Gıda Güvencesi Programında" kullanılmak üzere, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal yatırımları için 3 yıllık bir dönemde 22 milyar dolar vermeyi taahhüt etmiştir. DB 2010 yılında üç yıllık Tarımsal Eylem Planı geliştirmiş ve yıllık 4.1 milyar dolar seviyesinde bulunan gelişmekte olan ülkelere yönelik tarımsal yatırım yardımlarını 6.2 ila 8.3 milyar dolar arasına çıkarmayı taahhüt etmiştir. G-20 ülke liderleri gıda güvencesini, en önemli alanlarından biri olarak açıklamışlardır (Wise and Murphy, 2012b; Koç, 2012a).

Alınan önlemlere rağmen gıda fiyat artışlarının henüz önüne geçilememiştir. Ancak Dünya Bankası ve diğer bölgesel kalkınma bankalarının tarımsal araştırma ve geliştirmeyi (Ar-Ge) gıda güvencesi ve kalkınma için en öncelikli olarak kabul etmeleri olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

Uluslararası düzeyde yapılan bu girişimlerin yanında ülkelerin birçoğunda hane ve ulusal düzeyde gıda güvencesinin sağlanması öncelikli konular arasındadır. Bu önceliğin hayata geçirilmesi, politik istikrarın yanı sıra yoksulların refah seviyesinin artırılması ile sağlanabilir. Gıda güvencesinin sağlanmasına yardımcı olmak için, gelişmekte olan ülkelerin halklarına yeterli miktarda gıdayı sağlama hedefinde üretimi artırmak için piyasalara devlet müdahalesi, halka gıda dağıtımı, ulusal gıda güvencesi stoklarının korunmasına ilişkin çeşitli stratejiler uygulanılabilir (Demirözü, 2012). Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde, gıda krizi karşısında bir takım önlemler alınmıştır. Afrikalı yöneticiler tarımsal kalkınma bütçesini kamu bütçesinin

en az %10'una çıkarma taahhütlerini yenilemişlerdir. Güney-Güney işbirliği çerçevesinde Brezilya, Afrika'da tarımsal araştırmaları destekleme sözü vermiştir.

Çok sayıda yardım programı, hala ticari tohum ithalatını ve bunların sonucu olarak ithal girdilerin kullanımını teşvik etmektedir. FAO ve diğer bazı kuruluşlar köy seviyesinde tahıl stoklamak için rehin-senedi sistemini yaygınlaştırmaya çalışmakta ve Dünya Gıda Programı küçük üreticilerden tedarik ettikleri gıdaları bölgesel yardım programlarında kullanmayı planlamaktadır (Wise and Murphy, 2012b; Koç, 2012a).

Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (IFPRI) gıda güvencesi için gıda stokunun artırılmasını önermektedir. Fakat Dünya Bankası ve G-20 piyasa oynaklığını hafifletmek için güvenlik stoklarının artırılmasına genel olarak karşı çıkmaktadır. G-20 ve Dünya Gıda Programı (WFP) şemsiyesi altında batı Afrika'da acil durumlar için gıda depolama pilot proje uygulamasını kabul etmiştir ancak emniyet stoklarının artırılması konusunda fazla yol alınamamıştır.

Gıda güvencesinin sağlanmasında kullanılan araçlardan biri de gıda yardımlarıdır. Gıda yardımları, normal zaman diliminde ya da bir afet sonrasında yeterli gıdaya ulaşılamadığında yapılır. Ancak, gıda yardımının tek başına gıda güvencesinin sağlanmasında etkin olmadığı belirtilmektedir. Uzmanlara göre; gıda yardımlarının sürekli olarak sağlanması, pazar fiyatlarını düşürücü etkiye neden olabilir. Üretimi artırıcı yatırımlar ve politika reformları için hükümet teşviklerini azaltabilir (Demirözü, 2012). Gıda yardımları kısa vadeli çözüm olmakla birlikte uzun süreli olduğunda insanları tembelliğe itmektedir. Dünyada gıda güvencesinin sağlanması için öncelikle yoksulluğun azaltılması yönünde tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Küresel düzeyde yaşanan gıda güvencesizliği sorunu, küresel düzeyde tarım sektörünün temel politika sorunlarını uluslararası toplumun gündeminde ilk sıraya oturtmasına yol açmıştır. Bu bakımdan dünya tarım sektöründe yaşanan gelişmeleri gıda güvencesi açısından incelemek faydalı olacaktır.

4.1.2. Dünya Tarım Sektöründe Gelişmeler

Tarım her dönem ticaretin önemli bir kalemi olmuş, ülkelerin sermaye birikimlerinin oluşumunda önemli bir yer tutmuştur. Tarım kendine özgü özelliği nedeniyle çeşitli kaygılarla korumacı yaklaşımların temel dayanaklarından biri olmuştur.

Tarım piyasalarının gelişmekte olduğu 15-18. yüzyıllar arasında Merkantilistlerin görüşleri temelinde dış ticarette korumacılığa dayanan bir yapı oluşmuş, daha sonra 18. yüzyıl ortalarında kısa bir dönem hakim olan fizyokrat düşünce sistemi çerçevesinde serbest dış ticaret anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, başta Adam Smith ve David Ricardo'nun görüşleri ile sistematik temellere oturmaya başlamıştır. Ticaretteki serbestleşme, teorik olarak, ülkelerin refah düzeylerinin artmasında bir unsur olarak kabul gördüyse de 20. yüzyılın başından itibaren savaş, ekonomik kriz ve yokluğun yaygın olduğu yıllarda korumacılık özellikle tarım kesimine yönelik önemli bir ticaret politikası olmuştur (Kıymaz ve Saçlı, 2008).

Ülkeler uyguladıkları politikalar itibariyle birbirlerinden etkilenmiş ve dünya ticaretinin yapısı da buna göre şekillenmiştir. 19. yüzyılda günümüz sanayileşmiş ülkelerinde sanayileşmenin ilk dönemlerinde bebek sanayi yaklaşımını benimseyerek sınai ürünlerde korumacılığı benimserken tarım alanında serbest politika izlemişlerdir. Ancak sanayileşme arttıkça tarım sektöründe meydana gelen fiyat hareketleri ve ücret hadleri izlenir hale gelmiştir. Bu da tarımsal ürünlerde serbest ticaret politikalarını teşvik etmiştir. Bu dönemde birçok Avrupa ülkesinde 1850-1860'lı yıllarda hububatın tarife uygulamadan ticarete konu olduğu bir dönemdir. Ucuzlayan taşımacılık ve artan tarımsal üretimle birlikte özellikle hububat fiyatlarının düştüğü gözlenmiştir. Avrupa ülkelerinin ucuz tarımsal hammaddeyi daha fazla ithal etmeye başlaması kendi üreticilerini zarara uğratmış ve bu durum toplumsal baskılarla korumacı yaklaşımların daha da artmasına yol açmıştır. Belli bir seviyede uygulanan korumacı politikalar başarı sağlayamamış ve fiyatların düşük seyretmesi 19. yüzyılın sonlarında çiftçi kesiminde iflaslar dahil büyük sorunlar yarattığı gözlenmiştir (Kıymaz ve Saçlı, 2008).

Yaşanan bu sorunlar 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar tarım alanlarının azalmasına ve tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur. Bunun yanında ekonomik krizler, savaş ve kıtlıklar ile ülkeler arası ticari kaygılar nedeniyle zamanla tarımsal politikalarla korumacılığa yönelim olmuştur.

20. yüzyılın başlarından itibaren, İngiltere dışında kıta Avrupa'sında ABD'de korumacı politikalar uygulanırken, tarımsal ürün fiyatlarının da yükselmeye başladığı bir dönem yaşanmıştır. Fiyatlarda yükseliş trendi 1929'a kadar sürmüştür. 1929'dan sonra Büyük Bunalımın etkisiyle, yükseliş tersine dönerek büyük düşüş göstermiştir. 1929'a kadar tarımsal üretimde büyük artış olmuştur. Örneğin savaş öncesi dönemde Avrupa ülkeleri (Rusya hariç) yıllık buğday üretimi (1903-1913) 35 milyon ton iken, aynı dönemde büyük buğday ihracatçısı olan ABD, Arjantin, Kanada ve Avusturalya'nın toplam buğday üretimi 25 milyon tondan 35 milyon tona, ihracatı ise 7 milyon tondan 10 milyon tona çıkmıştır. Korumacı politikaların ve Birinci Dünya Savaşının etkisiyle dünya buğday fiyatları 1913'den sonra da artış göstermiştir. Fiyat endeksi 1913'de 100 iken, 1926'da iki buçuk katı yükselerek 261'e ulaşmış ancak 1929'dan sonra ise fiyat seviyesi savaş öncesi dönemin oldukça altına inerek 1931'de endeks 62 olarak gerçekleşmiştir. Fiyatlardaki bu keskin düşüş, büyük buğday üreticilerinin üretimlerini ve ihracatlarını kısmalarına neden olmuştur. Dört büyük buğday ihracatçısı ülkenin toplam buğday üretimi 1928'de 54 milyon ton ve ihracatı 23 milyon ton iken 1935'de üretimleri toplam 32 milyona ihracatları ise toplam 12 milyon tona düşmüştür. 1929 bunalımı sonrasında dünya ticareti önemli ölçüde azalmış bununla birlikte ülkelerin tarımsal politikalarında yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra özellikle ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde gelişen korumacı politikalarla beraber tarım destekleme politikaları gündeme gelmiş ve tarımsal dış ticaretle ilgili çeşitli tarife yasaları çıkartılmıştır (Biber, 2011).

1929 bunalımı ve İkinci dünya savaşı sonrasında dünya için yeni bir yapılanma dönemi başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya barışının kalıcı kılınması ve ticaret yoluyla ekonomik gelişmenin hızlandırılması amacına dönük olarak, 1947 yılında Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) imzalanmıştır. Bu çerçevede, ekonominin tüm

sektörlerini kapsayacak bir biçimde, gümrük tarifeleri başta olmak üzere, serbest ticaretin önündeki tüm engellerin hızlı bir şekilde kaldırılmasına karar verilmiştir.

GATT'ın temel amacı ticaret engellerinin kademeli olarak indirilerek uluslararası ticaretin genişletilmesi, serbestleştirilmesidir. GATT sözleşmesinde tarımla ilgili olarak sübvansiyon ve ithalatta miktar kısıtlamaları olmak üzere iki istisna üzerinde durulmuştur. GATT müzakere çerçevesi gelişmiş ülkelerdeki yüksek gümrük duvarlarının indirilmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bu süreçte esas olarak mamul malların korunmasında bir azalma sağlanmış ancak tarımsal ürünler bu tarife anlaşmasının dışında kalmıştır. Tarımın tam anlamıyla serbest dış ticaretin konusu içine girmesi ve tartışılması Uruguay Görüşmeleri ile başlamış, bu zamana kadar tarımsal ticarette uygulanan korumalar ve teşviklerde çok küçük değişmeler olmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler 1950'li yıllardan itibaren ithal ikameci sanayileşme modeliyle kalkınma yolunu seçmiştir. Öte yandan gelişmiş ülkelerin dünya savaşları sonrasında kalkınma hamlelerini tamamlayarak, tarımsal üretimde yeşil devrimin de etkisiyle önemli gelişme göstermişlerdir.

1960'lı yıllarda verimlikçi tarım politikalarının izlenmesi ile tarımda yeşil devrim dönemi başlamış ve dünya nüfus artışından daha fazla tarım ve gıda üretimi gerçekleştirilmiştir. Yeşil devrim; hızla artan dünya nüfusunun açlık ve yoksulluğunu gidermenin yolunun, mucize tohumların bir teknoloji paketi ile birlikte kullanılmasıyla elde edilecek verim artışından geçtiğini ileri sürmektedir. Teknoloji paketi ile kast edilen ise sulanan alanlara yapılacak ekimde, gübrelerin ve zirai mücadele ilaçlarının tarımsal mekanizasyonu desteğiyle kullanılması idi. "Yeşil Devrimin" yarattığı sonuçlar, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılık göstermiştir. Sanayileşmiş ülkeler kısmen kendine yeterlilik oranlarını artırmış, dünya tarım ürünleri ticaretindeki paylarını %69'a yükseltmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde ise temel gıda maddelerinde bir bütün olarak 1960'lı yıllara göre kendine yeterlilik oranları (yoğun nüfuslu kimi Asya ülkeleri ile geniş topraklı Latin Amerika ülkeleri hariç) giderek düşmüştür (Günaydın, 2009).

1970'lerde kendilerine yeter hale gelen gelişmiş ülkeler tarımı büyük sübvansiyonlarla desteklemişlerdir. Bu iyiye gidiş, 1977'den itibaren tarım ürünleri

fiyatlarının düşmesi özellikle tarım ürünleri ihraç eden gelişmekte olan ülkelerin büyük kayıplara uğramalarına neden olmuştur (Kazgan, 1988). Tarım ürünleri ihraç eden gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirleri azalmış ve bu ülkeler bundan sonraki dönemlerde borç sarmalına girmişlerdir.

Borçlanma gereksinimi doğan gelişmekte olan ülkeler IMF ve DB gibi uluslararası finans kurumlarından borçlanmışlardır. Söz konusu ülkeler mevcut borçlarını ödeyebilmek ve yeni kredi bulabilmek adına IMF ve DB gibi kurumların önerdikleri yapısal uyum programlarını kabul etmek durumunda kalmışlardır. Bu ülkeler için bundan sonraki süreçte tarım politikalarının belirlenmesinde bu yapısal uyum programları ve DTÖ'nün Tarım Anlaşması'ndan doğan yükümlülükler belirleyici olmuştur.

Çok taraflı finans kurumlarının (Dünya Bankası, IMF) yapısal uyum programlarına yönelmek durumunda kalan gelişmekte olan ülkeler, bu programla birlikte sağlanan krediler karşılığında birçok alanda reform politikaları benimsemişlerdir. Genel itibariyle bakıldığında, ekonominin kısıtlı kaynaklarını daha iyi yönetmek amacıyla benimsenen söz konusu reform politikaları ile birlikte bazı liberal tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda tarımsal desteklerin azaltılması, dış koruma oranlarında indirimlerin yapılması, ihracat sübvansiyonlarında ve iç destek miktarlarında indirimler, girdi temini ve ürün pazarlamasında düzenleyici rol oynayan kamu kurumlarının özelleştirilmesi, tarifeler düşürülerek ithalat üzerindeki kontrollerin azaltılması yoluyla dış ticaretin serbestleştirilmesinde önemli adımlar atılmıştır.

Bunların yanı sıra; gübre ihracatında liberalleşme, yerli üretimde devlet müdahalesinin kaldırılması, gübre dağıtımı, elektrik, sulama ve kredi temini gibi sübvansiyonların sona erdirilmesi; buğday, pirinç, şeker kamışı, pamuk ve yağlı tohum endüstrilerinde korumacılığın sona erdirilmesi gibi önlemler yer almaktadır. Bu önlemlerin yer aldığı bir devlette ulusal bir tarım politikasında bahsetmek zor olacaktır. (Talas, 2010). IMF ve DB yapısal uyum programları, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin kendi gıda ve tarım politikalarını belirleme inisiyatifini zayıflatmaktadır.

Yapısal programların ülkelerin tarım sektörleri üzerine etkisi daha çok koruma ve destekleme sistemlerinin zayıflatılması şeklinde olmuştur. Ancak kendine özgü özellikleri olan ve stratejik bir sektör olarak kabul edilen tarım sektörü, 1994 yılındaki Uruguay Turu Anlaşması (UT-TA)'na kadar özellikle gelişmiş ülkeler tarafından, serbestleşme sürecinden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Çünkü tarım korunması gereken hassas bir sektördür. Öncelikle ülkelerin tarihsel olarak gıda güvencesini ön planda tutma eğilimlerinin yüksek olmasının yanı sıra, tarımın doğal koşullara bağımlı bir üretim yapısına sahip olması da önemli bir unsurdur. Tarımda ürün miktarını belirleyen sadece üretimde kullanılan girdi miktarı değildir. Yağış, sıcaklık, hastalıklar gibi etmenler üretim miktarını belirleyen birer parametredir. Tarımsal üretimde yaşanan dalgalanmalar, belirsizlikler, arz-talep dengesizlikleri ülkelerin çeşitli destekleme politikaları ve koruma önlemleri geliştirmelerine neden olmuştur (Kıymaz, 2008).

Gelişmiş ülkelerin tarım piyasalarında serbestleşme yönünde 1995-2000 döneminde yeterli ilerleme sağlayamadıkları görülmektedir. Ticareti bozucu nitelikte uygulanan iç destek ve ihracat sübvansiyonları ile pazara girişi zorlaştırıcı tarife ve kotalar yoluyla gelişmiş ülkeler, üreticilerine yüksek düzeyde fiyat ve gelir desteği sağlamayı sürdürmüşlerdir. Bunun sonucu oluşan arz fazlaları çeşitli tarım ürünlerinin dünya fiyatları düzeyinde önemli düşüşleri beraberinde getirmekte, tarımsal desteğe aktarılacak yeterli mali kaynaklara sahip olmayan ve üretim maliyetleri itibariyle rekabet edemeyecek durumda bulunan gelişmekte olan ülkeler ve geri kalmış ülkelerdeki tarım üreticilerini yoksullaştırmaktadır.

Uruguay Round'u sonrasında her alanda olduğu gibi dünya tarımında da küreselleşmenin etkisi görülmektedir. Bu hususla ilgili olarak dünya tarım politikaları "daha az devlet, daha çok piyasa" yaklaşımıyla özetlenebilen liberal eğilimler şeklinde gelişmiştir. Diğer taraftan 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükler bütün ülkeleri etkisi altına alan liberal tarım politikalarını içermektedir.

Tarımsal alanda küreselleşmeyi IMF ve DB'nın yapısal uyum programları ve tarım reformları oluşturmaktadır. Söz konusu reform politikaları bir yandan taban fiyat uygulamaları ve destekleme alımlarını yürürlükten kaldırırken, diğer yandan da

tarım kesiminin iç ve dış piyasalar ile bağlantılarını gerçekleştiren tarımsal kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) özelleştirilmekte ya da kapatılmaktadırlar. Türkiye dahil gelişmekte olan ülkelerde desteklemeye tabi tutulan tarımsal ürünler; buğday, süt, şeker pancarı gibi temel gıda ürünleri ya da pamuk, fındık, tütün gibi temel ihraç ürünleri destek dışı bırakılmıştır. Bu ülkelerde üretimle bağlantılı olarak yapılan destekler arzın istikrarını sağlamaktadır. Arzın istikrarı ise üreticiler için anlamlı bir fiyat ve istikrarlı bir geliri ifade etmektedir. Söz konusu ürünlerin gelişmekte olan ülkelerde veya geri kalmış ülkelerde bir anda piyasa mekanizmasına terk edilmesi, ilgili ülkelerin gıda güvencelerinin ve ekonomik gelişmenin finansman kaynaklarını yani geleceklerini tehlikeye atmak anlamına gelmektedir.

Bunların yanı sıra dünya piyasalarında yaşanan olumsuzluklar ülkelerin tarımsal üretimlerini ve gıda güvencelerini tehdit etmektedir. 2007-2008 döneminde dünya tarım piyasalarındaki istikrarsızlık ve arz veya talep yönlü dışsal gelişmelerle yaşanan gıda krizi ve sonrasındaki finans krizi birçok ülkenin gıda güvencesini olumsuz etkilemiştir. 2007 yılı işlenmemiş gıda ve petrol fiyatlarının hızla arttığı ve tavan yaptığı bir yıl olmuştur. Bu krizin olumsuz etkilerinden en fazla etkilenen fakir ülkeler olmuştur.

“Dünya Tarımının Görünüşü 2007-2016” raporunda, tarım üretiminin gelecek 10 yılda önceki döneme göre daha yavaş artmaya devam edeceği öngörülmektedir. Benzer konudaki çalışmalarda zengin ülkelerde günümüzde “gıdanın bulunması” (gıda güvencesi) kaygısının yerini “gıdaların özellikleri ve kalitesi” (gıda güvenirliliği) kaygısının aldığı belirtilmektedir. Dünya tarım pazarının ise fakir ülkelere doğru kayacağı ve bu ülkelerin tarım, tarım makinaları ve gıda ithalatının artacağı öngörülmüştür (Delice ve Özkaya, 2008).

Genel olarak son 30 yıllık süreçte tarım politikaları değerlendirildiğinde; küreselleşme olgusu, bunu takip eden DTÖ’nün politikaları ve tarifeleri gıda güvencesi konusunda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler arasındaki makası açmakta ve aralarındaki eşitsizliği artırmaktadır. Bu da geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler açısından gıda güvencesizliğini artırmaktadır. Serbest ticareti savunan gelişmiş ülkeler yıllardır iç desteklerle yarattıkları tarımsal fazlayı yine yüksek desteklerle dünya piyasalarına sürmektedir. Sübvansiyonlu tarım

ürünleri yoluyla dünya piyasalarında oluşturulan yapay fiyatlar, geri kalmış ülkelerin hem ihracat olanaklarını sınırlamakta hem de üretimlerinin gerilemesine neden olmaktadır. Oysaki gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme öncesi dönemlerde tarım sektörü, daha çok kendine yeterliliğe ve öz tüketime dayalı bir yapı gösterirken, küreselleşmeyle birlikte dış ticaret odaklı bir yapı göstermeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak özellikle küçük üreticiler fiyat dalgalanmalarına ve diğer risklere çok daha açık hale gelmişlerdir. Fiyat dalgalanmaları, kendi imkanları ve geleneklerine dayalı tarım sistemlerinin içerdiği riskler nedeniyle küçük üreticiler üretimlerini sürdürememe ve tarımı terk etme durumuna gelmişlerdir (Özden, 2009).

Küresel düzeyde uygulanan tarım politikaları; gelişmiş ülkeler lehine sonuç doğururken, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeleri, hem sınırlı ihracat gelirlerinin bir bölümünü hem de gıda güvencesini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır.

Uluslararası tarım politikalarının belirlenmesinde gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerin sorunlarına çözüm olacak politikaların üretilmesi, bu ülkeleri ithalat bağımlılığından kurtaracak ve yoksulluğu azaltacak önlemlerin alınması sürdürülebilir gıda güvencesini mümkün kılacaktır.

4.2. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Politikaları

Tarım; gıda güvencesi, kırsal kalkınma, kırsal hayatın devamlılığı, yapısal uyum, milli gelir, ihracat ve istihdama olan katkısı ve çevre hedeflerine yönelik çok fonksiyonlu genel yapısı ile sosyal ve ekonomik açıdan tüm ülkeler için stratejik öneme sahip bir sektör olarak değerlendirilmektedir.

Tarımın vazgeçilmez ve stratejik bir sektör olması, insanın en temel ihtiyacı olan gıda ile ilgili olmasıdır. Ülkelerin gıda güvencelerini sağlamalarında tarım sektörünün önemi nedeniyle Türkiye’de gıda güvencesinin boyutlarına geçmeden tarım sektörünün genel özelliklerine yer verilecektir.

4.2.1. Türkiye'de Tarım Sektörü

Ülkelerin tarım ürünleri ve özellikle gıda maddeleri bakımından kendine yeterliliğinde oynadığı rol dikkate alındığında tarım sektörünün önemi ortaya çıkmaktadır. Tarım sektörü, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmesinde çok önemli görevler üslenmiştir.

Tarımın Türkiye ekonomisindeki önemi nispi olarak azalmakla birlikte, mutlak olarak artmakta ve milli ekonomide önemli bir pay almaktadır. Özellikle yurt içi gıda güvencesinin sağlanması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve çalışabilen nüfusun %25'i gibi önemli bir kısmına istihdam imkanları sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri tarım sektöründe önemli gelişmeler olmasına rağmen bu sektörden istenilen ölçüde yararlanmak mümkün olmamıştır. Tarım sektöründe niteliksiz işgücü, tarımda sermaye kullanımının yetersiz olması, ticari işletmeler yerine parçalı, küçük ve örgütsüz üretim birimlerinin bulunması teknoloji kullanımında yetersizliğe neden olmaktadır. Diğer taraftan yüksek girdi fiyatları nedeniyle yeterli girdi kullanılmaması verim artışlarını sınırlandırmaktadır. Türkiye'de verimli ve birinci sınıf arazilerin tarım dışı kullanımı yaygın olmakla birlikte, erozyon ve sanayileşmenin getirdiği kirlilik, doğru sulama tekniklerinin kullanılmaması tarımda başlıca sorunlardır.

Yetersiz verim artışları, tarımsal piyasada yaşanan dalgalanmalar, uygulanan tarım politikaları, üretimin karlılığının düşmesine bu durumda çiftçinin köyden kente göçüne neden olmakta ve tarımsal üretimden önemli bir kopuş yaşanmaktadır. Söz konusu kopuş tarım sayımlarında açıkça görülmektedir. 1991 Genel Tarım Sayımında yaklaşık 4.1 milyon olan tarım işletmesi sayısı, 2001 yılı Genel Tarım Sayımında yaklaşık 3.1 milyon adet olarak tespit edilmiştir. Son yapılan tarım sayımına göre 10 yıllık süre içerisinde yaklaşık 1 milyon işletme tarımsal üretimden çekilmiştir (TÜİK, 2012e).

Gıda güvencesi açısından, tarımda yetersiz verimlilik gıdanın bulunabilirliğini olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan, tarımsal üretim karlılığının

düşmesi, kırsalda yaşayan nüfusun yoksullaşmasına yol açacak ve bu kesimlerin ürettiklerinin dışındaki gıdaya erişimi güç olacaktır.

4.2.1.1. Tarımın GSYİH'daki Payı

Ülkemizde tarım sektörünün üretim içindeki payı nispi olarak giderek küçülmekte, sektörün milli gelir, ihracat ve istihdama katkısı azalmaktadır.

Türkiye'de GSYİH'da tarımın payı 1980-2010 yıllarını kapsayan 30 yıllık dönemde %20.8'den %8.4'e kadar gerilemiştir (Çizelge 4.1.). Tarımın payı her ne kadar oransal olarak azalmış olsa da, mutlak olarak katkısı artmaya devam etmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan bu süreç ülkemizde de aynı şekilde devam etmektedir.

Çizelge 4.1. GSYİH'da tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin payı (%).

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
1980-89	20.8	24.6	54.5
1990-99	15.1	27.9	57.0
2000	13.4	28.4	58.2
2001	8.8	22.4	68.7
2002	10.3	21	68.7
2003	9.9	20.9	69.2
2004	9.5	20.3	70.2
2005	9.4	20.3	70.4
2006	8.3	20.1	71.6
2007	7.6	20	72.4
2008	7.6	19.8	72.6
2009	8.3	19.1	72.6
2010	8.4	19.2	72.0

Kaynak: TÜİK, 2011a.

Gıda sanayi, tarımsal girdi sanayi ve tarımla ilgili diğer sektörler dahil edildiğinde bu oran %35'e kadar çıkmaktadır. Türkiye'nin tarımsal gayrisafi milli

hasıla değeri yaklaşık 62 milyar dolar ile dünyanın yedinci büyük tarım ülkesi olma özelliğini gösterirken tarım sektöründe kişibaşı gelir 3,566 $ olarak Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir ortalamasının (10,761$) yaklaşık üçte biridir (İnan, 2012).

Türk tarım sektörünün, sanayi ve hizmet sektörlerine göre ve yıllar içerisinde GSYİH içindeki payı giderek azalmıştır. Bu durum, önceliğin, sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmeye önem verilmesinin bir sonucudur. Tarımsal hasıla paylarındaki daralma tümüyle hizmet sektöründeki göreli genişlemeye yansımıştır (Susam ve Bakkal, 2008).

Çizelge 4.2.'den de izlenebileceği üzere tarım sektöründe kaydedilen büyüme diğer sektörlerin gerisindedir. Türkiye'de 2000-2010 döneminde GSMH %50 büyürken, aynı dönemde tarımsal GSMH'daki artış %12.2 ile sınırlı kalmıştır.

Çizelge 4.2. Tarım, sanayi, hizmet sektörlerinin ve GSYİH'nın büyüme hızı.

Dönem	Tarım	Sanayi	Hizmet	GSYİH
1980-1989	0.7	6.0	4.6	4.1
1990-1999	1.6	4.6	4.2	3.9
2000-2009	1.2	5.6	5.7	5.1
1980-2009	1.1	5.4	4.7	4.3

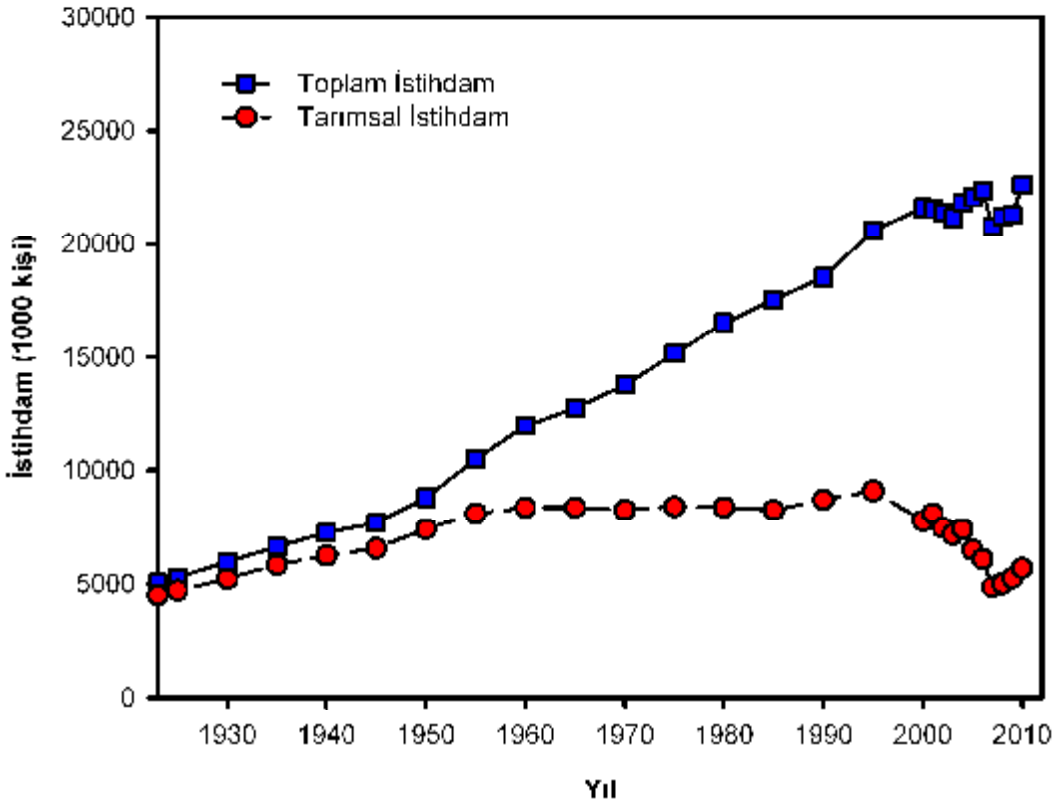
Kaynak: TÜİK, 2011a

4.2.1.2. Tarım Sektöründe İstihdam

Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte biri tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Toplam istihdam içerisinde tarımın payı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça yüksektir. Gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışanların toplam istihdam içindeki oranı ABD'de %2.4 ve AB'de %4.2 iken Türkiye'de ise %26 düzeyindedir.

Ülkemizde tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payı 1923 yılında %89.9 iken 1990 yılında %46.9'ya gerilemiş, 2010 yılında ise %25 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de tarımsal istihdamın payında yıllar itibariyle düşüş görülmüş olmasına rağmen hala gelişmiş ülkelerin çok üzerindedir.

Şekil 4.1.'e göre tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısında 1930 yılından 1990 yılına kadar bir artış söz konusu iken 1990 yılından günümüze kadar düşüş görülmektedir.



Şekil 4.1. Tarımda istihdamın değişimi (Kaynak: TÜİK, 2011a).

Öte yandan tarımsal istihdamın kırsal istihdam içindeki payı da azalmaktadır. Tarımın 2000-2001 yıllarında kırsal bölgelerdeki toplam istihdam içindeki payı %71.5 iken, 2005 yılında bu oran %61.4'e gerilemiştir.

Türkiye ekonomisinin sektörel yapısı, istihdam olanakları açısından genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomide uzun yıllar tarım sektörünün ve tarım sektöründeki istihdamın ağırlıkta olduğu ancak son yıllarda tarım sektörünün giderek payının azaldığı gözlenmektedir.

İktisat alanında bu gelişmeler "yapısal dönüşüm noktası" olarak adlandırılır. Simon Kuznets iktisadi gelişme ve büyüme sürecindeki en önemli değişikliklerden birinin emek ve diğer kaynakların tarımdan tarım dışı sektörlere kayması olduğunu vurgulamaktadır. Bu sürece yapısal değişim adını vermiştir (Pamuk, 2009). Buna

göre Türkiye'de 1990'lı yıllardan bu yana tarım istihdamının azalmasını doğal bir gelişme olarak kabul etmek gerekir. Tarımda teknolojik gelişim, makineleşme ve yeni üretim tekniklerinin bir sonucudur.

Yapısal dönüşüm olarak adlandırılan bu durum ancak tarım sektörü dışındaki alanlarda istihdam yaratılabildiği ölçüde tarım sektöründen ayrılanlar için olumlu sonuç doğurabilecektir. Aksi halde tarım sektöründen ayrılanlar işsiz kalacaklar veya çok düşük ücretlerle çalışabileceklerdir (Durgun, 2011). Örneğin; TÜİK verilerine göre ülkemizde 1995 yılında tarımda istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 8.6 milyon kişi iken 2010 yılında gelindiğinde 5.6 milyon kişiye düşmüştür. Yaklaşık 3 milyon kişi tarım sektöründen kopmuştur Tarım sektöründe ortaya çıkan bu işgücü arzı, diğer sektörlerde istihdam olanağı yaratılamadığından büyük ölçüde işsiz kalmış veya düşük ücretlerle çalışmak durumunda kalmışlardır (Pamuk, 2009).

Ülkemiz tarım sektöründe istihdam edilenlerin payı gelişmiş ülkelerin üzerinde olmasına rağmen işgücü verimliliği, gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Türkiye tarımında uygulanan politikalar, küçük üreticiliğin yaygın olması, geleneksel yöntemlerin uygulanması, ücretsiz aile işçiliğinin ve kendi hesabına çalışmanın yoğun olması, tarım işçisi olarak çalışanların asgari ücretin altında ve sigortasız olarak istihdam edilmesi, işgücünün eğitim eksikliği gibi nedenler bu sektörün verimliliğini olumsuz etkilemektedir (Karluk, 2002).

4.2.1.3. İç Ticaret Hadlerinde Değişim

Tarımın iç ticaret hadlerindeki değişim, tarımsal üretimi gerçekleştiren üreticinin elde ettiği ürün karşısında kazandığı gelir ile üreticinin ödemeleri arasındaki farkı gösterir.

Herhangi bir tarımsal ürünün nihai fiyatını tüm bileşenlerine ayırdığımızda, pazarlama zincirinin çeşitli halkalarında yer alan aktörlerin katma değer ya da maliyet/girdi öğeleri olarak bir birim pazarlanan üründen aldıkları paylar ortaya çıkmış olur. Tarımın iç ticaret hadleri bu türden bir bölüşüm değişimini ortaya koyan istatistiki bir göstergedir ve bir başlangıç yılına göre çiftçinin eline geçen fiyatlardaki değişmeler ile çiftçinin ödediği fiyat hareketleri arasındaki oranın (tercihen endeks

değeri olarak) ifadesidir. Daha somut olarak, pazarlanan birim ürün içinden çiftçinin eline geçen gayrisafi üretim değeri ile tarımsal olmayan üretim giderleri (ve tüketim fonu) arasındaki marjda meydana gelen değişmeleri tarım iç ticaret hadlerini (TİTH) temsil eder. İç ticaret hadleri, farklı sektörlerin fiyat hareketlerinden nasıl etkilendiğinin, sektörler arasında kaynak transferinin yönünün ortaya konulmasında kullanılan bir yöntemdir (Süslü ve Yanardağ, 2002).

Uysal'ın yapmış olduğu bir çalışmada 1990-1999 döneminde imalat sanayi, ticaret ve konut dışındaki tüm sektörlerde iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmiştir. 2000-2006 ve 1980-2006 dönemlerinde, iç ticaret hadleri yalnız konut sektörü karşısında tarımın lehine geçmiştir. Her üç dönemde de tarımın iç ticaret hadleri, enerji ve mali müesseseler karşısında büyük oranda gerilemiştir. İç ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelişmesi, diğer sektörlerdeki fiyatların tarım ürünleri fiyatlarından daha hızlı arttığını göstermektedir. Bu durum, tarım sektörü gelirlerini olumsuz yönde etkilemekte, tarım ürünleri satışlarından elde edilen gelirlerle, diğer sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlerden satın alınabilecek miktarlar azalmaktadır. Tarım sektörünün diğer sektörlerden satın alma gücü 1990-1999 döneminde 1980 yılına göre ortalama %11.5 oranında azalmıştır. Ancak iç ticaret hadlerinde tarım aleyhine bozulma, 2000 yılından sonra daha belirgin hale gelmiş ve 2000-2006 döneminde tarım, diğer sektörlerden satın alma gücünü 1980 yılına göre ortalama olarak yaklaşık %30 oranında kaybetmiştir. Tarım ürünleri fiyatlarının diğer sektör fiyatlarından daha düşük olması, gayrisafi yurt içi hasıla içinde tarım sektörü katma değeri payının diğer sektörlerin payından daha düşük olmasına yol açmakta ve dolayısıyla tarım sektörünün gayrisafi yurt içi hasıladan elde ettiği gelir payı, azalmaktadır (Uysal, 2007).

Çizelge 4.3.'ten görüldüğü üzere, Türkiye'de tarım ticaret hadlerindeki değişim 1968-1978 döneminde toplam %31'lik bir TİTH yükselmesi gerçekleşmiştir. 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül rejimi politikalarından tarım kesiminin etkilenme düzeyi, 1920'li yılların sonunda başlayan büyük buhran döneminden daha fazla bir çöküntü ile kendini göstermiştir. Toplamda %46.6'lık bir aşınma söz konusu olmuştur. 1989 yılından sonra %80.4 oranında yükselmiştir. IMF ve DB

politikalarının damgasının vurduğu 1999 sonrası dönemde ise TİTH'de toplamda %39'luk bir gerileme gerçekleşmiştir (Uysal, 2007).

Çizelge 4.3. Tarım ve diğer sektörler arasındaki iç ticaret hadleri.

Sektörler	1990-1999 (ortalama) 1980=100	2000-2006 (ortalama) 1980=100	1980-2006 (ortalama) 1980=100
Tarım/sanayi	98.3	89.3	91.9
Tarım/maden	90.6	61.1	77.4
Tarım/imalat sanayi	104.0	98.9	97.7
Tarım/enerji	51.7	39.5	53.2
Tarım/inşaat	90.3	82.1	89.1
Tarım/ticaret	105.5	97.6	98.5
Tarım/ulaştırma	95.8	77.0	88.5
Tarım/mali müesseseler	32.8	21.5	43.8
Tarım/konut	169.1	100.2	128.1
Tarım/serbest meslek	68.7	61.4	76.4
Tarım/diğer hizmetler	67.0	48.1	84.8
Ortalama	88.5	70.6	84.5

Kaynak: Uysal, 2007.

Son yıllarda girdi fiyatlarının yükselmesi de iç ticaret hadlerinin çiftçi aleyhine dönmesine neden olurken, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine döndüğü süreçte tarımsal desteklemelerin büyük ölçüde kalkması üreticinin giderek üretimden kopmasına neden olmaktadır. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi çiftçi gelirlerini olumsuz etkileyeceğinden çiftçilerin üretimden kopması ülke içi gıda arz kaynaklarını sınırlarken çiftçileri yoksulluğa itmektedir.

4.2.1.4. Ekim Alanlarında Değişim ve Tarım İşletmeleri

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan yoğun traktör alımı ve uygulanan sektörel politikalarla, 1960'lı yılların ortalarında ekim alanlarının sınırına

ulaşmış bir ülkedir. Türkiye'nin ekilen alanları, iç ticaret hadlerinin tarımdaki gelişimi ve destekleme politikalarına bağlı olarak değişmektedir.

Türkiye'de tarımsal üretimin sınırlanmasına ve gelecekte gıda güvencesinin sağlanmasında rol oynayan tehditlerden biri de tarımsal alanlardaki daralmadır (Eraktan ve Yelen, 2012).

Diğer yandan Türkiye tarım topraklarının %90'ı çeşitli şiddetlerle erozyonla karşı karşıyadır. Arazinin %63'ü çok şiddetli ve şiddetli, %20'si orta şiddetli, %7'si ise hafif şiddetli erozyonun etkisi altındadır. Ülke genelinde yaklaşık 67 milyon hektarlık bir arazide toprak giderek yok olmaktadır. İşlenen tarım alanlarının %75'inde yoğun erozyon görülmektedir (Eraktan ve Yelen, 2012).

Tarım arazilerinin tarım dışı kullanımı da oldukça yaygınlaşmıştır. Nüfus artışı sonucu yerleşim alanlarının genişlemesi, turistik tesislerin kurulması, altyapı yatırımları tarım arazilerinin kaybı ile sonuçlanmaktadır.

Meyve alanlarında 2000 yılından günümüze kadar 350 bin hektarlık bir artış söz konusu olsa da Çizelge 4.4.'den görüldüğü gibi 2000-2009 döneminde toplam işlenen alan varlığı yaklaşık 2 milyon hektar azalmıştır. Bu durum, nüfusu hızla artan Türkiye'nin gıda güvencesi açısından, dikkatle değerlendirilmesi gereken bir değişimdir. Ülkemizde tarım arazilerindeki daralmanın yanı sıra ortalama işletme büyüklüğünün küçük olması sektör verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

Stratejik bir sektör olma özelliği olan tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin optimal büyüklükte olması yapılan faaliyetlerin karlı, verimli ve sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır. Ancak ülkemizde tarım işletmelerinin küçük ölçekli ve parçalı yapıda olması yeni teknolojilerin kullanımını kısıtlamakta, beklenen üretimin ve verimliliğin sağlanmasını olumsuz etkilemekte, üretici gelirlerinin düşük olmasına neden olmaktadır (Er ve Özçelik, 2012).

Özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hakim olduğu ülkemizde 1950'li yıllarda işlenen arazilerdeki genişleme ve günümüze kadar miras yoluyla bölünmeden kaynaklanan nedenlerle işletme sayısında artış yaşanmıştır. 1950 yılında yaklaşık 2.5 milyon olan tarım işletmesi sayısı 2001 yılında 3 milyona çıkarken, ortalama işletme büyüklüğü ise 77 dekardan 60 dekara gerilemiştir. AB ülkelerine baktığımızda 1950 yılında 15 milyon olan işletme sayısı, 1980 yılında 8.7 milyona,

1990 yılında 7.8 milyona düşmüştür ve 1950 yılında 68 dekar olan işletme büyüklüğü, 1980 yılında 160 dekara, 1990 yılında 165 dekara 2007 yılında ise 220 dekara yükselmiştir (Er ve Özçelik, 2012).

Çizelge 4.4. Türkiye'de işlenen tarım alanları.

Yıl	Toplam İşlenen Alan (milyon ha)
1970	27.338
1975	27.662
1980	28.175
1985	27.530
1990	27.856
1995	26.834
2000	26.379
2001	26.350
2002	26.579
2003	26.028
2004	26.593
2005	26.606
2006	25.876
2007	24.888
2008	24.505
2009	24.319

Kaynak: TÜİK, 2010

Ülkemizde tarım işletmelerinin küçük olmasının yanında, parçalı yapıda olması bir başka kısıttır. Halen yürürlükteki miras kanunu ile tarımsal işletmelerin parçalanması ve küçülmesi devam etmektedir. 18 milyon hektar arazide 4 milyon tarım işletmesi bitkisel üretim yapmaktadır. Bu tarım işletmelerinin üç milyon adedi aynı zamanda 12 milyon hektar çayır ve merada 15 milyon büyük baş, 60 milyon küçükbaş hayvan yetiştirmektedir. Üreticilerin %92'si çok küçük boyutta üretici olup, sahip oldukları ortalama tarım arazisi 2-6 parçalı olarak toplamı 65 dekardır. Küçük işletmelerin tamamı 14 milyon hektar arazi üzerinde klasik yöntemler uygulayan ve düşük verimli tarım işletmeleridir. Orta ölçekli tarım işletmeleri sayısı 680 bin adet olup, sahip oldukları ortalama tarım arazisi 2-3 parçalı olarak toplamı 50-100

dekar/dönüm arasında değişmektedir. Büyük işletme sayısı 40 bin kadar olup toplam 2.2 milyon hektar arazi üzerinde üretimde bulunmaktadırlar. ABD ve AB ülkelerinde bulunan tarım üreticileri aynı arazi büyüklüğünde 2.5 kat tarım ürünü elde etmekte ve Türkiye hayvan varlığının iki katından fazla hayvan beslemektedir (Artık ve ark., 2009). Gerek tarım arazilerin büyüklüğü gerekse de verimliliği yönünde AB ülkelerinin oldukça gerisindeyiz. Diğer yandan ülkemizde tarımsal işletmelerde uzmanlaşma yaygın olmayıp, genelde bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapıldığı karma işletme tipi ağırlıklı olarak görülmekte ve bunların da büyük çoğunluğunu aile tipi işletmeler oluşturmaktadır (Bayraç ve Yenilmez, 2005).

Son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle ülkemizdeki tarım işletmeleri uluslararası büyük şirketlerle rekabet etmek durumunda kalmışlar bu durumda örgütsüz küçük üreticiler büyük zarar görmekte rekabet edememektedirler (Durgun, 2011). Özellikle tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşler ve girdi fiyatlarında yükselmeler küçük üreticileri zorlamış ve çiftçi gelirlerini düşürmüştür.

Tarımsal işletmelerdeki yukarıda bahsi geçen eksiklikler ve aksaklıklar ülke kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını etkilemektedir. Bu durum tarımsal üretimin ve verimin artmasını engellemekte ve gıda güvencesinin sağlanması konusunda engel oluşturmaktadır.

4.2.2. Türkiye'de Tarım Politikaları

Dünya konjonktüründe ve ülke önceliklerinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak Türkiye tarımında her dönem farklı politikalar uygulanmıştır. Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de uygulanan tarım politikaları, planlı dönem öncesi ve sonrası olarak iki alt başlıkta incelenmiştir.

4.2.2.1. Planlı Dönem Öncesi Tarım Politikaları

Türkiye'de tarım kesimine yönelik politikalar, gerek amaç gerekse bu amaçlara ulaşmada tercih edilen yöntemler bakımından bugüne kadar üretim odaklı politikalar şeklinde süregelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında üretimin sorun olması

nedeniyle bu yıllarda tarımsal gelişme politikasında temel yaklaşım üretimi artırmak, küçük ve büyük bütün özel tarımsal üretim ünitelerini teşvik etmek olmuştur (Topuz, 2007). Tarım sektörünü geliştirebilmek ve tarımsal üretimi artırmak için Cumhuriyet yönetimi üç aşamalı bir program uygulamıştır. Öncelikli olarak Osmanlı'dan devralınan kurumlar tasfiye edilerek, tarım sektörüne ilişkin geniş çaplı bir kurumsallaşma gerçekleştirilmiş ve son olarak tarım kesimi fiyat politikaları ve dış ticaret korunması yoluyla desteklenmiştir (Kazgan, 2003).

1925 yılında tarım sektöründe ayni olarak alınan aşar vergisinin kaldırılarak parasal vergi şekline dönüştürülmesi, tarımda üretimi özendirici bir ortam yaratarak pazarlanabilir üretim düzeyini artırmıştır. Bu durum tarımsal ürünlerin ticarete konu olmaları açısından önemli bir aşama olarak sayılmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması bir taraftan devleti büyük bir gelir kaybına uğratırken diğer taraftan da geleneksel tarımdan ticari tarıma geçilmesinde önemli rol oynamıştır (Keyder, 1993).

1926 yılında Medeni Kanunun kabulü ile çiftçilerin toprak mülkiyeti hakkı resmen gerçekleştirilmiş, 1923-1938 yılları arasında devlet tarafından bir grup topraksız çiftçiye ve göçmenlere 3.7 milyon dekar arazi dağıtılmıştır. Devlet eliyle dağıtılan topraklar ve meraların tarıma açılması ile birlikte tarım sektöründe hızlı gelişmeler olmuştur. 1929 yılına gelindiğinde tarımda %27'lik bir büyüme sağlanmıştır (Dernek, 2006). Bu gelişmeler gıda güvencesi açısından olumlu sayılabilecek gelişmelerdir. Bir taraftan halkın gıda temini artarken, diğer yandan çiftçi gelirlerinin artması gıdanın erişebilirliğini artırmaktadır.

Türkiye'de tarım sektörü günümüze kadar girdi fiyat politikası ve tarım ürünleri destekleme fiyat politikası ile desteklenmiştir. Tarıma müdahalede temel amaçlar; gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik üretimin ve verimliliğin artırılması, tarımsal gelirlerin yükseltilmesi, gelir istikrarının sağlanması ve ürünlerin rekabet gücünün artırılmasıdır.

Verimi artırarak üretim ve gelir sağlamak için girdi kullanımında ve üretici kredilerinde sübvansiyonlar sağlanmıştır. Girdi sübvansiyonları aynı zamanda, girdileri yurt içinde üreten yerli sanayileri korumak için konulan ithalat kısıtlamalarının fiyatlara bir çeşit vergi gibi yansıması sonucu oluşan olumsuzluğu telafi etmek amacıyla uygulanmıştır (Kıymaz, 2008).

1923-1931 döneminde zahire ve hububat borsaları kurulmuş ve bu borsalar bulundukları bölgelerdeki fiyat farklılıklarını ortadan kaldırarak alıcı ve satıcının güvenle işlem yapmasını, ürünlerin kalite ve değerlerinin sistemli bir şekilde belirlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde çiftçi örgütlenmesinin ilk ve önemli bir adımı olarak Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuş ve bu örgütler Ziraat Bankasının sağladığı finansmanla, ortaklarına çeşitli girdiler ve kredi desteği vermiş ürününü de satın alarak pazar olanaklarını genişletmiştir (Dernek, 2006).

Türkiye'de tarım sektöründe bu olumlu gelişmeler yaşanırken 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik krizi, tarımsal ürünlerin ihraç fiyatlarını düşürmüş, çiftçi gelirini azaltmış ve çiftçiler üretim yapamaz noktaya gelmiştir. Bu nedenle devlet hem çiftçiyi korumak hem de sanayiyi desteklemek üzere bazı önlemler almıştır. 1932 yılından itibaren tahıl fiyatları desteklenmeye başlanmış Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış ve bununla ilgili olarak Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) kurulmuştur. TMO hububat üretiminin yapılmadığı ve yeterli olmadığı bölgelere hububat sevkiyatı yapmıştır. TMO'nun faaliyet göstermeye başlaması ile Türkiye'nin hiçbir bölgesinde hububat sıkıntısı veya aşırı bir hububat bolluğunun yol açtığı fiyat yüksekliği ve fiyat düşüklüğü meydana gelmemiştir (Topuz, 2007). Alınan bu önlemlerin halkın gıda güvencesinin sağlanması yönünde önemli adımlar olduğu değerlendirilebilir. 1933 yılına gelindiğinde ise tarım sektöründe, üretim rakamları sevindirici düzeye ulaşmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği bütün önlemlerin istenen sonuçları vermesidir.

Türkiye'de 1933'ten sonra 1929 Dünya İktisat Buhranı'nın etkisiyle tüm dünyayla birlikte devletçi politikalar ağırlık kazanmıştır (Şener, 2004). Krizden sonraki 1938-1946 dönemi Türkiye'de tarım politikaları açısından müdahalelerin ve katı devletçilik anlayışının hakim olduğu bir dönemdir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin dünya devletleri ile ilişkileri son derece zayıfladığı gibi, muhtemel bir savaş nedeniyle ülke, imkanlarının çok üstünde bir ordu beslemek durumunda kalmıştı (Hatipoğlu, 1993). Savaş dönemi Türkiye için tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden biridir. Savaşın uzaması, seferberlik ilanı sonucu çalışabilir işgücünün silah altında tutulması, tarlaların boş kalması ve olumsuz iklim koşullarının varlığı nedeniyle gıda ürünlerinin tedarikinde ciddi darlıklar ve kıtlıklar

yaşanmıştır. Özellikle gıda üretiminde ciddi kayıplar söz konusu olmuştur. Tarımsal üretim içerisinde önemli bir paya sahip olan buğday üretimi bu dönemde düşmüştür. 1939 yılında 4,200 ton buğday üretimi 1945 yılında 2,200 tona gerilemiştir (Boratav, 1982).

Savaş konjonktürü nedeniyle tarımsal üretimdeki düşüş, özellikle büyük kentlerde iaşe sıkıntısına neden olmuştur. Birçok gıda ürünü karaborsaya konu olmuş, un darlığı nedeniyle ekmek karneye bağlanmıştır. Karne ile tayınlama uygulaması başlatılmış, un şeker sıkıntısı sonucu pasta ve benzeri unlu yiyeceklerin yapılması yasaklanmıştır (Boratav, 1982). Bu durum karşısında hükümetin tarım ürünlerinin fiyat belirlemesiyle ilgili istifçiliği engellemeye karşı düzenlemeleri zayıf kalmıştır. Bu yüzden hükümet daha radikal bir girişimde bulunarak dönemin önemli gelişmelerinden biri olan "Milli Koruma Kanunu'nu" uygulamaya koymuştur. Kanunla, hükümet tarım ve ticari yaşama geniş ölçülerde müdahale hakkı kazanmış; kararnameler aracılığı ile köylünün ve küçük çiftçinin, dış ticaret yapan tüccarın malına ve sanayicinin atölyesine, fabrika ve tesislerine el koyma hakkı elde etmiştir. Bu, savaşın yarattığı bir uygulama olsa da, çoğu zaman keyfi düzenleme olarak değerlendirilmiştir. Özellikle köylü kesimi kanundan çok olumsuz etkilenmiştir (Oktar ve Varlı, 2010).

Savaş yıllarında harp ekonomisi nedeniyle alınan tüm tedbirler hayat şartlarını gittikçe ağırlaştırmış, bilhassa düşük gelirliler, küçük ve orta büyüklükteki çiftçiler büyük fedakarlıklara katlanmışlardır. Savaş döneminde beş kata yakın artan genel fiyat düzeyi, ürününü sabit fiyatlardan devlete teslim eden çiftçiyi önemli ölçüde zayıflatmıştır (Şener, 2004). Ülke için bu dönem, Cumhuriyet tarihinde gıda güvencesizliğinin en fazla hissedildiği dönem olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hükümet toprak reformunu yeniden gündeme alarak 1945 yılında 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nı çıkarmış, bu yasanın amaçları, topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak ve arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve belirli bir ölçekten aşağı düşmelerini önlemekti (Karluk, 2002). Kanunun 17. Maddesi toprağın bizzat onu işleyenlere (kiracı, ortakçı, yarıcı vs.)

verilmesini ve büyük mülklerin sınırlandırılmasını öngörmektedir. Kanunun özel mülklerle ilgili maddesi hemen hemen hiç uygulanmamıştır (Dinler, 1996).

1950'li yıllara gelindiğinde, katı devletçilik uygulamalarından serbest pazar ekonomisine geçiş yolunda değişimler gerçekleşmiştir. 1923-1950 döneminde tarımsal politikalara damgasını vuran kendi kendine yeterli olma amacı, 1950'lerde yerini makineleşme yoluyla daha fazla üretip dış pazarlara ihraç etme hedefine bırakmıştır.

Bu dönemde özellikle 1948 yılından itibaren Marshall Yardım Programı çerçevesinde elde edilen yardımlarla tarım finanse edilmiştir. Tarımsal gelişmede, Marshall yardımı itici güç olmuş; tarımdaki traktör, pulluk sayısı artarken buna bağlı işlenen alanların genişlemesi, tarımsal kredilerin artırılması, destekleme fiyatları, iklim koşullarının iyi gitmesi, gübre kullanımının yaygınlaşması gibi olumlu durumlar üretimi artırmıştır (Dernek, 2006).

Tarımsal gelişmeye etki eden diğer faktörler ise ekili alanların genişlemesi, mera ve çayır kategorisindeki alanların traktör kullanımı ile ekilebilir araziye katılmaları olmuştur. 1949 ile 1956 yılları arasında altı yıllık dönemde ekilebilir tarım arazisi, 1954 yılı dışında her yıl bir milyon hektardan fazla artmıştır (Oktar ve Varlı, 2010). 1948 yılında 13 milyon hektar olan ekili alanın, 1950'de 14.1 milyon hektara, 1960 yılında 23.2 milyon hektara yükseldiği görülürken, 1950 yılında 37.8 milyon hektar olan meralar 1960 yılına gelindiğinde 28.6 milyon hektara gerilemiştir (Çavdar, 2003).

Bu dönemde karayollarına bağlı ulaşım olanaklarının genişlemesi, Kore Savaşı nedeni ile tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesi gibi konjonktürel gelişmeler ve ürün destekleme fiyatlarının izlenmesi tarıma yeni bir ivme kazandırmıştır (Dernek, 2006). 1950'li yıllarda, dünya fiyatlarının ülke içindeki fiyatların altına düşmesi nedeniyle, ihracatta teşvik uygulamaları başlamıştır. Fiyat artışlarının hızlandığı bu dönemde tüketiciyi korumak amacıyla hayvansal ürünler, pirinç, ekmek ve yağlar gibi tarımsal ürün fiyatlarına müdahale edilmiştir. Gıda güvencesi açısından bu dönemin, tarımsal üretim ve verimlikteki artışlara bağlı olarak İkinci Dünya Savaşı dönemindeki kıtlık yıllarına göre daha iyi durumda olduğu söylenebilir.

Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılına gelinceye kadar bazı özel amaçlarla bir dizi tarımsal politikalar takip edilmiştir. Şekerpancarı ve çay gibi ürünlerin üretiminin ülkede yaygınlaştırılması ve bu ürünlere ait sanayinin kurularak ekonomiye katkılarının olması amacıyla, tarımsal destekleme ve fiyat politikaları takip edilmiştir. Uluslararası ticarette gerekli olan döviz talebini karşılamak ve gerek yatırıma yönelik teknoloji ve gerekse zorunlu tüketim ürünlerini satın almak için fındık, kuru üzüm, kuru incir ve zeytinyağı gibi ürünler desteklenmeye başlanmıştır. Ayrıca haşhaş ve tütün gibi kendine has özelliği olan ürünlerin üretiminin sınırlanması ve planlanması yönünde politikalar takip edilmiştir (Yavuz, 2000).

Tarımda kendine yeterlilik 1950'li yıllardaki üretim teknolojisinde yaratılmaya çalışılan modernleşme çalışmalarına ve uygulanan politikalara rağmen 1960'lı yılların sonuna kadar gerçekleştirilememiştir.

4.2.2.2. Planlı Dönem ve Sonrası Tarım Politikaları

Tarım politikalarının belirlenmesinde 1963 yılından itibaren planlama dönemine girilmiştir. Kalkınma planlarının temel ilkesine bağlı olarak ilk yıllarda devletin tarım sektörüne müdahalesi destekleyici ve yol gösterici şeklinde olurken, daha sonraki plan dönemlerinde fiyat desteği politikası ön plana çıkmıştır (Acar, 2006). 1960'larda başlayan 40 yıllık sürede ilk iki dönemde 5 yıllık planlara uyulmuş, bundan sonraki planlar sosyal ve ekonomik yönden genel durumu gösteren raporlar olmaktan öteye geçememiştir (Yavuz, 2000).

1960'lardan 1980 yılına kadar girişilen ithal ikamesi yöntemiyle sanayileşme politikalarının gereği olarak tarımsal üretim ve verimlilik artışı tarım politikalarının ilk amacı olmuştur (Kazgan, 2003). Aslında Türkiye'de tarımın GSMH içindeki payı, büyümeye katkısı ve ihracat gelirleri içindeki payı gibi kriterler dikkate alındığında İkinci Dünya Savaşı dönemi hariç, korumacı politikalarla sürekli büyümüş ve gelişmiştir. Ancak 1980'li yıllarda ekonomiye devlet müdahalesini en aza indirmeye çalışan liberal akımın ön plana çıkması tarım sektörüne İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra ikinci gerileme dönemini yaşatmıştır (Susam ve Bakkal, 2008). Bu dönemde dünya genelinde uygulamaya konulan neo-liberal politikalar pek çok ülkeyi

etkilemiştir. Özelleştirme, işçi ücretlerinin düşürülmesi, sosyal devlet desteklerinin azaltılması, olası krizlerin engellenmesi için sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması olarak ortaya çıkan bu politikalar 1980'lerden günümüze kadar ülkemiz tarım politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur(Arı, 2006). Bu sürecin aktörleri olarak IMF (Uluslararası Para Fonu), DB (Dünya Bankası), DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ve AB (Avrupa Birliği) gibi dış dinamikler politikaların belirleyicisi olmuşlardır. Bu dış dinamikleri harekete geçiren çoğunlukla ülke içinde yaşanan ekonomik krizlerdir.

Dünyada, 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizlerinden Türkiye'de etkilenmiştir. Türkiye krizlerden kurtulmak ve dış borç gereksinimi için IMF'e başvurmuş ve IMF'in istikrar önlemlerini uygulamayı kabul etmiştir. Bu önlemler 24 Ocak 1980 Kararları'nda ve bundan sonraki uygulamalarda yer almıştır. 24 Ocak 1980 İstikrar Politikaları tarım sektörü için bir dönüm noktası olmuştur. Döviz darboğazını aşmak ve piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak amacıyla getirilen istikrar tedbirleri, kamu kesimine sağlanan desteğin minimum düzeyde tutulmasını öngörmektedir; çünkü 1960-1980 döneminde yaygın girdi sübvansiyon uygulamaları, yüksek düzeyli destek fiyatları ve düşük faizli tarımsal kredilere dayalı tarım politikası uygulamaları o dönemde yaşanan enflasyonun temel nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Bu gerekçe ile 24 Ocak İstikrar Politikaları içerisinde, ilk olarak gübre fiyatları artmış ve devamında diğer tarımsal girdilere sağlanan devlet desteği yavaş yavaş kaldırılmaya başlanmış, büyük ölçüde dışarıya bağımlı modern girdilerin fiyatları serbest döviz kuruna göre piyasalarda dalgalanmaya bırakılmıştır. Tarımsal kredilerin kullanım koşulları ağırlaştırılmıştır. Tarımsal destekleme fiyatları düşürülürken, desteklenen ürün sayısının kapsamı yarıya indirilmiştir (Şahinöz, 2001). 1980 yılında desteklenen ürün sayısı 24 iken, 1985 yılında 18, 1990 yılında ise 10 ürünle sınırlandırılmıştır. Ayrıca destekleme alımları yapan Merkez Bankası ve Ziraat Bankasının kaynakları ve faaliyetleri kısıtlanmış, KİT'lere Merkez Bankasının doğrudan kredi verme uygulaması kaldırılmıştır (Oral, 2004a).

24 Ocak 1980 sonrası uygulanan tarım politikalarının başarı oranları gelişmekte olan ülkelerdeki eksik rekabet piyasaları ve yetersiz bilgi altyapısı nedeniyle düşük olmuştur. Politika değişiklikleri ve tarımsal yapıda değişimi öngören

politikalar bütüncül bir şekilde ele alınarak güçlü mali kaynaklarla desteklenmediğinde gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde tarım nüfusunda yoksullaşma ve bunun sonucunda büyük bir memnuniyetsizlik oluşturmuştur (Kıymaz, 2008).

Bu dönemde, Türkiye tarım sektörü, daha çok yapısal önlemleri içermeyen, kısa vadeli politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikası araçları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır (Abay ve ark., 2005). Bu genel çerçevenin tarıma yansıması; destekleme kapsamının daraltılması, sübvansiyonların kaldırılması, tarımsal ürün fiyatlarının baskılanması ve iç ticaret hadlerinin keskin bir şekilde tarım aleyhine dönmesi şeklinde kendini göstermiştir (Yılmaz, 2008).

Bu dönem uygulanan ekonomi ve tarım politikaları nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçileri yoksullaştırırken diğer yandan düşen işçi ve memur ücretleri ile halkın gelir düzeyi düşmüştür. Düşük gelir düzeyi ve arzın sürekliliğini sağlayan desteklemelerin azaltılması hanehalkı gıda güvencesini olumsuz etkilediğinden bu dönem uygulanan politikalar halkın gıda güvencesini tehdit eden politikalar olarak değerlendirilebilir.

Ancak 1980'li yıllarda devletçe yürürlüğe konan ve finansmanı üstlenilen GAP Projesiyle sulama alanlarını genişletme, bu alanlardaki bitkisel deseni değiştirme, yarattığı sosyal ve doğal etkiler ile toprak verimini yükseltme yoluyla bölge kadar Türkiye tarımında da sıçrama yaratmıştır. Toplam yatırım tutarı 30 milyar dolar olarak hesaplanan bu projenin tarıma düşen kısmı, 1980 sonrası yıllarda devletin tarıma yaptığı, bölgesel düzeyde en büyük katkı olmuştur (Kazgan, 2003).

Tarım sektörü lehine 1990 yılından itibaren gelişmeler yaşanmıştır. 1980'li yıllarda düşürülen destekleme alımları 1990'lı yılların başından itibaren artırılmış, 1991 yılında desteklenen ürün sayısı 24'e, 1992 yılında ise 26'ya yükselmiştir. Ancak 1994 yılında 5 Nisan Kararları ile desteklenen ürün sayısı 3 (hububat, şekerpancarı ve tütündür) ile sınırlandırılmıştır. Bu dönemde destekleme fiyatları iyileştirilmiş, tarımsal kredi miktarı artırılarak çiftçilerin birikmiş borçlarının bir bölümü silinmiş ve 1993 yılında ürün bazında prim sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar, 1990-1994 yılları arasında iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesine yol açmıştır (Şahinöz, 2011). Girdi sübvansiyonları, gübre, tohumluk, yem, tarımsal

ilaç, sulama, damızlık hayvan ve suni tohumlamada kesintili olarak uygulanmıştır. Ürün bazında uygulanan süt ve et teşvik primi gibi sübvansiyonlar, hayvancılık kesiminde yine kesintili olarak verilmiştir. Kredi sübvansiyonu ise ağırlıklı olarak girdi sağlanmasında kullandırılmış ve piyasadan daha uygun koşullarda sağlanmıştır (Abay ve ark, 2005). Bu dönemde tarım sektörüne yönelik desteklerin artışı üretime yansımış ve bu yıllardan sonra kişibaşı gıda arzında düşüşler meydana gelmiştir. Tarımsal ürünlerde desteklerin artırılması tarımsal ürün arzının istikrarını sağlamaktadır. Arzın istikrarı hem tüketiciler için gıdanın bulunabilirliği açısından önemli iken hem de üreticiler açısından istikrarlı bir gelir ve fiyatı ifade etmektedir.

Özellikle, 1990'lı yıllarda tarım lehine bir takım gelişmeler olmuş ancak bu dönemde tarımın gelişmesinde önemli roller üstlenmiş ve tarım sektörünü yönlendiren, halkın gıda güvencesi için önem arz eden Süt Enstitüsü Kurumu (SEK), Yem Fabrikaları, Et Balık Kurumu (EBK), Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) gibi tarımsal KİT'ler özelleştirilmiştir. EBK'na ait kombinalar 1995-2000, SEK'e ait işletmeler 1993-1998, YEMSAN'a ait işletmeler ise 1993-1995 yılları arasında özelleştirilmiştir. Besi hayvanı ve süt üreticileri için bir pazar güvencesi oluşturan bu kurumların piyasadan çekilmesi ile piyasada fiyat istikrarsızlığı oluşmuş; et ve süt ürünleri arzında dalgalanmalar meydana gelmiştir (Oral, 2004b). Yapısal uyum programlarındaki özelleştirme politikaları günümüze kadar devam etmiştir.

Bu yılların bir diğer özelliği ise 1995 yılında yürürlüğe giren DTÖ kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği Anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar tarım politikalarının belirlenmesinde dışsal etken olmuştur. DTÖ Tarım anlaşması uyarınca, ülkeler pazara giriş, iç destekler ve dışsatım sübvansiyonlarına ilişkin olarak indirim taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu anlaşma doğrultusunda gelişmekte olan ülke grubuna giren Türkiye, iç destek toplamının toplam tarımsal üretim değerinin %10'u geçmemesi nedeniyle bir indirim yapmamış, dışalımda gümrük vergilerini 10 yılda %24 oranında azaltmıştır (Yücer, 2005). DTÖ ile yapılan Tarım Anlaşması doğrultusunda, tarıma verilen girdi sübvansiyonu ve fiyat desteği gibi destekleme politikaları azaltılmış, tarım ürünlerini ve üreticilerini uluslararası piyasalardaki fiyat

dalgalanmalarından koruyan ve yerli üretimi teşvik eden gümrük vergileri düşürülmüştür.

Ayrıca, 2001 yılından bu yana iç pazara dönük Tarım Reformu Uygulaması, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması müzakerelerinin devam etmesi ve Türkiye'nin AB Ortak Tarım Politikasına uyum çabaları içine girmiş olması tarım politikalarını yönlendirmektedir. Bu üç süreç Türk tarım sektörünü, tarımsal üretimi ve üreticileri doğrudan etkilemekte, tarımsal yapıda, üreticilerin üretim kararlarında ve geleceğe yönelik beklentilerinde etkili olmaktadır (Yılmaz ve ark., 2006).

Türkiye'de 2001 yılından itibaren uygulamaya konulan "Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP veya ARIP) ile doğrudan gelir desteği, alternatif ürün projesi, Tarım Satış Kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması, proje yönetimi ve teknik destek uygulamaları yer almıştır. Hedef, devlet müdahalesinin azaltılmasıdır (Abay ve ark., 2005; Çakmak, 2004).

Bu kapsamda, 2001-2005 dönemi içinde tarım sektöründe geleneksel destekleme yöntemleri yerine Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulanmaya başlamıştır. Bu politikanın özelliği, piyasanın işleyişine bir müdahale olmaması nedeniyle üretim, tüketim ve dış ticaret kararlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi, desteklemenin toplumsal refah kayıplarına neden olmaması ve harcamaların hangi amaçla yapıldığını izleme açısından uygulamanın şeffaflığıdır. Ayrıca tarım kesimine yönelik gelir yardımının hedef kitleye bağlı olarak daha adil bir gelir dağılımını sağlaması da hedeflenmiştir (Olhan, 2012).

Eraktan ve ark. (2004) tarafından yapılan araştırma neticesinde DGD ödemeleri tarımsal katma değeri olumsuz etkilediği, DGD ödemesi ile üretici refahında kayda değer bir artışın gerçekleşmediği, gelir dağılımını düzeltmekten çok var olan dengeyi daha da bozduğu, sistemin üretim desenini yönlendirmede bir etkisinin bulunmadığı, genel olarak üreticilerin destekleme politikaları arasında en az DGD'yi tercih ettikleri sonucuna varılmıştır.

Tarım Reformu Uygulama Projesi kapsamında bir diğer önemli uygulama, Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB)'nin yeniden yapılandırılmasıdır. 1 Haziran 2000'de 4572 sayılı TSKB yasası çıkartılmıştır. Yasa, birliklere destek yapılmasını yasa hükmüyle yasaklamış ve kendi üretimlerini sınırlandırmaları

istenmiştir (4572 sayılı TSKB kanunu, 2000). Bu kapsamda Şeker ve Tütün Yasaları çıkartılmış şeker ve tütün üretimi disiplin altına alınmıştır. EBK, SEK, TZDAŞ, KÖYTEKS, ORÜS, YEMSAN ve TÜGSAŞ ile başlayan tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi süreci TŞFAŞ, İGSAŞ, TZDK, TEKEL ve ÇAYKUR'u da içine alarak hızlanmıştır (Şahinöz, 2011).

KİT'ler ülkemizde hızla tasfiye sürecine girmiştir. Gelişmiş ülkelerde bu kurumlar devlet eliyle desteklenmiştir. Örneğin İtalya, İspanya, İsveç, Fransa, Almanya gibi gelişmiş ülkelerde ülkemizdeki KİT olarak özelleştirilen kuruluşları kooperatifleştirerek üreticilerine teslim etmiş, güçlendirip desteklemişlerdir (Aysu, 2001). IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların ülkemizden talebi KİT'lerin ve birliklerin devlet elinden çıkarılarak serbest piyasa düzeninin işlemesi olmuştur. Bu kapsamda 2001 yılında uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile Tarım Bakanlığı tütün, şeker ve tarım satış kooperatifleri konusundaki yetkilerini çeşitli kurullara devretmiştir (Tütün ve Tütün Mamullerini ve alkolü İçecekler Piyasasını Düzenleme Kurulu, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması Kurulu).

Tarımsal alanda, yapısal sorunlarını aşamamış devlet desteğine gereksinim duyan Türkiye'de serbestleşme politikalarının tarımsal altyapıya uygunluğu tartışma konularından biri haline gelmiştir. Ancak günümüzde uygulanan politikalara bakıldığında serbestleşme sürecinin devam ettiği yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Bu yönde, 2004 yılından itibaren tarım ilk kez stratejik bir yaklaşımla ele alınmış ve 2006-2010 Ulusal Tarım Stratejisi hazırlanmıştır. Tarım Stratejisi (2006-2010) Belgesinde; kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması hedeflenmiştir. Bu belgeye göre AB Ortak Tarım Politikası'na uyum ve DTÖ Tarım Anlaşması'nın esas alınması, piyasa koşullarında tarımsal üretime yönelik olarak piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme alımlarının uygulanması temel alınmıştır (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2011).

Tarım Stratejisi Belgesinde, politika esaslarının Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve uluslararası ticaretteki

gelişmeler çerçevesinde belirleneceği belirtilmekte, gıda güvenliği ilkesi çerçevesinde artan nüfusun dengeli ve yeterli beslenmesini esas alan "sürdürülebilir" bir tarım sektörünün amaçlandığı ifade edilmektedir (Yılmaz, 2008). Bu politikaların hayata geçirilmesi adına Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa resmi bir Tarım Kanunu hazırlanmıştır. Bu kanun, tarımsal üretimin iç ve dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi, doğal, biyolojik kaynakların korunması, geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, tarımsal piyasaların güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyini yükseltmek olarak tanımlanmıştır.

Tarım Kanunu'nda tarımsal desteklemelerin amacının, tarım sektörünün öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak, sektörün bu politikalara uyumunu kolaylaştırmak olarak belirlendiği kanunda, tarımsal destekleme politikalarının, ekonomik, sosyal etkinlik ve verimlilik koşullarını sağlayacak programlarla uygulanacağı belirtilmiştir. Kanunda yer alan destekler; doğrudan gelir desteği, fark ödemesi, telafi edici ödemeler, hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, işletmelerin ihtisaslaşması, işletmelerde hijyen şartlarının sağlanması, hayvan sağlığı ve refahı, hayvan kimlik sisteminin teşviki, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması ile bunlarla ilgili kontrol, takip ve standartların iyileştirilmesi ve su ürünlerinin desteklenmesi amacıyla destekleme tedbirlerinin alınması, tarım sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri, araştırma, geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, özel depolama yardımı, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, organik üretim desteği, imha desteği, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçlarının kullanılması bu kanunla mümkün kılınmıştır. Kanun ayrıca sözleşmeli üretimi desteklemektedir (Resmi Gazete, 2006: 26148). Tarım Kanunu'nda düzenlenen konuların gıda güvence ve güvenliği açısından atılmış önemli adımlar olduğu söylenebilir.

1980 yılından günümüze kadar uygulanan tarım politikalarına genel olarak bakıldığında, devlet tarım sektöründen desteğini büyük ölçüde çekmiştir. Tarımda sübvansiyonların kaldırılmasından, tarım sektöründeki üreticiler ve özellikle aile emeğine dayalı küçük işletmeler olumsuz etkilenmişlerdir. Bir taraftan tarımsal maliyetlerin altındaki fiyatlar diğer yandan serbest bırakılan ve artış gösteren tarımsal girdi fiyatları, milyonlarca üreticiyi büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Uygulanan bu politikalar sonucunda çiftçilerin bir kısmı yavaş yavaş tarımsal üretimden vazgeçmişlerdir. Çiftçi gelirlerinin düşmesi kırsal yoksulluğu artırmış ve kente göçü hızlandırmıştır. İzlenen politikalar, yapısal sorunları olan Türkiye tarım sektörünün, sorunlarını çözmekten uzak kalmış, hatta var olan sorunları derinleştirmiş ve üretimden kopuşları hızlandırmıştır. Bir zamanlar kendine yeterli olma politikası geri planda kalmıştır. Oysa gıdanın bulunabilirliği gıda güvencesinin sağlanmasının ilk koşuludur. Gıda arzı, ülke içi gıda üretimi veya ithalat yoluyla da sağlanabilir. Ancak gıdanın sürekli ithalat yoluyla sağlanması sürdürülebilir bir yaklaşım değildir.

Ülkemizde sürdürülebilir gıda güvencesi, gıda ve tarım politikalarının öncelikli amacı olmalıdır. Gıdanın stratejik önemi nedeniyle tarımsal üretimi ve verimliliği artıracak, tarım sektörünü özendirecek önlemler ülkemiz gıda güvencesinin geleceği için önem taşımaktadır.

Ülkemizde tarım sektörü hala ülke nüfusunun dörtte birini istihdam ettiğinden, yoksullaşan çiftçi gıdaya erişebilirlik yönünden sorunlar yaşamaktadır. Yoksulluğu azaltmak, gıda arzı ve sürekliliğini sağlamak ülke gerçeğine uygun tarım politikaları ile sağlanabilecektir.

4.3. Türkiye’de Gıda Güvencesi

Türkiye’de “gıda güvencesi” konusu, dünyada olduğu gibi son yıllarda önemi gittikçe artan ve üzerinde çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de gıda güvencesini tehdit eden birçok neden mevcuttur. Örneğin son yıllarda, küresel iklim değişikliklerine bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık, sel gibi doğal olaylar gıda güvencesi konusunda endişeleri artıran gelişmelerdendir.

Diğer yandan çevre kirliliği, doğal kaynakların tahribatı, su kaynaklarının azalması gibi olaylar tarımsal üretimi olumsuz etkileyerek gıda güvencesizliğini tetiklemektedir. Arz kaynaklı hususların yanında gıda talebinde yaşanan artışlar, özellikle nüfus artışı ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi nedenlere bağlı olarak talep artışı karşısında gıda fiyatlarındaki hızlı yükseliş, gelir dağılımındaki bozulmalar gıdaya erişebilirlik yönünden dünyada ve ülkemizde gıda güvencesini tehdit eden konuların başında gelmektedir.

Türkiye'de gıda güvencesi sorununun inceleneceği bu başlık altında, gıda güvencesinin koşulları olan gıdanın bulunabilirliği, erişebilirliği, güvenliği ve sürdürülebilirliği başlıkları ile Türkiye gıda güvencesi durumu makro ölçekte ele alınacaktır.

4.3.1. Gıdaların Bulunabilirliği ve İstikrarı

Gıda güvencesinin ilk şartı gıdanın bulunabilir olmasıdır. Gıdanın bulunabilirliği ile ülke nüfusunu besleyebilecek miktarda sürekli ve düzenli gıda arzının sunumu kastedilmektedir (Ören ve ark., 2008). Bu açıdan ülkelerin tarımsal üretimle ilgili olarak öncelikli hedefi, ülke nüfusunun yeterli ve dengeli beslenmesine yönelik gıda arzının sağlanmasıdır. Gıda güvencesi konusunda gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ortak kaygıları bulunmaktadır. Doğal afet, savaş, fiyat şokları, ambargolar birer risk olarak algılanmakta ve insanların gıdaya duydukları ulusal ihtiyacın olabildiğince yerel kaynaklardan karşılanması talebini ortaya çıkarmaktadır (Kıymaz, 2008).

Gıda malları talebi fiyat ve gelirlere bağlı olarak pek değişmeyip, bir yıldan diğer yıla artış daha çok nüfusa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Talebi karşılayacak arz ise yurt içi üretimin yanında, net ithalat ve stok değişikliğinden oluşmaktadır (Ören ve ark., 2008). Bu bakımdan gıdaların bulunabilirliği konusu üretim, tüketim, ithalat ve nüfus artış rakamları ile değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

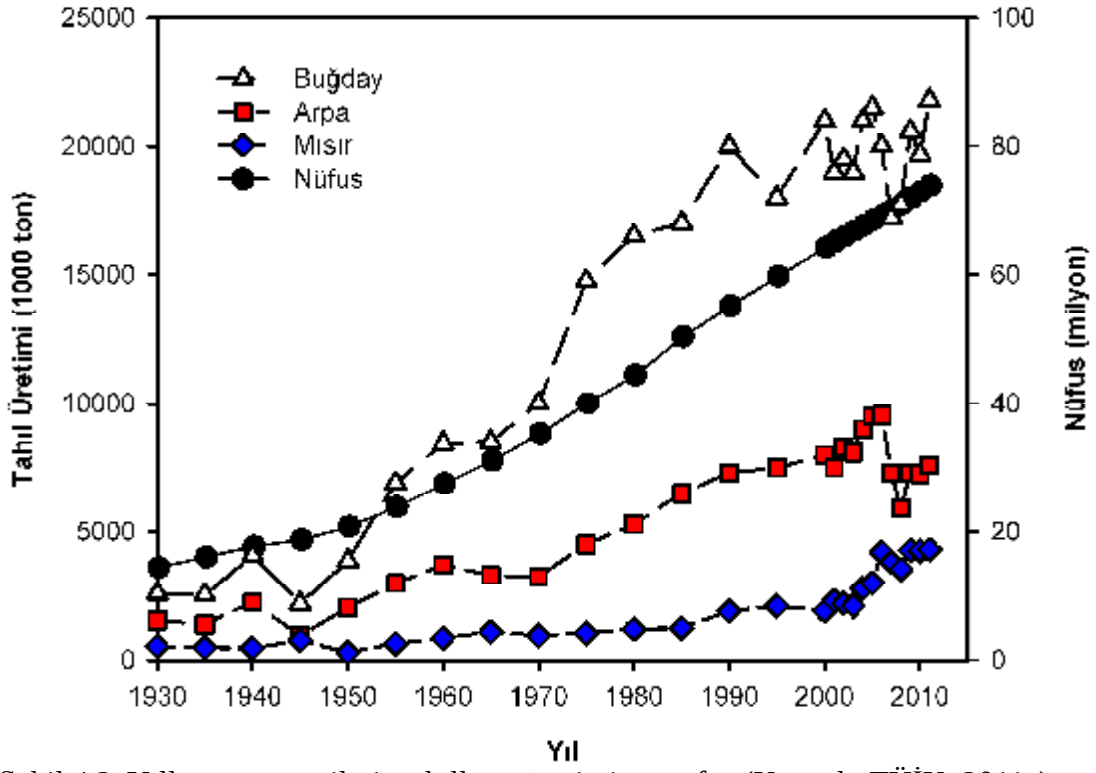
4.3.1.1. Bitkisel Üretim ve Tüketim

4.3.1.1.(1). Tahıllar

Türk toplumunun temel besin kaynağını tahıllar oluşturmaktadır. Tahılların insan beslenmesinde temel gıda maddesi olarak önemli bir yere sahip olması, hayvan yemi olarak kullanılması, milyonlarca üreticinin yıllık gelirini sağlayan önemli bir kaynak ve çok sayıda sanayi kuruluşunun ham maddesi olması özelliklerinden dolayı ekonomik ve sosyal yaşantımızda diğer tarım ürünlerine göre önemi büyüktür. Bu nedenle tahıl, oldukça geniş bir üretici kitlesini ilgilendirmektedir. Türkiye'de tahıl üretiminin yaklaşık %60'ını buğday, %20'sini arpa ve %13'ünü mısır oluşturmaktadır (TÜİK, 2011a).

Gıda güvencesi açısından üretimdeki gelişmelerin en az nüfus artışı düzeylerinde seyretmesi önemlidir. Bu açıdan, Şekil 4.2. incelendiğinde, buğday üretim artışının, 1990 yılına kadar nüfus artışının üzerinde seyrettiği gözlenirken 2000'li yıllardan itibaren dalgalı seyir izlediği gözlenmektedir. Türkiye'de buğdayda en hızlı üretim artışı ekim alanındaki artışa bağlı olarak 1950-1960 döneminde olmuştur. 1950 yılında buğday üretimi 3.8 milyon ton iken 1960 yılında 8.4 milyon ton olarak yaklaşık iki kat artmıştır. 1980'li yıllardan sonra verimi yüksek çeşitlerin üretilmesi, yetiştirme tekniğindeki gelişmelerin yaygınlaştırılması, mekanizasyon ve girdi kullanımındaki artışlar sonucu verimde, dolayısıyla üretimde artışlar devam etmiştir. Ancak 2000'li yıllardan sonra artış yerini dalgalanmalara bırakmış, bazı yıllarda kuraklığın da etkisiyle daralmalar yaşanmıştır. Örneğin, 2000 yılında üretilen buğday miktarı 21 milyon ton iken 2007 ve 2008 yıllarında görülen kuraklık nedeniyle buğday üretimi sırasıyla 17.2 ve 17.7 milyon tona gerilemiştir. 2000'li yıllardan itibaren buğday üretimi artan nüfus karşısında dalgalanmalar seyretmiştir (Şekil 4.2.).

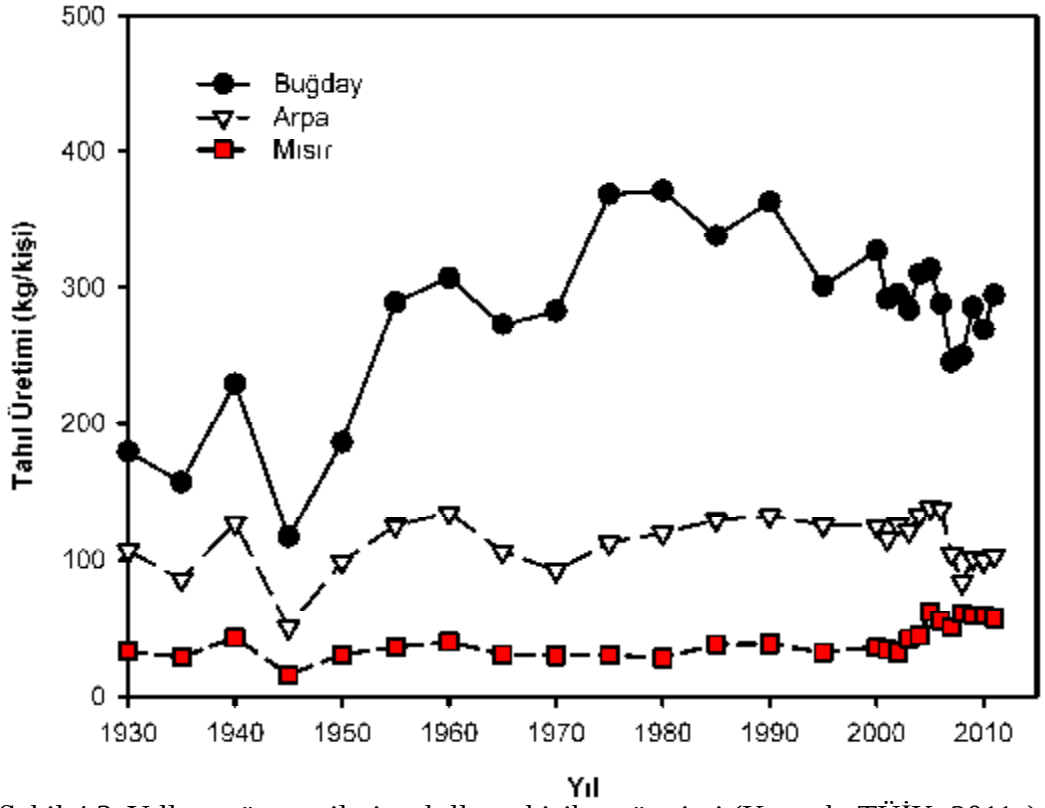
Ülkemizde buğdaydan sonra en fazla üretimi olan ve yem üretimi açısından öne çıkan arpa üretiminin nüfus artış hızına paralel bir şekilde arttığı ancak 2000'li yıllardan itibaren dalgalı seyir izlediği gözlenmektedir (Şekil 4.2.).



Şekil 4.2. Yıllara göre seçilmiş tahılların üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011a).

Mısır, gerek besin maddesi olarak gerekse glikoz, nişasta, yağ ve yem sanayinin ham maddesi olarak önemli bir üründür. İçinde bulundurduğu zengin besin maddesi nedeniyle insan ve hayvan beslenmesinde büyük değer taşımaktadır. Hibrid tohumluk kullanımının desteklenmesi sonucu üretimde artış elde edilmiştir. Prim uygulamasının etkisiyle 2003 yılından itibaren üretimi artan mısır, 2006-2007 yıllarındaki gerilemeye karşın, 2005 ve 2008 yıllarında 4.2 milyon ton üretim düzeyini yakalayabilmiştir. Mısır üretimi 2000'li yıllardan itibaren artmıştır. 2000'li yıllarda mısırın desteklenmesi ile mısır üretimi sıçrama yapmıştır (Şekil 4.2.).

Gıda güvencesi açısından, kişibaşına düşen üretimdeki gelişme önemlidir. Şekil 4.3. incelendiğinde üretimdeki artışlara paralel olarak buğdayda kişibaşına üretimin 1930'lu yıllardan itibaren arttığı ve 1990'lı yıllarda en yüksek seviyelere ulaşmış iken, 1990'lı yılların ortalarından itibaren düşüşler gözlenmiş ve bu yıllardan sonra dalgalı seyir izlemiştir. Arpa ve mısır için kişibaşı üretimde çok fazla değişim gözlenmez iken, 2000'li yıllardan itibaren arpada düşüş, mısırda artış yaşanmıştır.



Şekil 4.3. Yıllara göre seçilmiş tahılların kişibaşı üretimi (Kaynak: TÜİK, 2011a).

Türkiye tahıl tüketiminde beslenme alışkanlıklarına bağlı olarak dünyanın başta gelen ülkelerindendir. Özellikle nüfusumuzun büyük kesimini oluşturan kırsalda yaşayan halk veya köyden kente yeni göçmüş insanlar, köyde kendi veya yakınlarının ürettiği tahıllardan bulgur, un, tarhana ve öteki tahıl kökenli besinleri tüketerek yaşamlarını sürdürmektedirler. Tahıllar beslenme alışkanlıklarımız bakımından geçmişte olduğu gibi gelecekte de tarımımızdaki temel ürün grubunu oluşturacaktır (Kün ve ark., 2005). Türkiye'de kişibaşı buğday tüketimi, 2010-2011 döneminde ortalama 213.86 kg olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4.5.). Türkiye'de ekmeğin her öğünün vazgeçilmez bir parçası olması nedeniyle kişibaşına buğday tüketimi yükselmektedir. Gelişmiş ülkelere bakıldığında ise kişibaşına buğday tüketiminin, gelişmekte olan ülkelerdeki seviyenin gerisindedir. Dünyanın en büyük buğday üreticisi Kanada'da kişibaşına buğday tüketimi 100 kg'ın altındadır. Aynı şekilde Fransa, Belçika ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinde kişibaşına ortalama buğday tüketimleri 100 kg'ın altındadır (FAO, 2012a). Ülkemizde buğday

tüketiminin yüksek olması açlığı önleyebilir. Ancak dengeli beslenme ve gıda güvencesi açısından olumlu bir tablo olarak görülmemelidir.

Çizelge 4.5. Tahıllarda kişibaşına tüketim (kg/yıl).

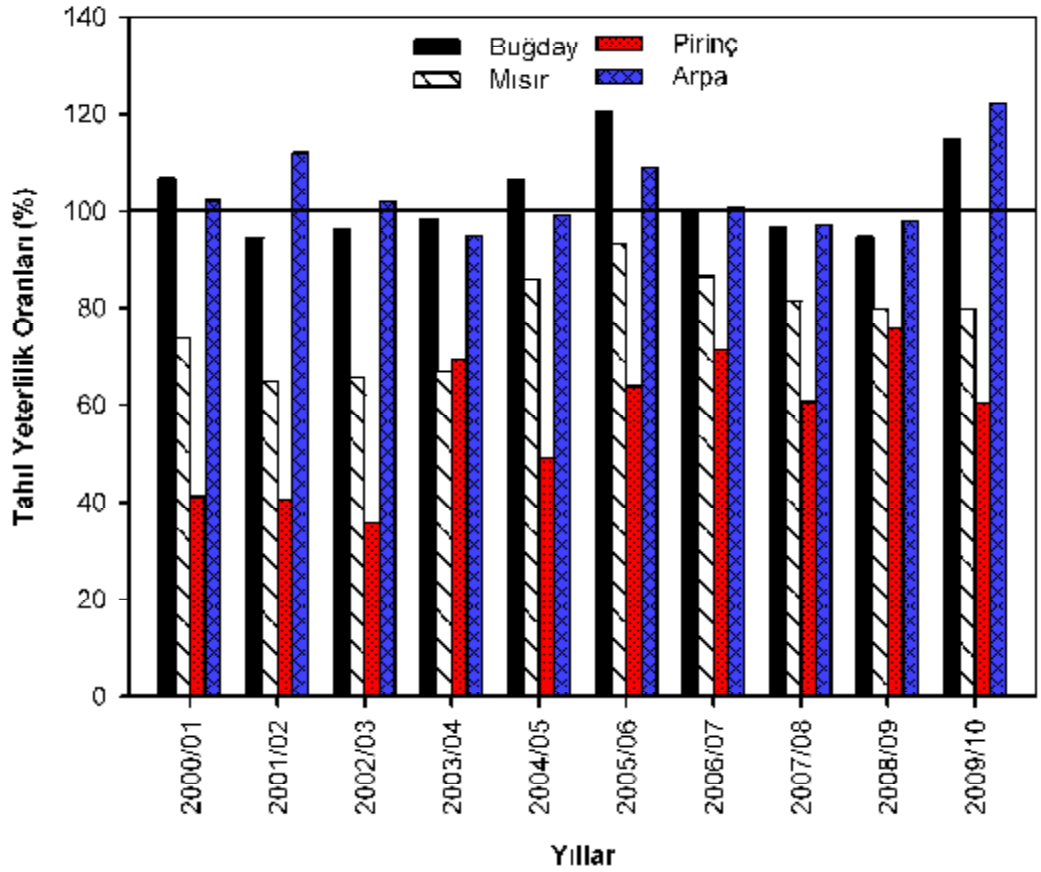
	Buğday	Arpa	Mısır
2000/01	225.42	75.01	20.43
2001/02	230.19	59.98	21.59
2002/03	227.27	76.75	19.84
2003/04	211.86	80.85	25.78
2004/05	214.06	84.46	18.23
2007/08	206.61	97.00	14.53
2008/09	216.15	78.00	14.55
2009/10	199.76	95.00	16.58
2010/11	213.86	92.00	17.13

Kaynak: TÜİK, 2012a

TÜİK rakamlarına göre Türkiye'de kişibaşı yıllık buğday tüketimi ortalama 200 kg olarak kabul edildiğinde 2025 yılı için 85 milyon olarak tahmin edilen Türkiye nüfusunun ihtiyacı 17 milyon ton olacaktır (Eraktan ve Yelen, 2012). Hala bu rakamın üzerinde buğday üretimi yapılmaktadır. 2010 yılı itibarıyla 8.1 milyon hektar tarım alanında yapılan buğday üretiminden elde edilen ürün miktarının 19.6 milyon ton olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin buğday üretimi iç tüketimi karşılamaya yeterlidir diyebiliriz. Başlıca tahıllarda yeterlilik oranlarının gösterildiği Şekil 4.4.'ten de görüldüğü gibi buğday yeterliliğinde eğilimin genelde %100'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak gıda sanayinde talep edilen kaliteli buğday üretiminde yaşanan sorunlar ve sert buğday üretimindeki yetersizlik, buğday dış ticaret dengesini ihracat aleyhine bozmaktadır (Demirbaş ve Atış, 2005). İthal edilen buğdayın büyük çoğunluğu sanayide kullanılmak üzere ithal edilen kaliteli buğdaylardan oluşmaktadır. Buğday kalitesinde iyileşme olmadığı sürece buğday ithalatı artacaktır. Diğer yandan ülkemizde buğday verimi 2011/2012 döneminde 2.35 ton/ha olarak gerçekleşmiş olup, bu miktar, 3.15 ton/ha olan dünya ortalamasının altındadır. En yüksek verim ise 5.34 ton/ha ile AB ve 4.85 ton/ha ile

Çin'de elde edilmektedir (TMO, 2012). Nüfusta yaşanan artışlara bağlı olarak arzda yaşanabilecek açıklar nedeniyle, Türk toplumunun en önemli besin maddesi buğday üretiminde verimliliğin ve kalitenin iyileştirilmesi gıda güvencesinin sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir.

Ülkemizde buğdaydan sonra arpada da kendine yeterlilik sağlanabilmiştir. Ancak son yıllardaki mısır tüketimindeki artışlara bağlı olarak ve hala nüfusun altında üretimle mısırda kendine yeterlilikten söz edemeyiz (Şekil 4.4.).



Şekil 4.4. Bazı tahıllarda kendine yeterlilik oranları (Kaynak: TÜİK 2011a).

Ülkemiz tahıllar açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyel verimli değerlendirildiğinde, sektör ciddi düzeyde gelir getirici düzeye erişebilir. Bu sektörde çalışanlar açısından refah düzeyinde iyileşmeler sağlanabilir. Sürdürülebilir gıda güvencesinin sağlanabilmesi bu şekilde mümkün olabilir.

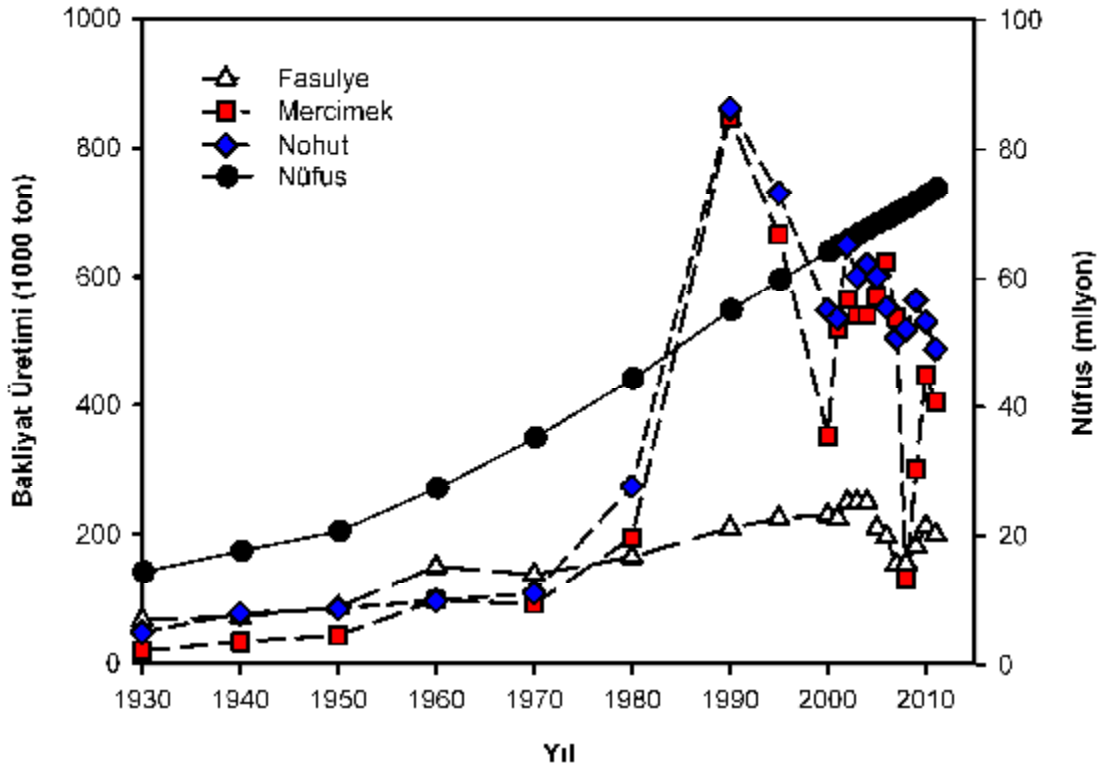
4.3.1.1.(2). Baklagiller

İçerdikleri zengin besin maddeleriyle insan ve hayvan beslenmesinde ve toprak yapısının iyileştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkeler dışındaki ülkelerin hemen tümünde, kalori ve özellikle protein yetersizliği sorunu yüksek düzeydedir. Hayvansal proteinlerin daha pahalı olması, iklim koşullarının uygun olmaması, vejetaryen beslenme alışkanlıkları ya da dinsel nedenlerle sağlanmadığı bölgelerde gerekli proteinin sağlanmasında baklagiller önem taşımaktadır. Baklagiller zengin protein içeriğinin yanı sıra özellikle A, B ve D vitaminlerince zengindir.

Son yıllardaki üretimdeki azalmaya karşın, Türkiye halen dünya baklagiller üretiminde önemli üretici ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de özellikle 1982 yılından önce iller bazında uygulanan kırsal kalkınma projelerinin, 1982 yılından sonra ise nadas-tahıl ekim sisteminin yoğunlaştığı ve yıllık yağışların 450 mm'nin üzerine çıktığı yörelerde uygulanan "Nadas Alanlarının Daraltılması Araştırma ve Yayım Projesi" ile "İkinci Ürün Projelerinin" baklagiller üretiminin artmasında büyük etkisi olmuştur. Bu projeler sayesinde Türkiye'nin bakliyat üretimi 1990'lı yıllara kadar önemli ölçüde artış göstermiştir (Adak ve ark., 2012). 1990'lı yıllarda uygulanan tarım politikaları (özellikle fiyat politikası), 1994 yılında baklagillerin destekleme kapsamından çıkarılması sonucunda yemeklik tane baklagiller ekiliş alanlarında azalmalara paralel üretimin azalması sonuçları ortaya çıkmıştır. Oysa ki dünya baklagiller üretiminde önemli paya sahip Kanada, ABD, Avustralya öncelikle bu ürünlerde araştırma çalışmalarına büyük kaynaklar aktararak elde edilen bulguları üretime aktarıp üretim ve dışsatımlarını artırarak ülkemizin dünya pazarlarındaki üstünlüğünü sona erdirmişlerdir (Adak ve ark., 2012).

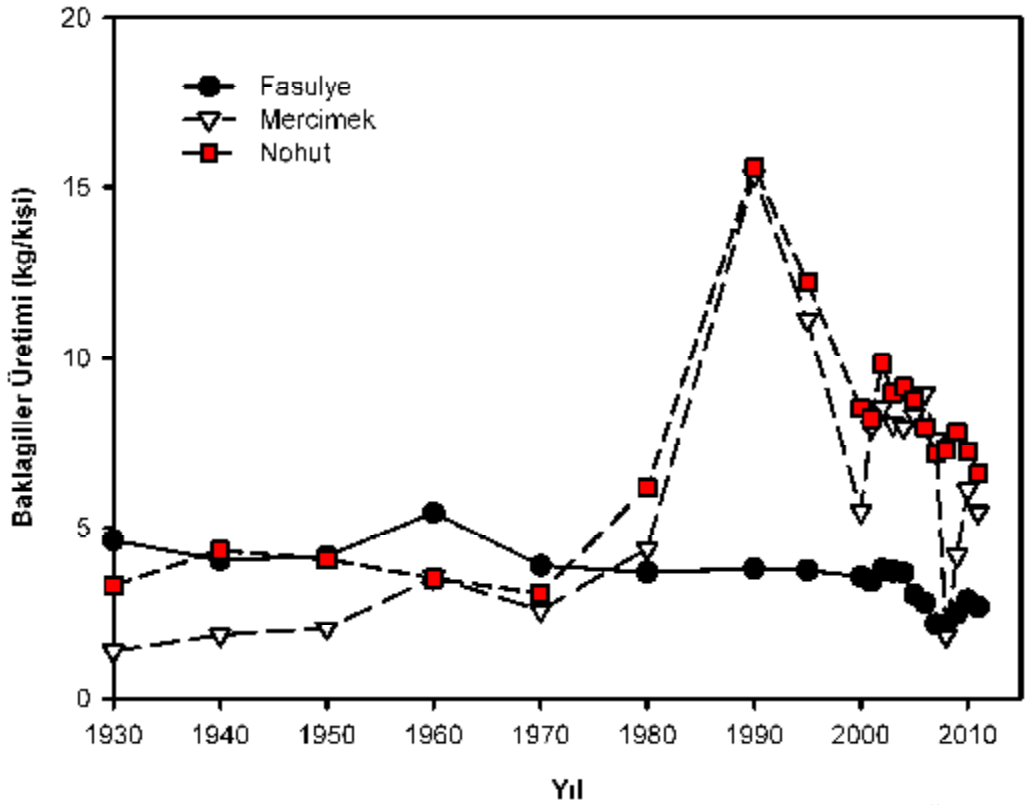
Nüfus ile bazı baklagillerin üretimindeki gelişmelerin birlikte verildiği Şekil 4.5.'e göre 1980 öncesi dönemde nohut ve kırmızı mercimek üretiminin Türkiye nüfus artışına göre daha düşük hızla arttığı ancak 1980 sonrası izlenen politikalarla 1990'lı yılların ortalarına kadar nohut ve mercimek üretim artış hızının nüfus artış hızından daha yüksek olduğu görülmektedir. Baklagillerin 1994 yılından itibaren destekleme kapsamından çıkarılmasıyla üretimde düşüşler gözlenmiştir. 1990 yılında

210 bin ton olan fasulye üretimi 2009 yılına gelindiğinde 181 bin tona gerilemiştir. 1990 yılında 846 bin ton olan mercimek üretimi 2009 yılında 302 bin tona gerilemiştir. 1990 yılına 860 bin ton olan nohut üretimi 2009 yılında 563 bin ton olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2011a).



Şekil 4.5. Yıllara göre seçilmiş baklagillerin üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011a).

1990'lı yıllarda mercimek ve nohut üretimi nüfusun çok üzerinde artmış ve üretim artışı daha sonra düşerek, 2000'li yıllardan sonra dalgalı seyir izlemiştir (Şekil 4.5.). 1994 yılından bu yana TMO'nun baklagiller alımına son vermesi sonucu, mercimek ve nohut ekim alanları hızla azalmaya başlamış olup, azalmalar devam etmektedir (Kün ve ark., 2005). Üretimdeki düşüşler kişibaşı üretimin düşmesine yol açmıştır. Kişibaşı fasulye üretiminde çok fazla değişim gözlenmez iken nohut ve mercimekte kişibaşı üretim 1990'lı yıllarda sıçrama yapmış daha sonraki yıllarda tekrar gerilemiştir (Şekil 4.6.).



Şekil 4.6. Yıllara göre seçilmiş baklagillerin kişibaşı üretimi (Kaynak: TÜİK, 2011a).

Baklagiller tüketiminde, üretimdeki azalışlara paralel olarak son yıllarda azalma olduğu görülmektedir(Çizelge 4.6.). 1980'li yılların başlarında baklagillerde toplamda kişibaşına tüketim 7 kg iken; 1985'te 10 kg, 1990 ve 1995'te 14 kg'a kadar çıkmıştır. 2000'li yılların ilk çeyreğinde tüketim miktarı yeniden 10 kg düzeylerine inmiştir (Adak ve ark., 2012). Çizelge 4.6.'ya göre, 2000'li yıllardan itibaren kişibaşına baklagiller tüketim miktarlarını incelediğimizde fasulye tüketiminde düşüşler görülürken nohut ve kırmızı mercimek kuraklık yılları hariç çok değişmemiştir. Nohut ve mercimek Türkiye'de tüketimin yüksek olduğu baklagillerdir. Çizelge 4.6'dan yıllık kişibaşına nohut tüketiminin 5 kg, fasulye tüketiminin 3 kg, mercimek tüketimi ise dalgalı bir seyir izlemekle beraber 3-4 kg civarlarında seyrettiği görülmektedir.

Çizelge 4.6. Baklagillerde kişibaşına tüketim (kg/yıl).

	K. Fasulye	Nohut	K. Mercimek
2000/01	3.21	5.66	3.61
2001/02	3.29	4.59	4.68
2002/03	3.14	5.67	3.29
2003/04	2.90	4.54	4.29
2004/05	3.84	5.70	4.21
2007/08	2.82	4.84	5.22
2008/09	2.35	4.61	2.80
2009/10	2.93	5.56	4.13
2010/11	3.26	5.52	5.72

Kaynak: TÜİK, 2011a

Türkiye mercimek, nohut ve fasulye tüketiminde dünya ortalamasının üstündedir (Kün ve ark., 2005). Baklagiller, dünyada düşük gelirli insan gruplarının önemli bir besin kaynağını oluşturmasına rağmen dünya ortalama değerlerine bakıldığında, kişibaşına tüketilen miktar çok düşük olup fasulyede 3-4 kg, bezelyede 1 kg dolaylarında iken, mercimek ve nohutta 1 kg'ın altındadır (FAO, 2012a).

Ülkemizde son yıllarda baklagiller üretimlerinde bir geriye gidiş olsa da baklagiller tüketimi bakımından dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Fasulye ve son yıllarda mercimek üretiminde kendine yeterlilikte geriye gidişler olsa da nohut üretiminde ülkemizin kendine yeterli olduğu görülmektedir (Şekil 4.7.).

Gelir seviyesi düşük kesimin protein ihtiyacının karşılanmasında alternatif olan baklagillerin gıda güvencesi açısından taşıdığı önem dikkate alındığında, baklagiller sektörüne gereken önem ve destek verilmelidir.

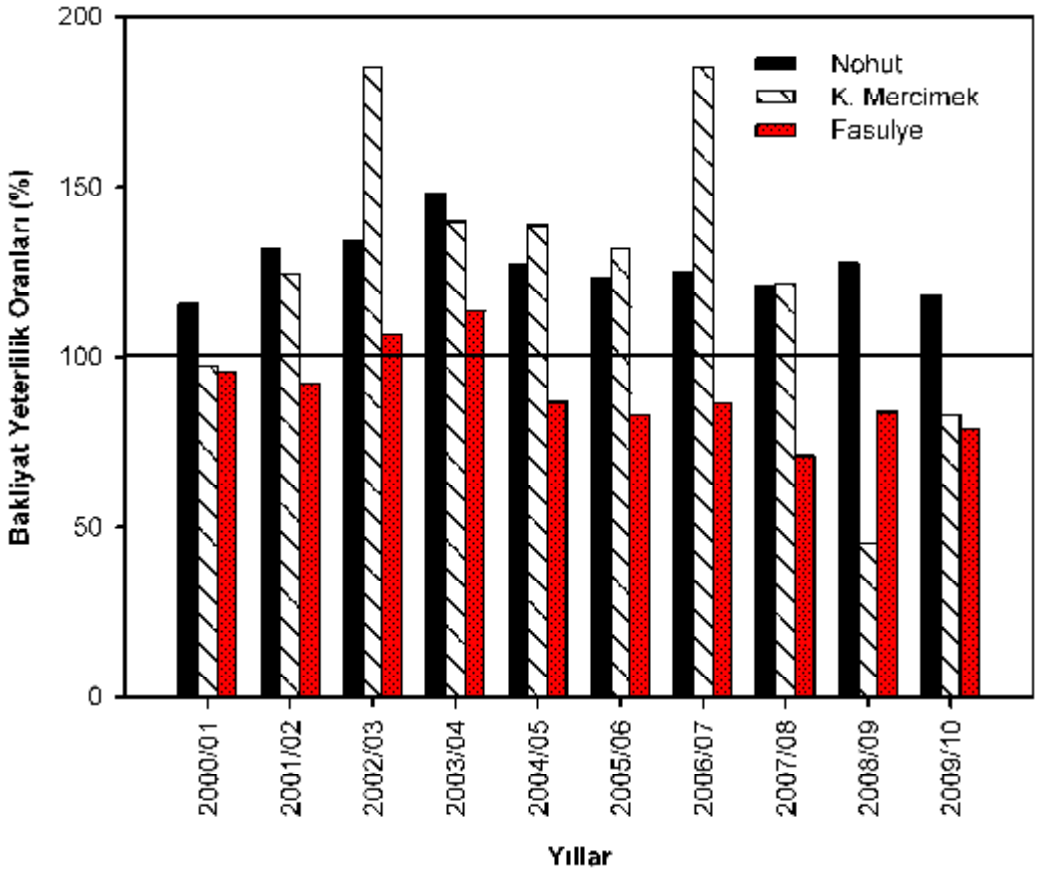
4.3.1.1.(3). Yağlı Tohumlar

Yağlar, karbonhidratlar ve proteinler gibi insan vücudu için yaşamsal değeri olan temel besinlerdendir. Özellikle doymuş yağ oranlarının düşük olması, hücre yapısı için gerekli olan serbest yağ asitlerini içermesi ve insan vücudunda A, D, E, K

gibi yağda eriyen vitaminleri çözmesi gibi özellikleriyle bitkisel yağlar, insan sağlığına katkıları ve yüksek besin değerine sahip olmaları bakımından önemlidir.

Türkiye bitkisel yağ üretme kapasitesi büyük bir ülkedir. Şekil 4.8.'e göre Türkiye'de bitkisel yağ üretimi, ayçiçeği dışındaki yağlarda düşük düzeyde kalmakta, artan nüfus karşısında dalgalı seyir izlemektedir. Ayçiçeği yağı üretiminde 2000'li yıllara kadar artış eğilimi görülmekle birlikte 2000'li yıllardan itibaren artış hızı yavaşlamıştır.

Türkiye, yağlı tohumların yanında zeytinyağı üretiminde önemli bir potansiyele sahiptir. Yılda ortalama 150 bin ton civarında zeytinyağı üretilmekte ve üretimin 70 bin tonu iç tüketimde kullanılırken 80 bin tonu ihraç edilmektedir. Zeytinyağı üretimi potansiyeli yüksek olan Türkiye, dünyada üretici ülkeler arasında kişibaşına zeytinyağı tüketimi 1.5 kg ile en gerilerde yer almaktadır (Aksu, 2000).



Şekil 4.7. Bazı baklagillerde kendine yeterlilik oranları (Kaynak: TÜİK, 2011a).

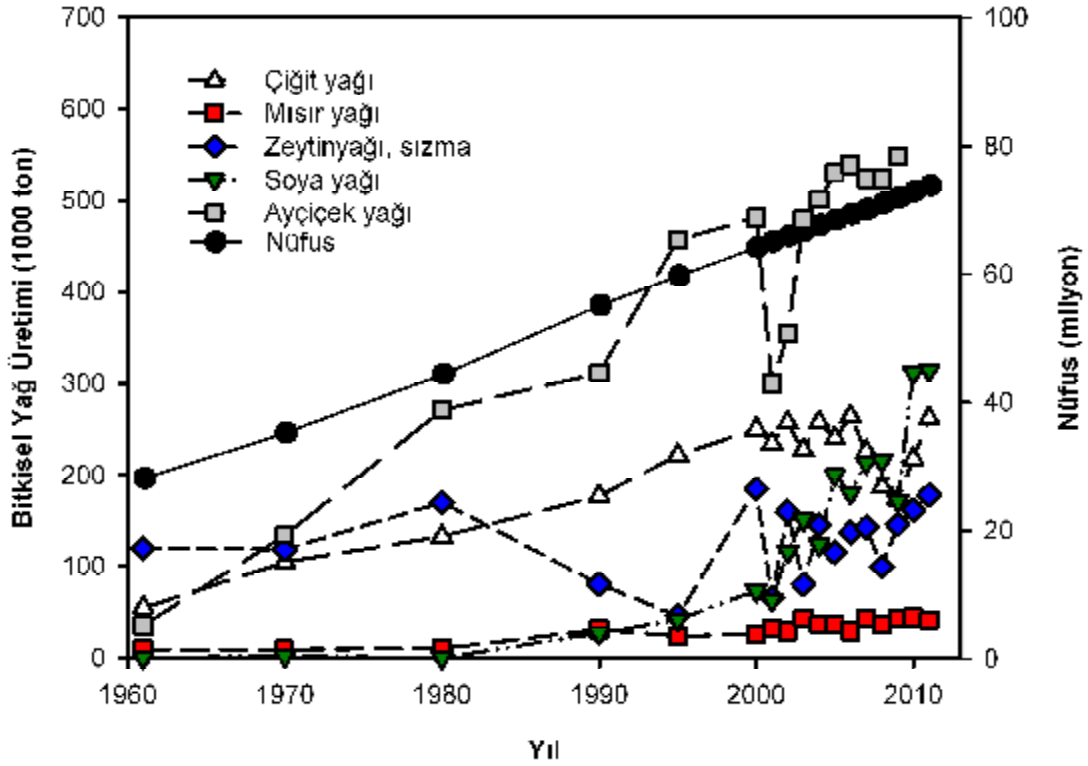
Bitkisel yağlarda kişibaşı üretimlerin gösterildiği Şekil 4.9. incelendiğinde mısır ve çiğit yağında çok fazla değişim görülmez iken soya yağında 2000'li yıllardan itibaren artışlar görülmüştür. Ayçiçek yağında kişibaşı üretimde 1990'lı yıllara kadar hızlı artışlar yaşanmakla birlikte 2000'li yıllardan itibaren dalgalı seyir göstermiştir.

Bitkisel yağlarda kişibaşı üretimlerin gösterildiği Şekil 4.9. incelendiğinde mısır ve çiğit yağında çok fazla değişim görülmez iken soya yağında 2000'li yıllardan itibaren artışlar görülmüştür. Ayçiçek yağında kişibaşı üretimde 1990'lı yıllara kadar hızlı artışlar yaşanmakla birlikte 2000'li yıllardan itibaren dalgalı seyir göstermiştir.

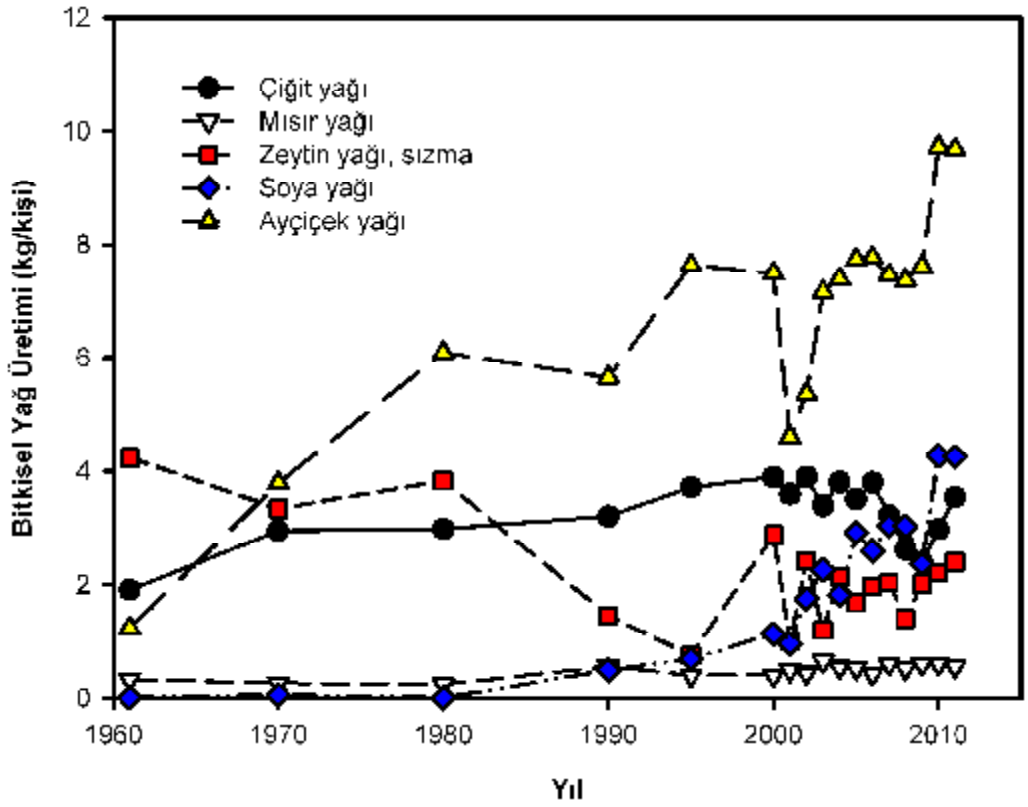
İnsan beslenmesinde günlük yağ ihtiyacının %50'sini, doymuş yağ ihtiyacının da %40'ını sağlayan bitkisel yağlarla birlikte günlük alınması gereken toplam (bitkisel, hayvansal) yağ miktarı yaklaşık olarak 93 g'dır. Bu ise sağlıklı beslenme için kişibaşına yılda 23 kg yağ tüketilmesini gerektirmektedir (Kolsarıcı ve ark., 2005). Türkiye'de yağ tüketimi gelişmiş ülkelerin gerisinde olsa da kişibaşına yaklaşık yılda 26 kg ile alınması gereken miktarı karşılarken bu miktarın içindeki hayvansal yağların önemi ve tüketimi gittikçe azalmaktadır. Kişibaşı bitkisel yağ tüketiminin yer aldığı Çizelge 4.7.'ye göre ayçiçek yağı tüketiminde düzenli artışlar görülmektedir. Diğer taraftan soya yağı tüketiminde son yıllarda gerilemeler görülse de kolzada artış yaşanmıştır.

Yağlı tohumlar yeterlilik oranlarının gösterildiği Şekil 4.10.'a göre ayçiçeği yeterlilik oranı 2009/2010 döneminde yaklaşık %70 olarak gerçekleşirken, diğer yağlı tohumların yeterlilik oranları oldukça düşük düzeylerde kalmaktadır.

Türkiye'de bitkisel yağ üretimi, yağ ihtiyacının ancak %50-60'ını karşılamakta, geriye kalan miktar ise doğal olarak ithal edilmektedir. Türkiye'de yağlı tohumlar en fazla ithal edilen tarım ürünleri arasında yer almaktadır. Bitkisel yağ üretiminde önemli potansiyele sahip olan ülkemizde, dışa bağımlı olmadan sürdürülebilir gıda güvencesi için yağlı tohumlu bitkilerin üretimi konusunda planlı tarım politikalarına ihtiyaç vardır.



Şekil 4.8. Yıllara göre seçilmiş yağların üretimi ve nüfus (TÜİK, 2011a).

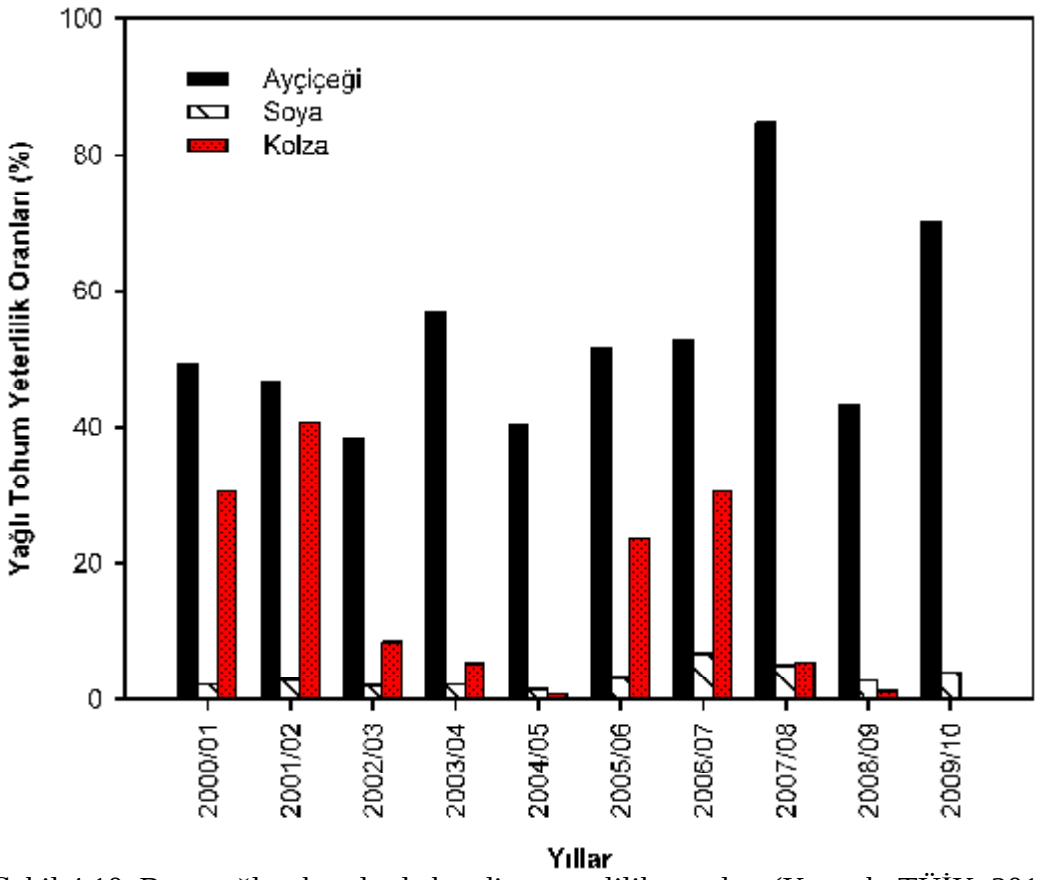


Şekil 4.9. Yıllara göre seçilmiş yağların kişibaşı üretimi (TÜİK, 2011a).

Çizelge 4.7. Kişibaşı bitkisel yağ tüketimi (kg/yıl).

Yıl	Ayçiçeği	Soya	Kolza
2000/01	16.48	16.88	1.36
2001/02	21.41	26.33	0.77
2002/03	14.03	21.60	0.39
2003/04	20.96	17.72	0.30
2004/05	23.88	21.36	0.26
2007/08	30.61	13.40	4.66
2008/09	28.82	10.40	2.78
2009/10	28.53	15.31	4.97
2010/11	33.06	12.51	4.51

Kaynak: TÜİK, 2011a.



Şekil 4.10. Bazı yağlı tohumlarda kendine yeterlilik oranları (Kaynak: TÜİK, 2011a).

4.3.1.1.(4). Meyveler ve Sebzeler

Türkiye, gerek sebze üretim alanı gerekse sebze üretim miktarı bakımından dünyada sayılı ülkeler arasındadır. Türkiye'nin sebze-meyve üretiminde kamu destekleri sınırlı olmasına rağmen artış yaşanmaktadır. Bu durumun başlıca nedeni, tarla ürünlerinde maliyet fiyatına ürün satamayan üreticinin, pazarlaması görece daha kolay olan sebze meyve alanına yönelmesidir. Dışsatım olanağının yükseldiği dönemlerde ise üretici açısından uzunca bir süredir iç piyasada görülemeyen gelir olanağı çiftçileri bu alana yöneltmektedir (Kaşka ve ark., 2012).

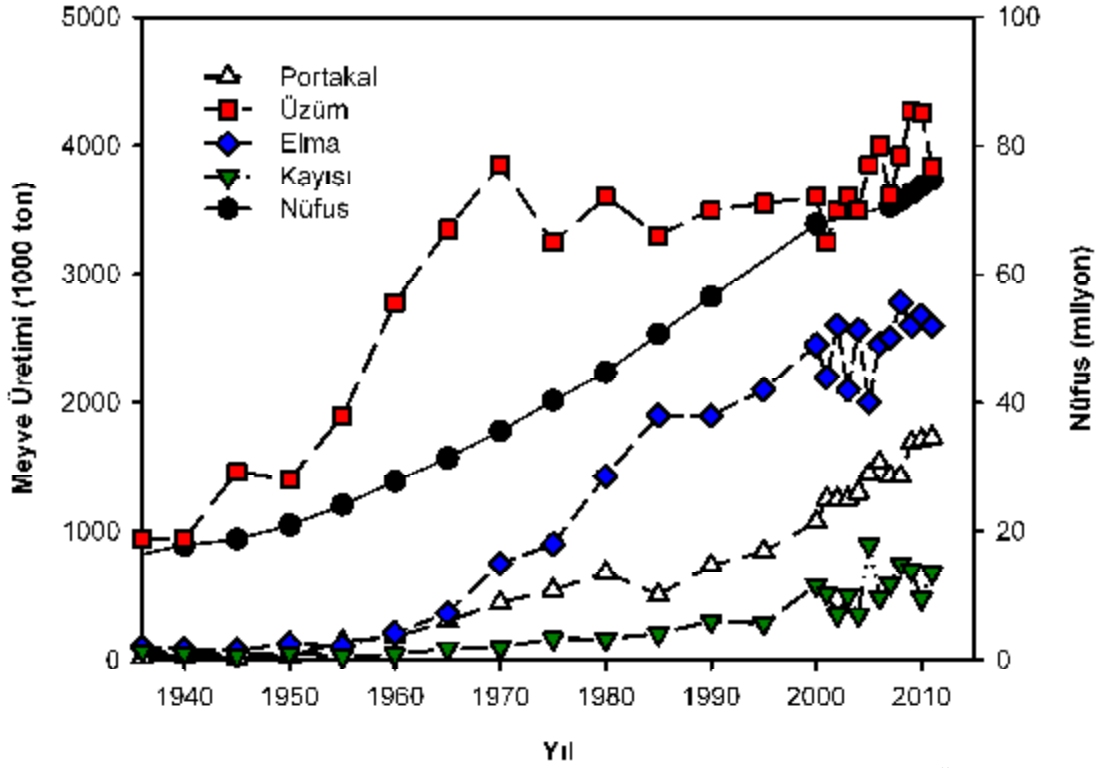
Ülkemizde meyve üretiminde artan nüfusla birlikte artışlar görülmektedir (Şekil 4.11.). Sebze üretiminde özellikle domates üretiminde önemli artışlar olmakla birlikte son yıllarda dalgalı seyir izlemektedir (Şekil 4.12.).

Sebze üretim miktarı bakımından ülkemiz dünyada önemli bir paya sahip iken ihracat amaçlı çeşit ve kalitenin yetersiz olması nedeniyle elde edilen gelir düzeyi yetersizdir. Diğer alanlarda olduğu gibi devletin sebze ve meyve üretiminde verimliliği artıracak politikalarla desteklemesi gerekmektedir.

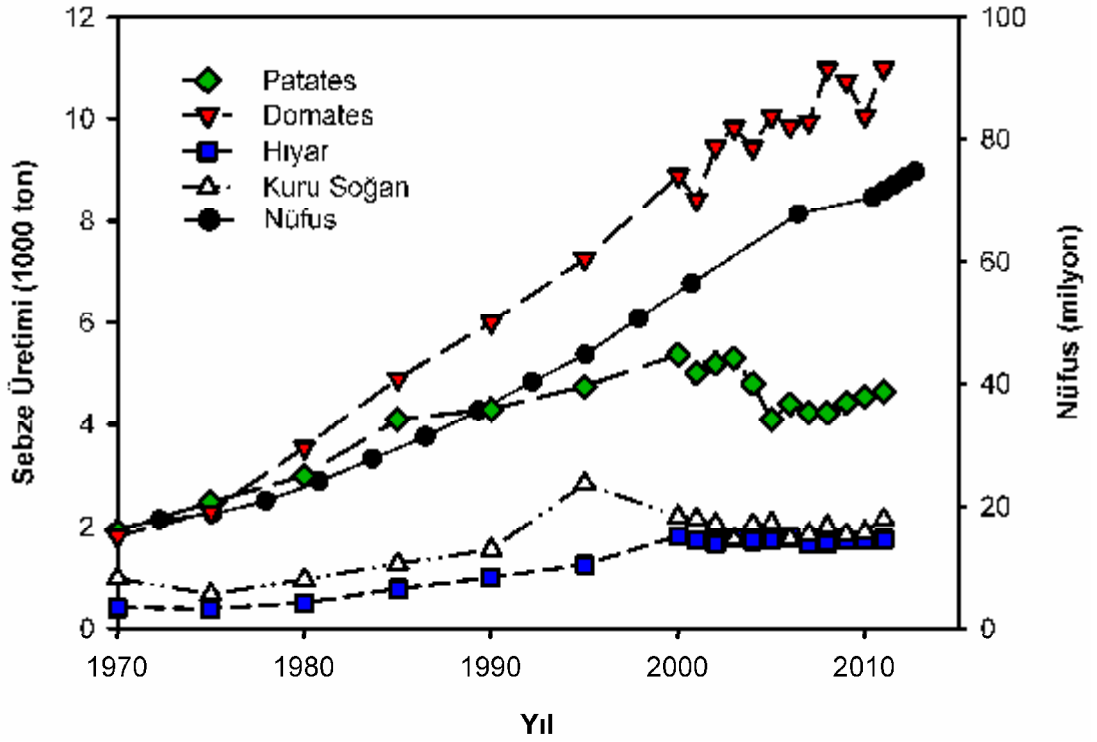
Türkiye, genel olarak sebze ve meyveler açısından kendi kendine yetebilen bir ülkedir. Bazı ender meyveler (muz, ananas, Hindistan cevizi vs.) sınırlı yurt içi üretim sebebiyle ithal edilmektedir. Türkiye 2009 yılında %70'i muz olmak üzere 121 milyon ABD doları değerinde meyve ithal etmiştir (İGEME, 2012).

Yıllar itibariyle bakıldığında kişibaşı sebze tüketiminde 1970 yılından 2000'li yıllara doğru bir artış söz konusu 2000 yılından sonra bu artış hızı yavaşlamıştır. Meyve tüketiminde, 1970 yılına göre bir azalma söz konusudur (Çizelge 4.8.).

Meyve ve sebze tüketimi toplam gıda tüketim harcamalarının yaklaşık olarak %20'sini oluşturmaktadır (Akbay ve ark., 2005). Meyve ve sebze tüketimi gıda harcamaları içinde önemli bir paya sahipken meyve ve sebze suyu tüketimi gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinin kişibaşı meyve suyu tüketimi yılda 25 litre iken bu ABD'de 40 litreye ulaşmaktadır. Türkiye'de ise 8 litredir.



Şekil 4.11. Yıllara göre seçilmiş meyvelerin üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011a).



Şekil 4.12. Yıllara göre seçilmiş sebzelerin üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011a).

Çizelge 4.8. Kişibaşı meyve ve sebze tüketim miktarları (kg/yıl).

Yıllar	Sebze	Meyve
1970	166.9	141.3
1980	187.6	133.3
1985	203.7	119.3
1990	205.3	113.8
1995	231.0	106.8
2000	238.7	110.3
2004	226.3	105.2
2005	224.2	105.3
2006	228.0	107.2
2007	230.4	109.4
2008	230.3	109.5
2009	225.8	108.5
2010	227.1	109.4
2011	229.1	111.1

Kaynak: Anonymous, 2006

4.3.1.2. Hayvansal Üretim ve Tüketim

Hayvancılık sektörü, tüm ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Nüfusun ihtiyaç duyduğu besin maddelerinin yeterli ve hızlı bir şekilde karşılanması, gelecek kuşakların sağlıklı olarak yetişmesinde hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü hayvansal kökenli ürünler, insan beslenmesinde en değerli (et, süt, yumurta, bal ve bunların ürünleri) ürünlerdir. Bu ürünlerden elde edilen hayvansal proteinlerin yerini başka bir madde dolduramamaktadır. İnsanın büyüme, gelişme ve sağlıklı kalabilmesinin yanı sıra, beyin gelişimi bakımından da önemli olan sekiz adet aminoasit, sadece hayvansal kökenli proteinlerde bulunmaktadır (Saçlı, 2009).

Ancak ülkemizde hayvansal gıda üretiminin yetersizliği nedeniyle hayvansal ürünlerin tüketimi sınırlı kalmaktadır. Mevcut sosyo-ekonomik ve coğrafi özellikleri bakımından her türlü hayvansal üretim için uygun ortam ve potansiyele sahip olan

ülkemizde bu potansiyelin verimli bir şekilde değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir.

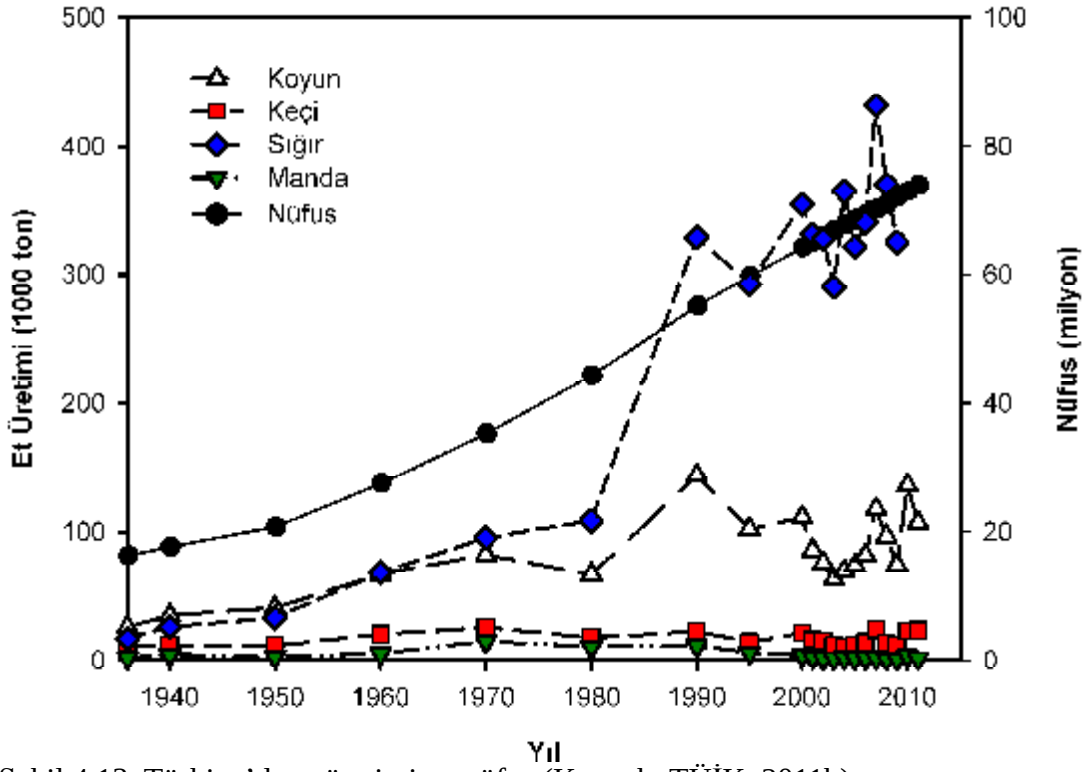
Türkiye ekolojik ve sosyo-ekonomik bakımdan hayvancılığa oldukça elverişli bir ülkedir. Buna rağmen, hayvancılık bitkisel üretimin yanında ikinci faaliyet olarak kalmıştır. Tarımda ileri ülkelerin çoğunda hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki payı %50'nin üzerindedir. Türkiye'de ise hayvansal üretim bitkisel üretimden sonra gelmekte olup, hayvansal üretim tarımsal üretimin %25-30'unu oluşturmaktadır. Hayvansal üretim düzeyinin bitkisel üretim düzeyinden geri kalmasında; tarımsal desteklerin bugüne kadar bitkisel üretime yönelik olmasının payı vadır (Ören ve Bahadır, 2005).

Et üretiminde yaşanan gelişmeleri gösteren Şekil 4.13.'e göre artan nüfusa paralel olarak kırmızı et üretiminde artışlar yaşanmış olup 1990'lı yıllarda özellikle sığır eti üretiminde sıçramalar olmuştur. Sığır ve koyun eti üretiminde artışlar olmakla birlikte 2000'li yıllardan itibaren dalgalı bir seyir izlemiştir. Keçi eti üretiminde 1990'lı yıllardan sonra düşüşler yaşanmıştır.

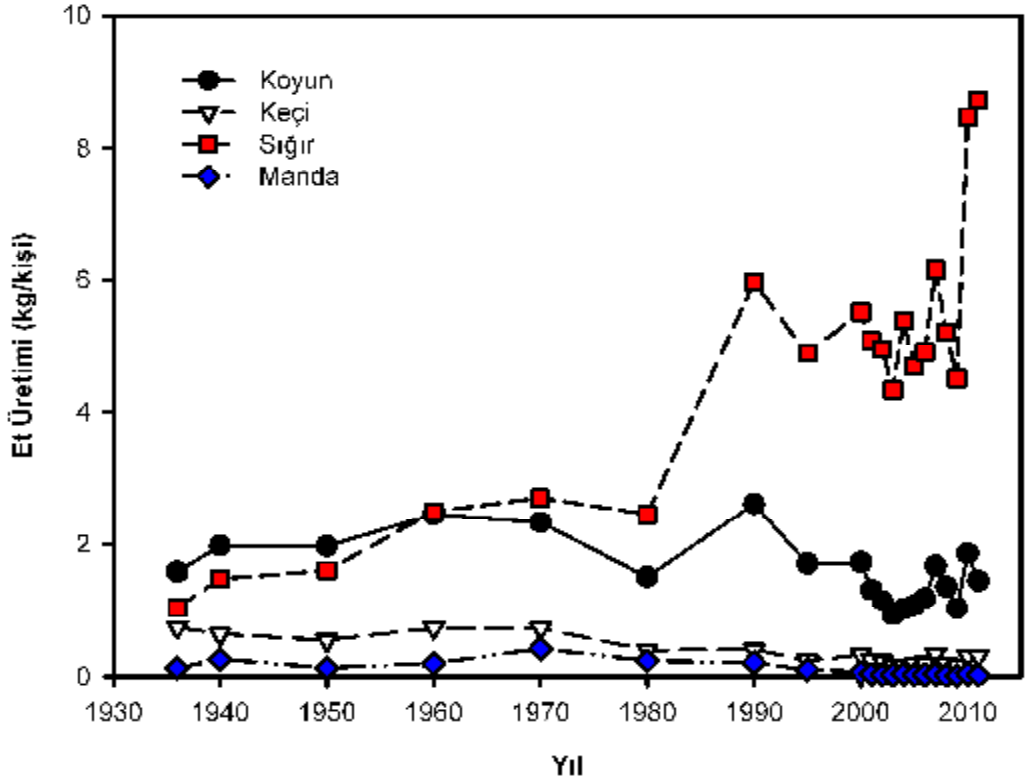
Ülkemizde küçükbaş hayvan varlığındaki azalmalara bağlı olarak kişibaşı küçükbaş hayvan eti üretiminde gerilemeler görülmekle birlikte sığır etinde 1990'lı yıllardaki hızlı artışla birlikte sonraki yıllarda dalgalı bir seyir izlemiştir (Şekil 4.14.).

Ülkemizde hayvan varlığındaki azalma ve verimliliğin düşük olması hayvansal ürün fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olmuş ve dolayısıyla halkın beslenmesinde hayvansal protein yetersizliğine yol açmıştır (Karakuş, 2011).

TÜİK verilerine göre ülkemizde yıllık kişibaşına ortalama et tüketimi sığır-dana etinde ortalama 10 kg, koyun-keçi etinde 2 kg olmak üzere toplamda ortalama 12 kg'dır. Ülkemizde tüketilen kırmızı etin en fazla yüzde 15'i küçükbaş hayvan etinden sağlanmaktadır. TZOB 2009 raporuna göre kişibaşına kırmızı et tüketimi ABD'de 72 kg, AB'de ise 60 kg'dır. ABD ve AB'deki kırmızı et tüketimi Türkiye'deki kırmızı et tüketiminin 6-7 katıdır. Nüfusun gelişmiş ülkeler standardında yeterli ve dengeli beslenebilmesi için kişibaşına yılda 36.5 kg et tüketilmesi gerektiği belirtilmektedir. Türkiye bu rakamların oldukça gerisinde kalmaktadır.



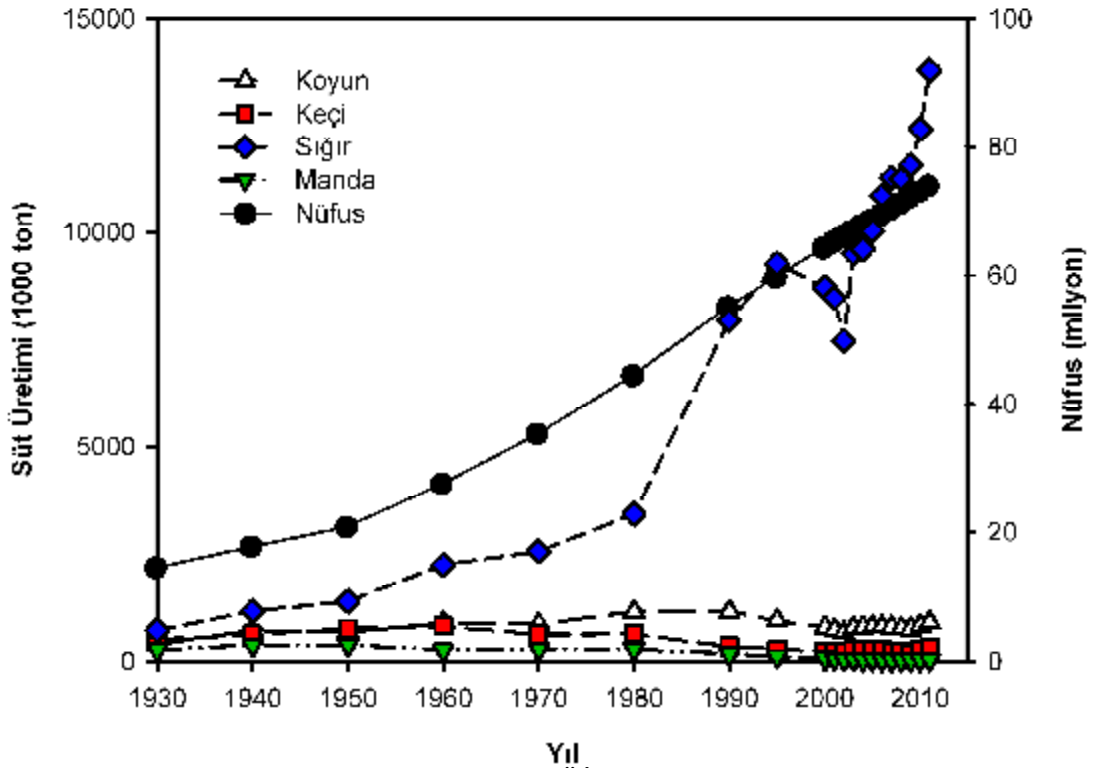
Şekil 4.13. Türkiye'de et üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011b).



Şekil 4.14. Türkiye'de kişibaşı et üretimi (Kaynak: TÜİK, 2011b).

İnsan hayatının her evresinde önemli yer tutan bir diğer önemli hayvansal besin grubu süt ve süt ürünleridir. Her türlü tarımsal ürünün üretimine uygun koşulları olan Türkiye'de, süt üretimi son yıllarda sığır sütündeki artış nedeniyle önemli bir gelişme göstermiştir. Türkiye'de küçükbaş hayvan varlığındaki azalma, küçükbaş hayvan sütünde azalmaya neden olurken inek sütünde artış sağlanmıştır (Şekil 4.15.).

Dünya toplam süt üretimi 2011 yılı itibariyle 730 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Dünyada 2006-2011 yılları arasında süt üretiminde 66 milyon tonluk bir artış gözlenirken 2010 yılı itibariyle Türkiye'de toplam süt üretimi 13.6 milyon tondur (Özder, 2012). Dünya süt üretiminde AB, 135 milyon ton süt üretimi ile ilk sırada olup, Türkiye süt üretimi sıralamasında 15. sıradadır. 2010 yılında dünya süt üretiminde %1.5'luk artışa karşılık, Türkiye süt üretiminde %8.5'lik artış gerçekleşmiştir (Hekimoğlu, 2012). Türkiye'de toplam süt üretiminin %91.7'sini inek sütü, %6'sını koyun sütü, %2'sini keçi sütü ve %0.3'ünü manda sütü oluşturmaktadır (Ataseven ve Gülaç, 2012).

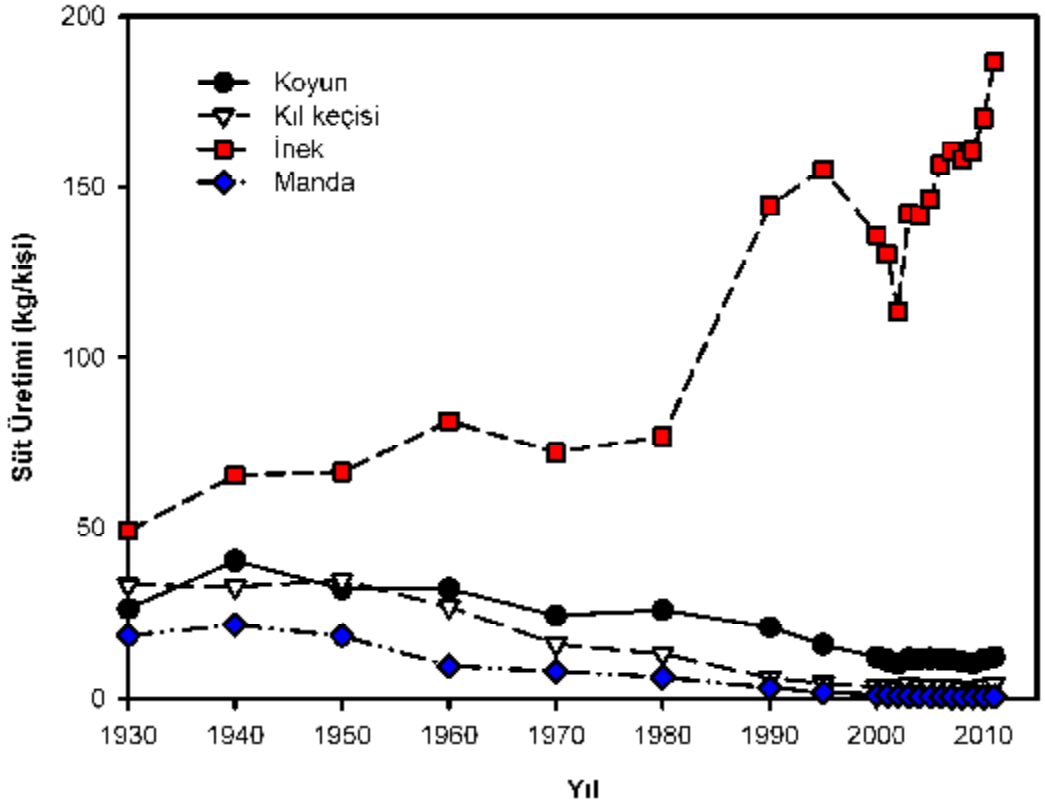


Şekil 4.15. Süt üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011b).

Kişibaşı süt üretiminde küçükbaş hayvan sütünde 1980 yılından sonra düşüşler gözlenirken inek sütünde önemli artışlar gerçekleşmiştir (Şekil 4.16.).

Son yıllarda süt üretiminde ivme kazanan Türkiye, süt verimi konusunda bir çok ülkenin gerisindedir. Süt sığırı başına düşen ortalama yıllık süt verimi ülkemizde 1709 kg iken, dünya ortalaması 2188 kg'dır. Bu rakam ABD'de 7815 kg iken, Bulgaristan'da 3430 ve Romanya'da 2910 kg'dır (Direk, 2011).

Türkiye'nin süt üretimi ve veriminde geri kalmasında; ırk özellikleri, ekstansif hayvancılık hayvan varlığında azalma, süt üretimi yapacak modern sanayi tesislerinin azlığı ve kurulu kapasitelerin yeterince kullanılamaması gibi faktörler etkili olmaktadır. Modern tesislerin yetersizliği, sütün tüketiciye ulaşması noktasında gıda güvenliği açısından risk oluşturmaktadır.



Şekil 4.16. Kişibaşı süt üretimi (Kaynak: TÜİK, 2011b).

Ülkemizde süt tüketimi ile ilgili sorunların başında yeterince süt tüketmeme ve hijyen problemi gelmektedir. Ülkemizde yetersiz süt tüketimi, gıda güvencesini gıda arzı ve gıda güvenliği yönüyle tehdit etmektedir. Türkiye'de kişibaşına yıllık

içme sütü tüketimi 15 l iken, AB'de 81.8 l, ABD'de 85.3 l'dir. Dünya ortalamasında kişibaşına 93.7 l süte eşdeğer süt ve süt ürünleri (peynir, tereyağı, yoğurt vb.) tüketilmekte, Türkiye'de bu miktar 155 l'dir (Gündüz ve ark., 2012). Türkiye'de süt tüketimi oldukça düşük düzeyde iken süt ürünleri tüketiminde dünya ortalamasının üzerindedir. Süt ürünlerinden en fazla tüketim alışkanlığına sahip olunan ürünler yoğurt, ayran ve peynir çeşitleridir.

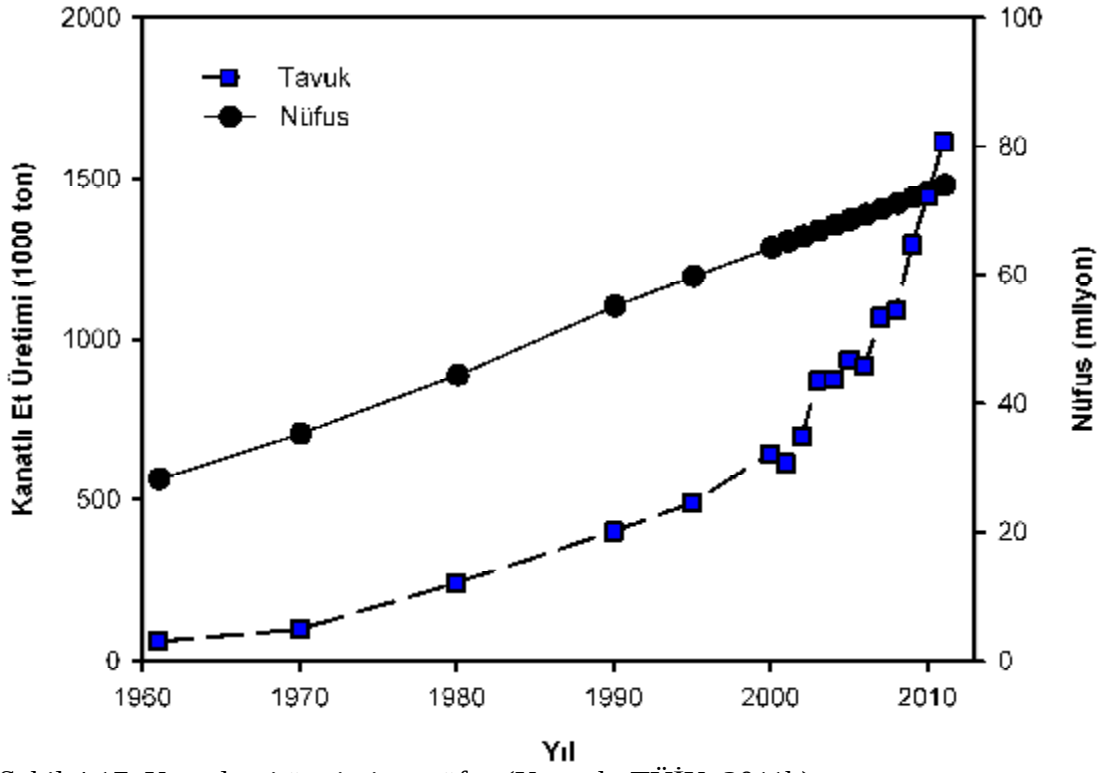
Ülkemizde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık sektöründe istenilen gelişme sağlanamamış olsa da kanatlı sektörü özellikle tavukçuluk 1980'li yıllardan sonra önemli gelişme göstermiştir. 1980 yılında toplam et üretimi içerisinde %34.9 payı olan piliç eti üretimi 2004 yılında payını %60.4'e yükseltmiştir. Bu yükseliş tüm dünyada kendini göstermiştir. Başta kalp ve damar hastalıkları, şişmanlık gibi beslenmeye dayalı hastalıkların dünya genelinde yaygınlaşması ve bunun sonucunda ilgili çevrelerin tüketicinin günlük beslenme alışkanlıklarında beyaz ete öncelik vermesi konusundaki uyarıları ve kanatlı eti fiyatlarının kırmızı ete göre daha düşük olması kanatlı eti tüketiminin hızla artmasını sağlamıştır (Civaner, 2007).

Şekil 4.17'de kanatlı et üretimine bakıldığında diğer hayvan türlerinin aksine 1980 yılından sonra, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi yükseliş eğilimine girmiştir.

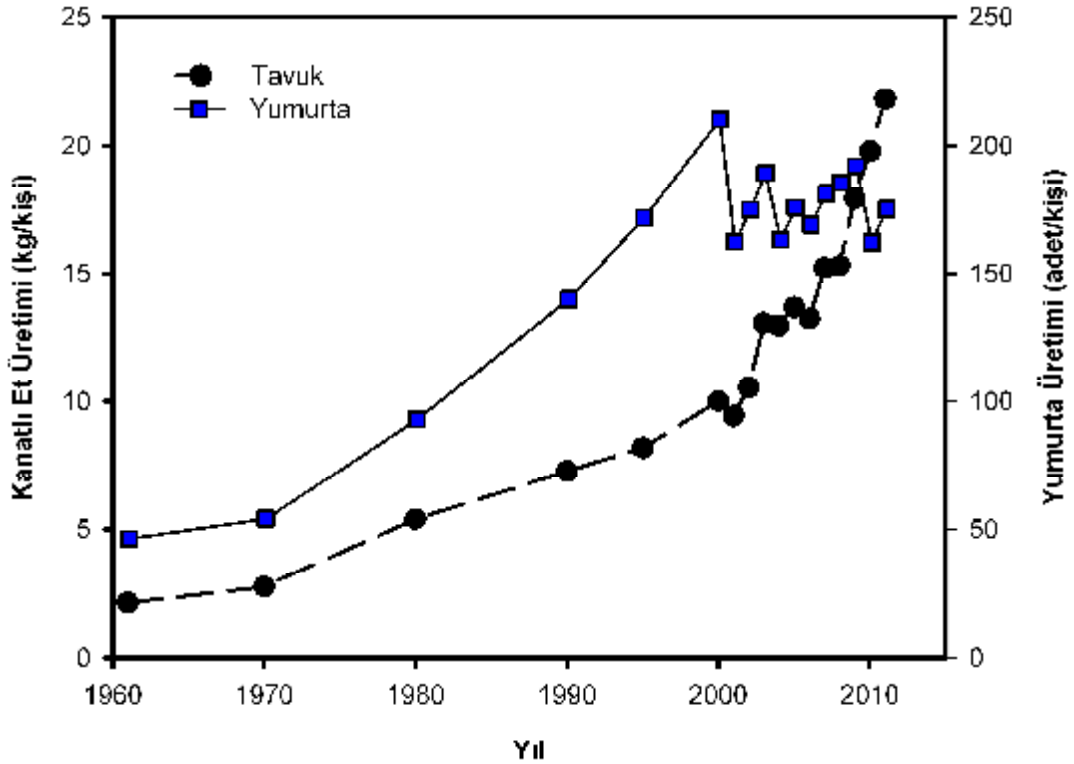
Kümes hayvanı varlığının artışıyla birlikte et üretiminde de ciddi artışlar meydana gelmiştir. 1970 yılında 104,221 ton kümes hayvanı eti üretilirken 2009 yılında 1,087,000 tona yükselmiştir. Kanatlı eti üretiminde yükselme kanatlı eti ihracatına da yansımış ve 2009 yılının ilk yarısında Türkiye'nin kanatlı eti ihracatı 66 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Bu rakam bir önceki dönemdeki değerin iki katından fazladır (T.C. Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, 2010).

Şekil 4.18. incelendiğinde yumurtada kişibaşı üretimin 2000'li yıllara kadar arttığı ancak 2000'li yıllardan itibaren dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Tavuk etinde, kişibaşı üretimin arttığı ancak, 2000'li yıllardan itibaren bu artışın daha yüksek seyrettiği görülmektedir.

Türkiye'de hayvancılık sektörü içinde kanatlı eti sektörü en gelişmiş olan ve rekabet potansiyeli en yüksek olan sektördür. Buna rağmen bu sektörde önemli sorunlar da mevcuttur. Temel sorunlar maliyetlerin yüksekliği, girdilerde dışa bağımlılık gelmektedir (Keskin ve Demirbaş, 2012). Maliyetlerin %70'ini yem



Şekil 4.17. Kanatlı eti üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2011b).



Şekil 4.18. Kişibaşı kanatlı et üretimi (Kaynak: TÜİK, 2011b).

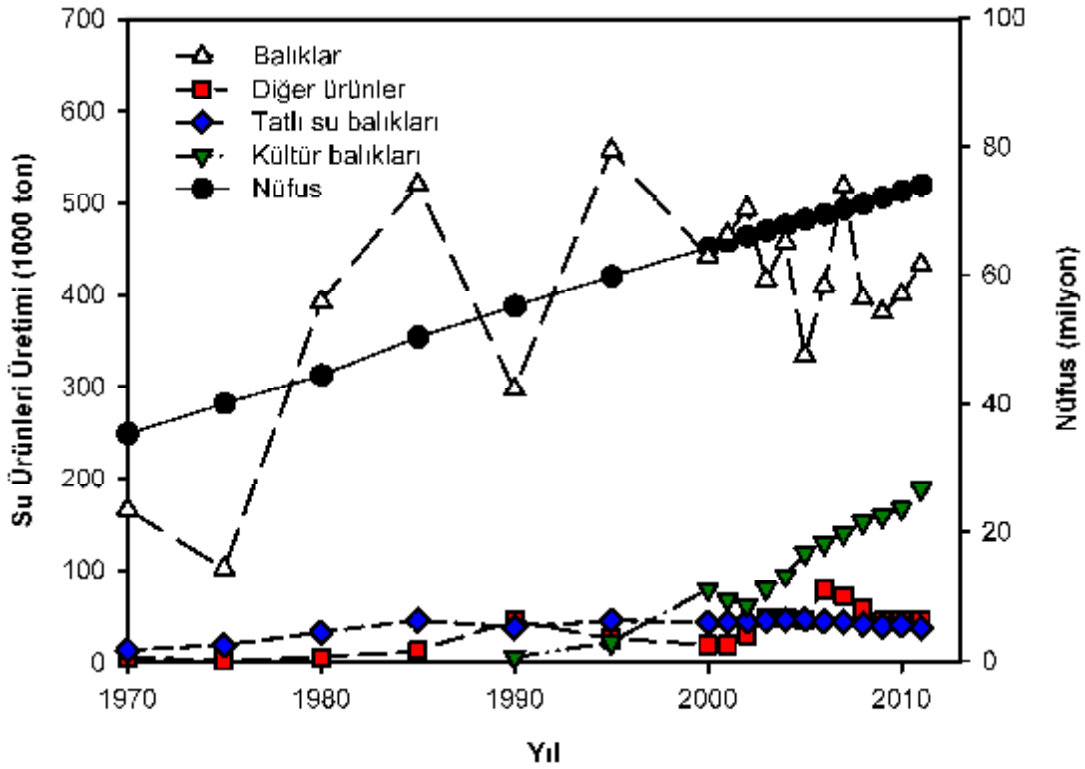
giderleri oluşturmaktadır (Hekimoğlu ve Altındeğer, 2009). Kanatlı yemlerinin temel hammaddeleri olan mısır, soya ve balık ununun büyük oranda ithalatla temin edilmesi, sektörün dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de üretilen fabrika yemlerinin yüksek maliyetleri tavukçuluk sektörüne de yansımaktadır. Ayrıca girdilerde özellikle damızlık üretiminde dışa bağımlı olması sektörün önemli sorunları arasında yer almaktadır (Keskin ve Demirbaş, 2012).

Türkiye'deki kanatlı eti tüketimi sektördeki gelişmelere ve kırmızı et fiyatları seviyesine bağlı olarak özellikle son yıllarda önemli miktarlarda artış göstermiştir. Kanatlı eti tüketimindeki artış büyük ölçüde tavuk eti tüketimindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de kişibaşına düşen tavuk eti tüketimi 1995 yılında 6.6 kg/yıl iken; 2009 yılında 16 kg/yıl'ı aşmıştır. Türkiye'deki hindi eti tüketimi ise tavuk eti tüketimiyle kıyaslanamayacak ölçüde düşük durumdadır. Kişibaşına düşen hindi eti tüketimi 1995 yılında yılda 0.04 kg/yıl iken; 2005 yılında son 15 yıldaki en yüksek düzeyine ulaşarak 0.7 kg/yıl'a yükselmiş, ancak 2009 yılında 0.4 kg/yıl'a gerilemiştir (Keskin ve Demirbaş, 2012).

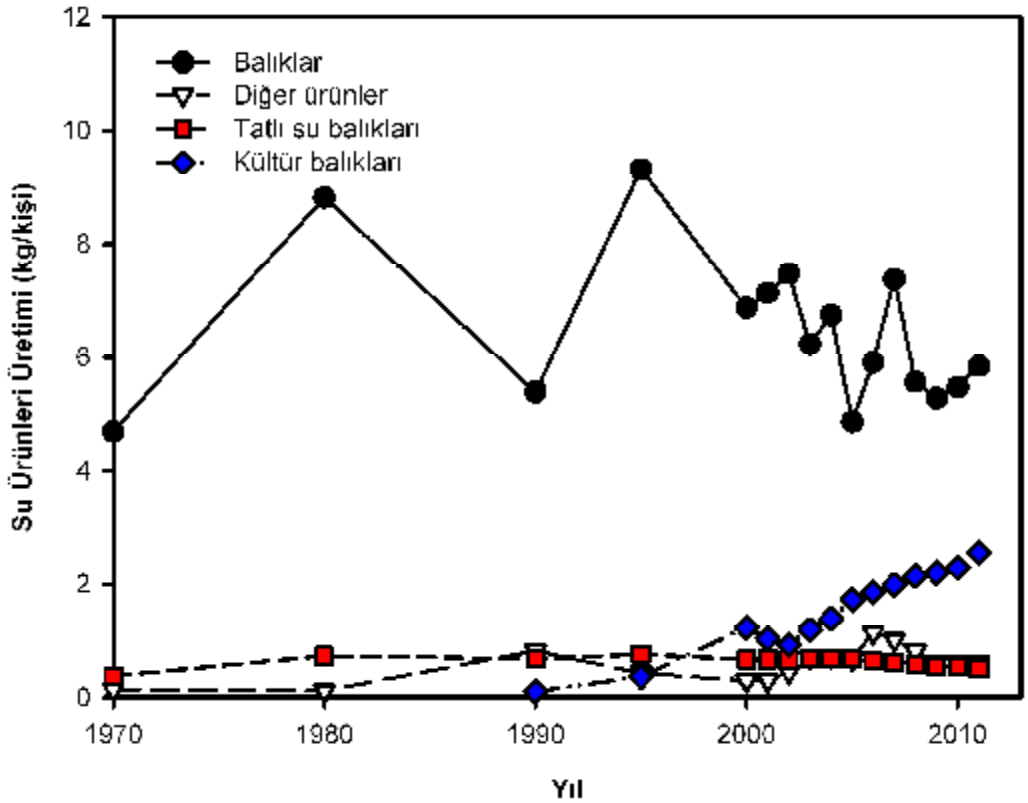
Kanatlı et sektöründe bazı sorunlar yaşansa da kanatlı eti, ülkemizde önemli bir üretim potansiyeline sahiptir. Üretimde yaşanan artışlar tüketimde de artışları getirmiştir. 1990 yılında kişibaşına kanatlı et tüketimi 3.83 kg iken bu değer 1995 yılında 6.65 kg, 2000 yılında 11.9 kg ve 2005 yılında 14.11 kg olarak, 1990 yılına göre yaklaşık beş kat artmıştır (Civaner, 2007). FAO 2011 verilerine göre ABD'de kişibaşına kanatlı et tüketimi 49 kg, AB'de 23 kg, Türkiye'de ise kanatlı et tüketimi kişibaşına 16 kg'dır. Ülkemiz son yıllarda kanatlı eti tüketiminde artışlar olsa da hala gelişmiş ülkelerin gerisindedir.

Türkiye'de bir diğer beyaz et olan balık üretiminde de son yıllarda özellikle kültür balıkçılığının gelişmesiyle önemli artışlar yaşanmıştır. Ülkemizde deniz ve su ürünleri avcılığı ve yetiştiriciliği potansiyeli oldukça yüksektir (Şekil 4.19.).

Şekil 4.20. incelendiğinde kişibaşı tatlı su balığı üretiminde önemli bir değişiklik görülmez iken kültür balıkçığında ve diğer deniz ürünlerinde son yıllarda bir artış görülmüştür. Bunun yanında ülkemizde önemli potansiyeli olan deniz balığında kişibaşı üretiminde dalgalanmaların olduğu görülmektedir.



Şekil 4.19. Su ürünleri üretimi ve nüfus (Kaynak: TÜİK, 2012b).



Şekil 4.20. Kişibaşı su ürünleri üretimi (Kaynak: TÜİK, 2012b).

Beslenme açısından büyük önem taşıyan balık tüketimine baktığımızda Türkiye'de kişibaşına balık tüketimi ortalama 8 kg, AB'de 24 kg ve ABD'de 20 kg ve dünya ortalaması ise 16 kg'dır (TÜİK, 2010). Ülkemiz üç tarafı denizlerle çevrili olması ve tatlı su balığına elverişli kaynakları olmasına rağmen balık tüketiminde dünya ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Denize kıyısı olmayan bölgelere balığın ulaştırılması maliyet artışlarına neden olduğundan balık tüketimi yetersiz olmaktadır (Erdal ve Esengün, 2008).

İnsan sağlığı açısından önemi tartışılmaz olan balık üretiminin desteklenmesi hem gıda güvencesi açısından katkı sağlarken hem de ülkemiz su ürünleri potansiyelinin yüksek olması nedeniyle dış ticaret açısından önemlidir.

4.3.1.3. Tarım Ürünleri Dış Ticareti

Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticarette ağırlıklı olarak tarım ürünleri yer almaktaydı. 1923 yılında tarım sektörünün ihracat içindeki payı %78, ithalat içindeki payı ise %16 oranında gerçekleşirken, ihraç edilen malların başında yaprak tütün, kuru üzüm, pamuk, tiftik yün ve ipek gibi tarımsal ürünler yer almış, en çok ithal edilen mallar buğday, şeker, pamuklu ve yünlü dokuma olmuştur (Özcan, 2007)

İkinci dünya savaşı yıllarında dünya ticaret hacmindeki daralma ile birlikte Türkiye'de dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi amacı ile bu dönemde ihracatı artırmak mümkün olmadığından ithalatın kısılması yoluna gidilmiştir. Bu yıllarda Türkiye'de ithal ikamesine dayanan dış ticaret politikaları izlenmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde dış ticaret hacmi artış göstermekle birlikte Türkiye'nin yapmış olduğu ihracat içerisinde tarımsal ürünlerin payının yüksek olması ve dünya tarım ürünleri ticaretine getirilen engellemeler nedeniyle ihracat, ithalat artışından düşük kalmıştır (Özcan, 2007).

Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılında, ihracatın %79'unu tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır. 1980 yılına gelindiğinde tarım kesiminin ihracat içerisindeki payı %56, sanayi kesiminin payı ise %36 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK 2010a). 1980 yılından sonra, sanayi sektöründeki büyümenin, tarım

sektörünün önüne geçmesi tarım sektörünün dış ticaret içindeki payını yıllar itibariyle azaltmıştır.

24 Ocak 1980 ekonomik kararları çerçevesinde ithal ikameci politikalardan dış ticarete açık ekonomiye geçiş yaşanmıştır. Bu politikalar neticesinde ülkemizde ihracatla birlikte ithalat ivme kazanmıştır.

Bu dönemde, ithalat ve ihracatın yıllar itibariyle aldığı değerler incelediğinde 1980 yılından beri tarımsal ihracat ve ithalat değerlerinin arttığı, özellikle ithalat artışlarının son yıllarda ihracat artışlarının önüne geçtiği görülmektedir (Çizelge 4.9).

1980 yılında tarım ürünleri ihracatımız değer olarak 1.6 milyar dolar olarak gerçekleşirken tarım ürünleri ithalatı 71 milyon dolar düzeyinde olmuştur. 1985 yılında ihracat aynı düzeyde kalırken ithalat %280 artarak 270 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında tarım ürünleri ihracatı 1980 yılına göre %24 artarak 2,014 milyar dolara ulaşırken tarım ürünleri ithalat değeri ise 1980 yılına göre %1336 kat, çok yüksek artışla 1,020 milyar dolara yükselmiştir (Çizelge 4.9.).

Toplam ihracat içerisinde tarım sektörünün payı giderek azalmış ve 2011 yılında ise toplam ihracat içerisinde tarım sektörünün payı %3.8 yani 5.166 milyar dolar, toplam ithalat içerisinde tarım sektörünün payı ise %3.6 düzeyinde yani 8.895 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2011 yılı tarım ürünleri ithalatı tarım ürünleri ihracatını aşmış ve tarımsal dış ticaret açığı 3.7 milyar dolar olarak Cumhuriyet tarihinin en yüksek değerine ulaşmıştır.

2000'li yıllardan itibaren tarım ürünleri dış ticaretinde gelişmeler yaşanmış ve tarım ürünleri ihracatı ve ithalatı artmıştır. Özellikle 2007 yılından itibaren ithalat artışları ihracat artışlarının önüne geçerek tarım ürünleri dış ticaretinde ihracat ithalat dengesi ihracat aleyhine gelişmiştir.

Gıda arzının diğer bir bileşeni de ithalattır. Eğer ülke ithalat yapabilme ve dış ticaret dengesini sağlayabilme potansiyeline sahip değilse ithalat yoluyla gıda arzının sağlanması güç olacaktır(Kıymaz ve Şahinöz, 2011). Türkiye genel olarak dış ticaret açığı veren bir ülke olarak uzun dönemde sürdürülebilir gıda arzının sağlanması yönünden gıda ithalatı çözüm olmayacaktır.

Çizelge 4.9. Tarım sektörünün ithalat ve ihracat değerleri.

Yıl	Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon $)	Tarım Ürünleri İthalatı (Milyon $)	Denge
1980	1,623	71	1,551
1985	1,644	270	1,375
1990	2,014	1,020	994
1995	1,835	1,797	38
2000	1,652	1,974	-322
2001	2006	1410	596
2002	1,754	1,702	52
2003	2,120	2,535	-415
2004	2,541	2,757	-216
2005	3,314	2,542	772
2006	3,480	2,902	578
2007	3,725	4,640	-915
2008	3,936	6,391	-2455
2009	4,347	4,593	-246
2010	4,919	6,261	-1,342
2011	5,166	8,895	-3,729

Kaynak: TÜİK, 2012d.

4.3.1.4. Türkiye'de Nüfusun Beslenme Yapısı

Beslenme olgusu günümüzde, hızlı nüfus artışı, gıda arzında küresel iklim değişikliklerinin yol açtığı daralmalar, biyoyakıt üretimi ile gıda talebinin artması, gıda fiyatlarında yaşanan yükselmeler nedeniyle daha fazla önem kazanmıştır. Bir çok ülkede gıdaya erişimdeki güçlükler ayaklanmalara yol açmıştır. Bu süreç gıda krizi olarak adlandırılmış ve artık gıdaya erişim ve beslenme sorunu, sadece geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için de bir sorun olmaya başlamıştır.

Dengeli beslenme, kötü beslenme, yetersiz beslenme ve açlık durumları fert ve milletlerin gelir durumlarına, gelenek ve alışkanlıklarına, nüfus miktarlarına,

eğitim ve kültür durumlarına göre değişmektedir. Ancak gerçek olan şudur ki beslenme en fazla yoksul ülkelerin problemidir.

Türkiye'de beslenme, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere benzer bir yapı göstermekle birlikte halkın beslenme şekli bölgelere, mevsimlere, sosyo-ekonomik düzeye ve kentsel-kırsal yerleşime göre farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığı yaratan en önemli faktör gelir dağılımındaki eşitsizlik olarak görülmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, beslenme sorunlarının görülme sıklığı üzerinde etkili olmakta ve Türkiye'yi aşırı ve yetersiz beslenme sorunlarının bir arada yaşandığı ülke haline getirmektedir. Ülkemizde toplam nüfus içerisinde iyi beslenemeyen nüfus oranı %3 olup (yaklaşık 2.2 milyon) bu oran dünyada %14, gelişmekte olan ülkelerde %17 ve gelişmiş ülkelerde %2.5 düzeyinde iken Türkiye, dünya ve gelişmekte olan ülke ortalamalarının altında, gelişmiş ülke ortalamasının biraz üzerinde yer almıştır (Ören ve ark., 2008).

Dünyada kişibaşına ortalama günlük enerji tüketimi 2001-2003 döneminde 2798 kalori iken gelişmiş ülkelerde bu değer 3319 kalori, geri kalmış ülkelerde 2656 kaloridir. Türkiye'de günlük enerji tüketimi gelişmiş ülkeler ortalamasının üzerinde olup, 2003 yılında 3413 kcal'dir (FAO, 2006, Delice ve Özkaya, 2008). 2007 yılında ise FAO verilerine göre bu değer 3516 kcal olmuştur.

Çizelge 4.10'a göre Türkiye'de kişibaşına günlük enerji tüketimi 1975-2007 döneminde 3153-3516 kalori arasında değişmiştir. 1975 yılında kişibaşı günlük enerji tüketiminin (3153 kcal/gün) %86'sı bitkisel kaynaklı iken 2007 yılında bu oran %88'e çıkmıştır. Günlük diyetin 2007 yılında %88.1'i bitkisel, %11.8'i hayvansal gıdalardan sağlanmaktadır. Günlük diyet 99.9 g protein ve 106.9 g yağ içermektedir. Günlük alınan hayvansal protein miktarı 27.3 g ve bitkisel protein miktarı 72.6 g'dır. Diyetteki proteinin %72.6'sı bitkisel, %27.3'ü hayvansal proteindir. Diyetteki yağların ise %74.9'u bitkisel, %25'i hayvansal yağlardır. Ancak Gilland (2002) 2050 dünya nüfusu ve gıda arzı öngörüleme çalışmasında temel aldığı diyet, kişibaşı günlük alınması gereken yeterli hayvansal protein miktarını 40 g ve enerjiyi ise 2900 kalori kabul etmiştir. Buna göre yeterli ve dengeli beslenmede günlük diyetin %23-25'i hayvansal gıdalardan oluşmaktadır. Türkiye'nin 2007 yılı kişibaşına günlük diyet değerleri buna göre değerlendirildiğinde günlük kalori değeri

yüksek olmasına karşın hayvansal protein tüketiminin yetersiz olduğu görülmektedir Hayvansal protein tüketimi 40 g yerine 27.3 g'da kalmıştır. Gıda güvencesi koşullarından birisi de halkın sağlıklı ve dengeli ve beslenmesini sağlayacak gıdalara ulaşabilmesidir. Ancak ülkemizde hayvansal kaynaklı besin tüketimi gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir.

Çizelge 4.10. Türkiye'de kişibaşına günlük kalori (kcal), protein (gr) ve yağ (gr) tüketiminin kaynakları

Yıllar	Toplam Tüketim			Bitkisel Gıdalar			Hayvansal Gıdalar		
	kalori	protein	yağ	kalori	protein	yağ	kalori	protein	yağ
1975	3153	92.7	77.8	2729	68.2	49.6	424	24.5	28.2
1985	3439	103.3	81.2	3022	76.0	54.6	417	26.1	26.6
1995	3551	104.4	91.9	3142	77.6	65.6	410	26.8	26.3
2000	3480	100.9	95.1	3101	74.6	70.6	379	25.4	24.4
2001	3439	98.08	90.5	3089	74.6	67.9	351	23.4	22.5
2002	3430	98.3	92.5	3099	76.0	70.8	332	22.2	21.6
2003	3413	97.6	94.1	3019	72.6	68.1	394	25.0	25.9
2004	3434	98.02	99.7	3051	72.6	74.9	384	25.3	24.8
2005	3434	98.2	99.9	3050	72.7	75.2	384	25.3	24.7
2006	3494	99.7	102.4	3092	72.9	76.5	402	26.0	25.8
2007	3516	99.9	106.9	3099	72.6	80.1	417	27.3	26.8

Kaynak: FAO, 2012a.

Günlük diyet gelişmiş ülkelerde hayvansal gıdalar, yağ ve şeker ağırlıklı (%51.4) iken; geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde tahıl ağırlıklı (%52.4)'dır (FAO, 2006; Delice ve Özkay, 2008). Türkiye'de günlük diyet enerjisi içerisinde tahılların payı 2005-2007 yılları arasında %48'dir. 1994 yılında yapılan Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi verileri kullanılarak Türkiye'de günlük kişibaşına ortalama düşen enerji ve besin öğeleri miktarları hesaplanmış ve değerler Tavsiye Edilen Günlük Alım ve Günlük Referans Değerleri ile karşılaştırılmıştır. Bütün bölgelerde en çok tüketilen grupların sırasıyla tahıl, tahıl ürünleri ve sebzeler olduğu belirlenmiştir. Et fiyatlarının diğer besin gruplarına nazaran daha pahalı oluşunun

tüketimi etkilediği gözlenmiştir. Ortalama günlük alım değerleri incelendiğinde demir ve kalsiyum alımının önerilene yakın, çinko alımının ise önerilenin çok altında olduğu görülmüştür. Diğer mineral alımlarının yeterli olduğu görülmüştür. Düşük demir ve çinko alım değerlerinin bu besin maddelerini en çok içeren hayvansal gıdaların az tüketilmesinden kaynaklandığı vurgulanmıştır (Ungan ve Ünsalan, 2000).

Yetersiz ve dengesiz beslenmede yoksulluğun büyük rolü vardır. Farklı gelir gruplarında tüketim alışkanlıkları değişebilmektedir. Beslenme alışkanlıkları ve tüketim sıklığını yakından etkileyen minimum gıda harcaması yöntemiyle yapılan yoksulluk çalışmalarına göre, ülkemizde gelir dağılımının en alt %20'lik bölümüne inildikçe hububata dayalı ürün, şeker ve yağ ile çay-kahve tüketim harcamalarının arttığı, buna karşılık her türlü et ürünleri, meyve suyu ve şekerli mamul tüketimlerinin azaldığı ancak, yumurta, peynir, yoğurt gibi tüketimlerin değişmediği gözlenmiştir (DPT, 2003). Türkiye'de bireylerin beslenmesi ağırlıklı olarak karbonhidratlı gıdalara dayanmaktadır. 2006-2008 döneminde beslenmede karbonhidratlarının oranı %62'dir (FAO, 2012a). Ülkemizde hayvansal gıdaların az tüketilmesi, büyük ölçüde hayvansal gıda arzının yetersizliğine ve fiyatların yüksek oluşuna dayanmaktadır.

Türkiye'de kişibaşına hayvansal protein arzında gelişmiş ülkelerin gerisinde kalırken kişibaşına et arzında ABD'nin, AB'nin ve dünya ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Süt arzında dünya ortalamasının üzerinde iken ABD ve AB'nin gerisinde yer almıştır (Çizelge 4.11).

Beslenme açısından kişibaşı günlük hayvansal kökenli protein tüketimi, önemli bir ölçüt olarak kabul edilir. Bu ölçüt esas alındığında Türkiye'de hayvansal kökenli gıda maddeleri açısından üretim seviyesi tatminkar değildir. Yurt içi sığır ve dana eti arzının yeterli olmaması, bu durumun yarattığı yüksek fiyatlar, ikame edilebilecek ürünlerin varlığı ve ithalattaki vergiler bunda etkili olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak hayvansal ürün tüketim yapısı değişmekte tüketim miktarları ise giderek artmaktadır. Günümüzde hayvansal ürün tüketim düzeyi, ülkelerin gelişmişlik göstergesi olarak ele alınmaktadır (Kan ve Direk, 2004). Hayvansal kaynaklı besin tüketimi ülkelerin gıda güvencesinin sağlanmasında önemli bir göstergedir.

Çizelge 4.11. Kişibaşına protein arzı (g/kişi/gün).

	ABD		Avrupa Birliği		Dünya		Türkiye	
	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt	Et	Süt
1990	37.1	22.2	28.5	19.4	11.0	6.9	7.9	13.3
1995	38.7	23.2	27.4	19.2	11.7	7.0	7.4	13.3
2000	40.3	22.5	28.6	19.9	12.4	7.1	7.8	11.4
2005	41.0	22.3	28.4	20.5	13.2	7.5	7.9	12.0
2007	40.7	21.9	29.0	20.7	13.5	7.7	9.0	12.0

Kaynak: FAO, 2012a

4.3.1.5. Türkiye'nin Gelir ve Beslenme İlişkisi Yönünden Dünyadaki Konumu

Çalışmanın bu kısmında, gelir ve beslenme değişkenleri ile Türkiye'nin dünyadaki konumu "kümeleme analizi yöntemi" ile değerlendirilmiştir. Kümeleme yöntemlerinden hiyerarşik kümeleme yöntemi kullanılmış ve bu analizde 35 ülke ve bu ülkelere ait 9 değişken dikkate alınmıştır. Değişkenler seçilirken gıda güvencesinin sağlanmasında; "yeterli gıda arzı elde edilmesi" ve "gıdaya erişilebilirlik ya da satın alınabilirlik" ilkeleri doğrultusunda başta kişibaşı gelir olmak üzere dengeli beslenme açısından oldukça önemli ve gerekli olan bazı gıdaların arzı ve kalori tüketimi gibi değişkenlere yer verilmiştir. 1990 yılından itibaren veriler 1990-95, 1996-2000, 2001-2005 ve 2006-2007 dört dönem halinde ortalamaları alınarak incelenmiştir. Her bir döneme ait kümeleme analizi yapılarak Türkiye'nin konumundaki gelişim irdelenmiştir.

Analizde Kullanılan Değişkenler

1. Kişibaşı gelir (GSYİH)
2. Kişibaşı toplam kalori tüketimi (kcal/kişibaşı/gün)
3. Kişibaşına toplam protein arzı (g/kişibaşı/gün)
4. Kişibaşına hayvansal protein arzı (g/kişibaşı/gün)
5. Kişibaşına toplam yağ arzı (g/kişibaşı/gün)
6. Kişibaşı hayvansal yağ arzı (g/kişibaşı/gün)
7. Kişibaşı toplam et arzı (g/kişibaşı/gün)

8. Kişibaşı süt arzı (g/kişibaşı/gün)
9. Kişibaşı yumurta arzı (g/kişibaşı/gün)

Analizde yer alan ülkeler belirlenirken gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve geri kalmış ülkeler olmak üzere farklı gelişmişlik grubundan ülkeler olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca ülkeler seçilirken ülkemizin AB uyum sürecinde olması nedeniyle AB ülkelerine ve Türkiye'nin bazı benzer özellikleri nedeniyle komşu ülkelerine yer verilmiştir (Çizelge 4.12).

Çizelge 4.12. Kümeleme analizinde yer alan ülkeler.

ABD	Fas	Meksika
Almanya	Filipinler	Mısır
Arjantin	Fransa	Nijerya
Avusturya	Hindistan	Pakistan
Bangladeş	İran	Polonya
Brezilya	İspanya	Portekiz
Burkina Faso	İsrail	Romanya
Cezayir	İtalya	Sudan
Çin	Kamerun	Suriye
Danimarka	Kanada	Türkiye
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	Kenya	Yunanistan
Endonezya	Lübnan	

Kümeleme analizinde, Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden "Ward's Tekniği" uygulanmıştır. Analizde kullanılan değişkenler z skorlarına göre standardize edilmiştir. Ward's tekniğinde; kümenin ortasına düşen gözlemin, aynı kümenin içinde bulunan gözlemlerden ortalama uzaklığı esas alınmaktadır. Teknik, kümeler içindeki varyansı minimum kılmayı amaçlamaktadır. Ward's tekniği kümeler arasındaki uzaklıkları hesaplamaz. Kümeler, küme içi homojenliğin maksimize edilmesiyle oluşturulur. Homojenlik ölçüsü olarak grup içi kareler toplamı kullanılır.

Ward's Tekniği sonuçlarını göstermede dendogram yöntemi kullanılmıştır. Dendogram, soldan sağa 0-25 birim olarak ölçeklendirilmiştir. Birimler arasındaki

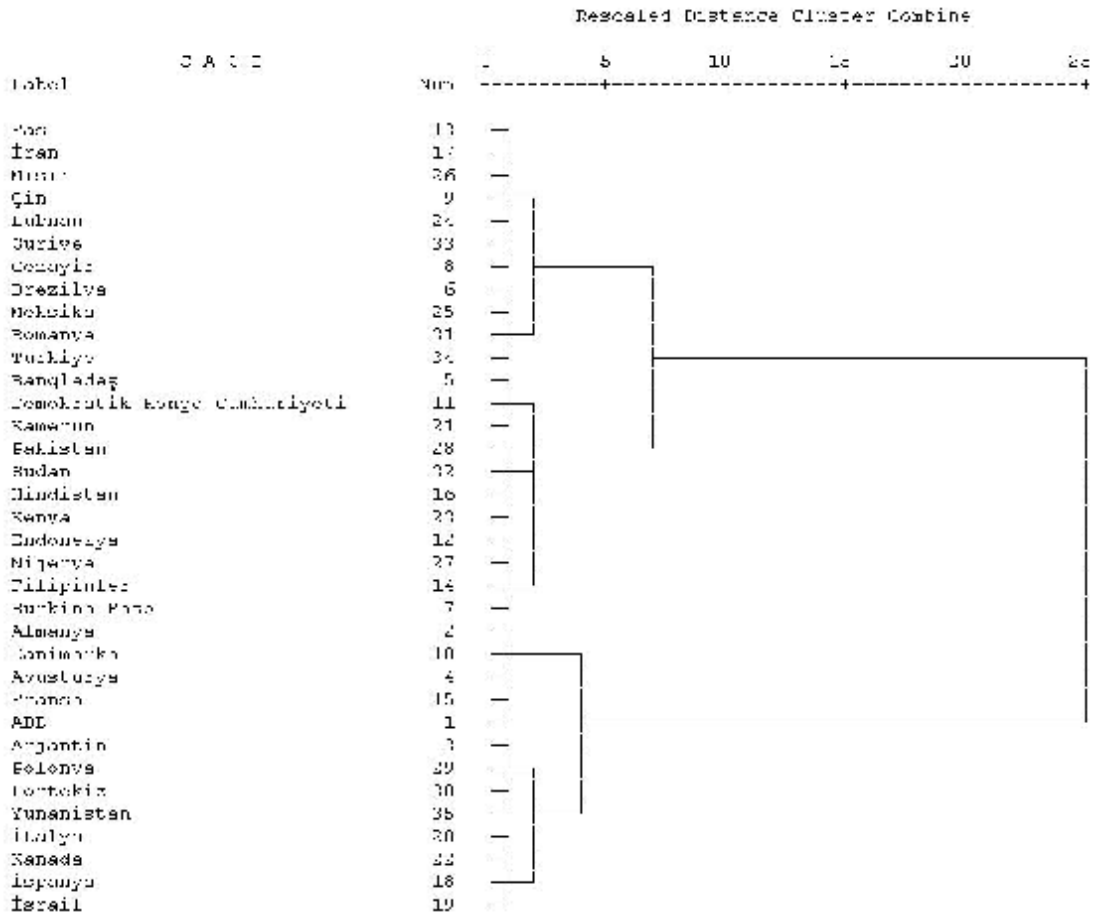
mesafeler eşittir. Dendogramdaki yatay çizgiler mesafeyi, dikey çizgiler ise birleşen kümeleri göstermektedir.

Kümeleme analizi 1990-2007 yılları arasında dört dönem halinde yapılmıştır. Analize giren veriler standardize edilmiştir. "Ward's Tekniği" uzaklık matrisinin belirlenmesinde Öklid uzaklığı kullanılmıştır. Kümeleme analizi için uzaklık değerlerinin normalliği yeterli olduğundan uzaklık ölçülerinin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Bunun için "Kolmogorov-Smirnov Z" testi uygulanmıştır. Tüm değişkenler açısından uzaklık ölçüleri normal dağılım göstermiştir.

4.3.1.6. Ward's Tekniği'ne Ait Analiz Sonuçları

Ward's Tekniği uygulandığında her bir dönem için 35 ülke 3 gruba ayrılmıştır. 1990-1995 dönemi için 1. kümeye bakıldığında ekonomileri gelişmekte olan ve değişken değerleri birbirlerine yakın olan ülkeler birlikte yer almışlardır. Bu ülkeler; Fas, İran, Mısır, Çin, Lübnan, Suriye, Cezayir, Brezilya, Meksika, Romanya ve Türkiye'dir. 2. kümede yer alan ülkeler sosyo ekonomik olarak 1. ve 3. kümeden daha zayıf ülkelerdir. Bunlar; Bangladeş, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kamerun, Pakistan, Sudan, Hindistan, Kenya, Endonezya, Nijerya, Filipinler ve Burkina Faso'dur. 3. kümede yer alan ülkeler ise 1. ve 2. kümeden sosyo-ekonomik olarak daha güçlü ülkelerdir. Bunlar; Almanya, Danimarka, Avusturya, Fransa, ABD, Arjantin, Polonya, Portekiz, Yunanistan, İtalya, Kanada, İspanya, İsrail'dir (Çizelge 4.13, Şekil 4.21.).

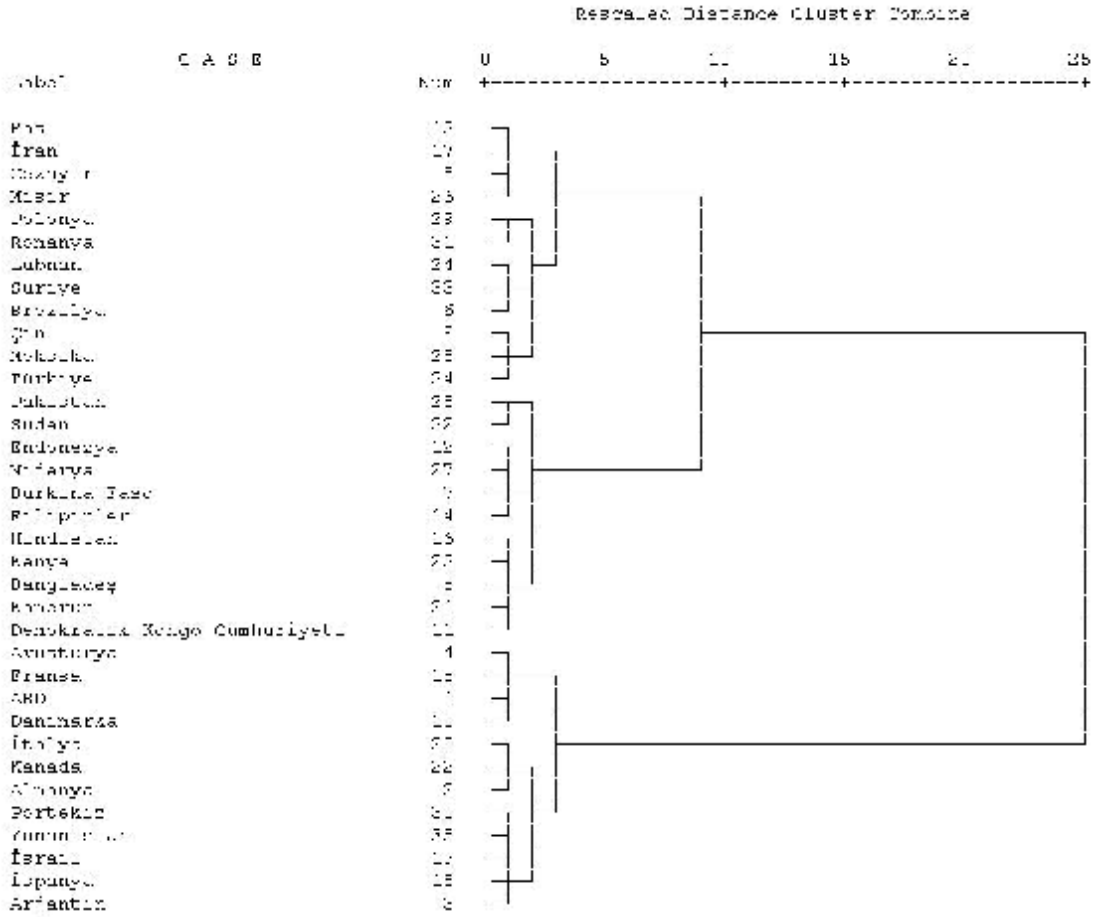
Farklı dönemlerde yapılan kümeleme analizi sonuçları karşılaştırıldığında, kümeler arasında çok fazla değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Polonya 1990-1995 döneminde gelişmiş ülke sınıfındayken, 1995 sonrası oluşan kümelerde gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu kümede yer almıştır. Arjantin için de 2000 yılına kadar gelişmiş ülkelerin bulunduğu kümede yer alırken 2000 sonrası gelişmekte olan ülke grubunda yer almıştır (Çizelge 4.14-16, Şekil 4.22-24.).



Şekil 4.21. Ward’s tekniğine ait dendogram: 1990-1995.

Çizelge 4.13. 1990-1995 kümeleme analiz sonuçları.

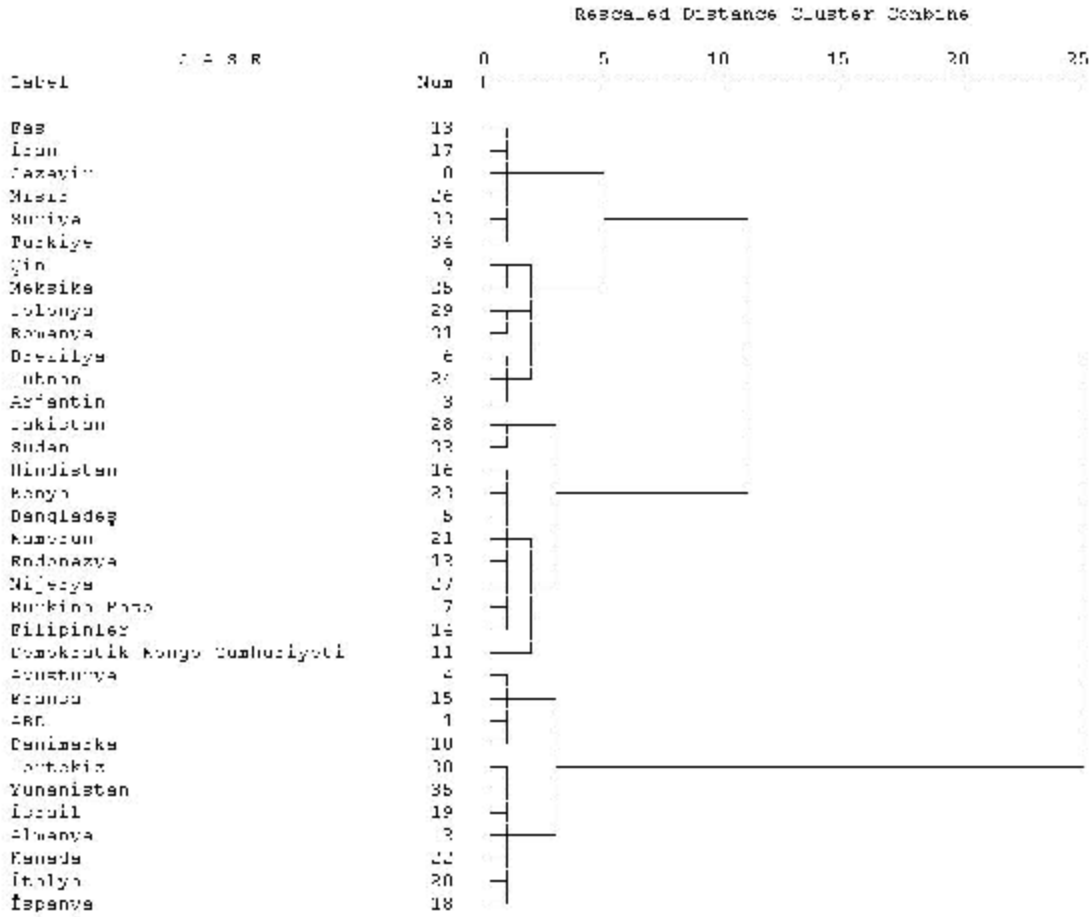
Küme Numarası	Kümede Yer Alan Ülkeler
1. Küme	Fas, İran, Mısır, Çin, Lübnan, Suriye, Cezayir, Brezilya, Meksika, Romanya, Türkiye
2. Küme	Bangladeş, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kamerun, Pakistan, Sudan, Hindistan, Kenya, Endonezya, Nijerya, Filipinler, Burkina Faso
3. Küme	Almanya, Danimarka, Avusturya, Fransa, ABD, Arjantin, Polonya, Portekiz, Yunanistan, İtalya, Kanada, İspanya, İsrail



Şekil 4.22. Ward's tekniğine ait dendogram: 1996-2000.

Çizelge 4.14. 1996-2000 Kümeleme analiz sonuçları

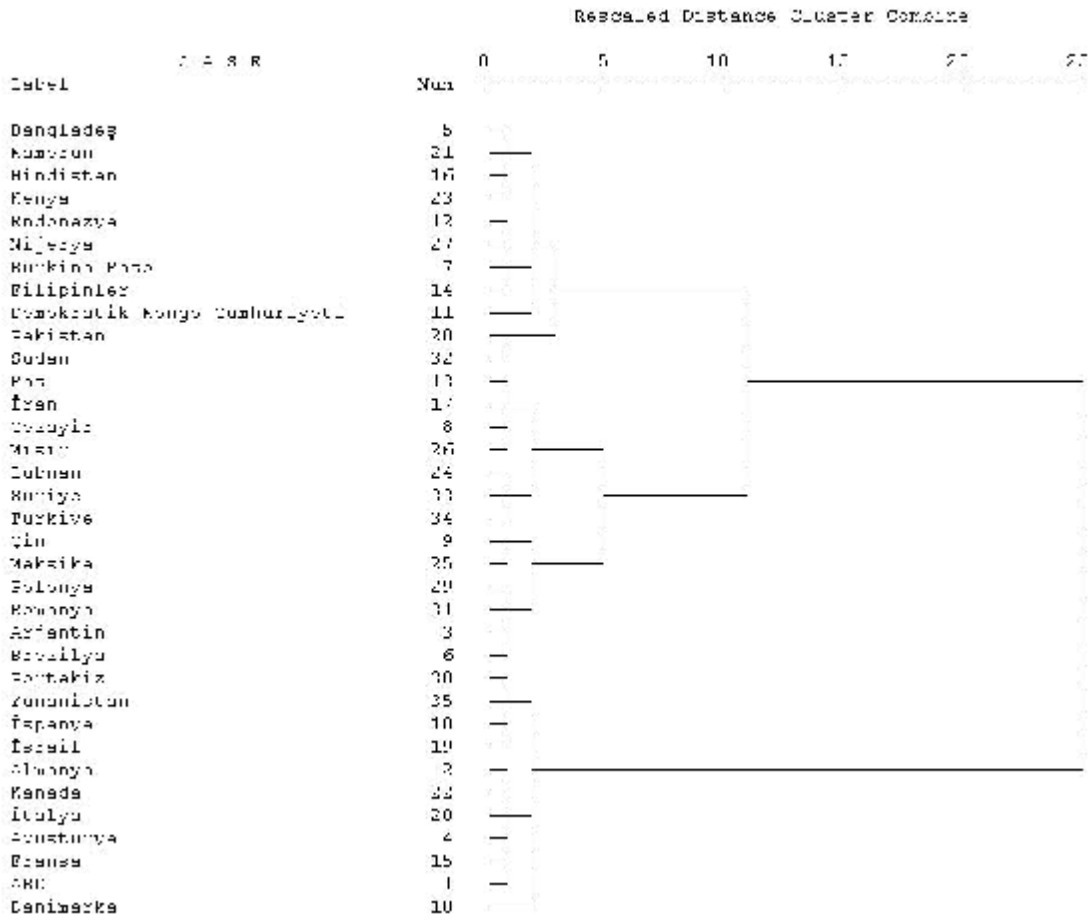
Küme Numarası	Kümede Yer Alan Ülkeler
1. Küme	Fas, İran, Cezayir, Mısır, Polonya, Romanya, Lübnan, Suriye, Brezilya, Çin, Meksika, Türkiye
2. Küme	Pakistan, Sudan, Endonezya, Nijerya, Filipinler, Burkina Faso, Hindistan, Kenya, Bangladeş, Kamerun, Demokratik Kongo Cumhuriyeti
3. Küme	Avusturya, Fransa, ABD, Danimarka, İtalya, Kanada, Almanya, Portekiz, Yunanistan, İsrail, İspanya, Arjantin



Şekil 4.23. Ward’s tekniğine ait dendogram: 2001-2005.

Çizelge 4.15. 2001-2005 Kümeleme analiz sonuçları.

Küme Numarası	Kümede Yer Alan Ülkeler
1. Küme	Fas, İran, Cezayir, Mısır, Suriye, Türkiye, Çin, Meksika, Polonya, Romanya, Brezilya, Lübnan, Arjantin
2. Küme	Pakistan, Sudan, Hindistan, Kenya, Bangladeş, Kamerun, Endonezya, Nijerya, Burkina Faso, Filipinler, Demokratik Kongo Cumhuriyeti
3. Küme	Avusturya, Fransa, ABD, Danimarka, Portekiz, Yunanistan, İsrail, Almanya, Kanada, İtalya, İspanya



Şekil 4.24. Ward’s tekniğine ait dendogram: 2006-2007.

Çizelge 4.16. 2006-2007 Kümeleme analiz sonuçları.

Küme Numarası	Kümede Yer Alan Ülkeler
1. Küme	Fas, İran, Cezayir, Mısır, Lübnan, Suriye, Türkiye, Çin, Meksika, Polonya, Romanya, Arjantin, Brezilya
2. Küme	Bangladeş, Kamerun, Hindistan, Kenya, Endonezya, Nijerya, Burkina Faso, Filipinler, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Pakistan, Sudan
3. Küme	Portekiz, Yunanistan, İspanya, İsrail, Almanya, Kanada, İtalya, Avusturya, Fransa, ABD, Danimarka

Kümeler arası gruplarda çok değişiklik olmasa da küme içlerinde yakınlıkları bakımından Türkiye 1990'lı yıllarda Brezilya, Çin, Arjantin ve Meksika gibi ülkelere benzer özelikler göstermiş ve 2000'li yıllardan sonra ise Suriye, Mısır, Lübnan, İran, Fas ve Cezayir'e daha yakın özellikler göstermeye başlamıştır.

Türkiye'nin AB ülkelerinden sadece Romanya ve Polonya ile benzer özellikler gösterdiği, bu nedenle yapılan kümeleme analizinde bu ülkelerle aynı grupta yer aldığı görülmüştür. Analizde yer alan diğer Avrupa Birliği ülkeleri gelir ve beslenme ilişkisi açısından Türkiye ile benzer özellikler göstermediğinden farklı grupta yer almıştır. Avrupa Birliği ülkesi Polonya ile 1995 sonrası dönemde Türkiye analizde sunulan değişkenler bağlamında benzer özellikler göstererek aynı kümede yer almışlardır.

Analiz sonucuna göre, gelir ve beslenme ilişkisi yönünden ülkemiz gelişmekte olan ülkelere benzerlik göstermektedir. Kümeler arasında oluşan benzerlik ve farklılıkların oluşmasında etkili olan değişkenler açısından küme ortalamalarının yer aldığı Çizelge 4.17'daki veriler incelendiğinde, kişibaşı gelir, gruplar arasında en belirleyici değişken olarak yer almaktadır. 3. kümede yer alan gelişmiş ülkelerin kişibaşı gelir ortalamaları Türkiye'nin yaklaşık 5.84 katı, 2. kümede yer alan geri kalmış ülkelerin ise yaklaşık 45.2 katıdır. Türkiye'nin kişibaşı gelir ortalaması 4083.5 $ olarak içinde yer aldığı 1. küme ortalamasından (2994.2 $) 1.36 kat daha yüksektir. Gelir, gıda güvencesi için en temel koşuldur. Farklı ülke gruplarının yer aldığı kişibaşı gelir dağılımının, ülkeler arasındaki eşitsizliği oldukça dikkat çekicidir. Gıdaya erişimde en önemli husus olarak görülen kişibaşı gelirin eşitsiz dağılımı bu ülkeler arasında yüksek oranda gıda tüketim eşitsizliğine yol açmaktadır.

Ülkelerin gelişmişlik durumları ile beslenme yapıları ve günlük tüketilen kalori miktarı arasında güçlü bir ilişki vardır. Ancak tüketilen kalori miktarının yüksek oluşu dengeli beslenme anlamına gelmiyor. Günlük tüketilen kalorinin, besin bileşiminde hayvansal ve bitkisel dağılımın dengeli olması önemlidir. Kişibaşına tüketilen toplam kalori açısından Türkiye ortalaması gelişmiş ülkelerin yer aldığı 3. küme ortalamasına yakın düzeydedir (Çizelge 4.17.).

Kişi başına düşen toplam protein arzı yönünden Türkiye ortalaması 3. kümede yer alan gelişmiş ülkelere yakın değerdedir, ancak kişibaşı hayvansal protein arzı yönünden Türkiye gelişmiş ülkelerden ve aynı kümede yer aldığı gelişmekte olan ülkelerden daha geridedir. Gilland (2002) 2050 dünya nüfusu ve gıda arzı öngörüleme çalışmasında temel aldığı diyet, kişibaşı günlük alınması gereken yeterli hayvansal protein miktarının 40 g olmasını önermektedir. Türkiye ortalaması 31.2 g olarak bu değerin altındadır (Çizelge 4.17.).

Türkiye, buraya kadar incelenen değişkenler açısından kendi küme ortalamasının üzerinde yer alırken hayvansal protein arzı yönünden geri kalması, hatta Türkiye'nin 2. grupta yer alan geri kalmış ve 1. grupta yer alan gelişmekte olan ülkelerin arasında olması düşündürücüdür (Çizelge 4.17.). Günümüzde hayvansal ürün tüketim düzeyi, ülkelerin gelişmişlik göstergesi olarak ele alınmaktadır (Kan ve Direk, 2004).

Türkiye kişibaşı hayvansal yağ arzında dahil olduğu küme ortalamasının altında iken toplam yağ arzında üstünde yer almaktadır. Bu durumda Türkiye yağ tüketimini büyük ölçüde bitkisel yağlardan karşılamaktadır. Kişibaşı et arzında gelişmiş ülkeler Türkiye ortalamasından 4.6 kat daha fazla et arzına sahiptirler. Türkiye'nin yer aldığı gelişmekte olan ülkelerin kişibaşı et arzı ortalaması ise Türkiye'nin yaklaşık 2 katıdır. Kişibaşı süt arzında göre ise Türkiye ortalaması 1. ve 2. grubun üzerinde, ancak gelişmiş ülkelerin yer aldığı grup ortalamasından daha geridir (Çizelge 4.17.).

Grup ortalamaları sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye gıdaya ekonomik erişebilirlik açısından; kişibaşına gelir yönüyle gerilerde kalırken, gıdaya ulaşabilirlik yönünde ise hayvansal protein arzı yetersizliği dikkat çekmektedir. Ülkemiz, gıda güvencesi için önemli değişkenler olan kişibaşına gelir, gıda arzı bakımından gelişmiş ülkelerin gerisinde yer alırken geri kalmış ülkelere göre daha iyi durumdadır.

Çizelge 4.17. Gelir ve beslenme değişkenleri açısından küme ortalamaları ve Türkiye (kcal/kişibaşı/gün, g/kişibaşı/gün).

Değişkenler	1. Küme	2. Küme	3. Küme	Türkiye
Kişibaşı Gelir($)	2994.2	527.2	23845.4	4083.5
Kişibaşı Toplam Kalori	3103.5	2236.5	3506.9	3500.0
Kişibaşı Toplam Protein Arzı	118.1	87.7	139.1	131.0
Kişibaşı Hayvansal protein Arzı	31.2	13.2	65.2	25.5
Kişibaşı Toplam Yağ Arzı	85.6	47.0	145.7	94.2
Kişibaşı Hayvansal Yağ Arzı	37.0	13.4	74.9	25.3
Kişibaşı Et Arzı	116.1	32.2	260.2	55.9
Kişibaşı Süt Arzı	295.6	127.4	631.1	360.4
Kişibaşı Yumurta Arzı	22.4	5.6	34.7	24.2

FAO:1990-2007 Verilerinden Hesaplanmıştır.

4.3.1.7. Diskriminant (Ayırma) Analizi Sonuçları

Diskriminant (Ayırma) analizinin kullanılma amaçlarından bir tanesi de kümeleme analizi sonucunda oluşan kümelerin doğru bir şekilde gruplandığını sınamaktır. Bu çalışmada, kümeleme analizi sonuçlarının doğruluğunu test etmek amacıyla kullanılmıştır.

Analizde Box's-M istatistiği anlamsız (p=0.643) bulunmuştur. Yani sıfır hipotezi "Grupların kovaryans matrisleri eşittir" reddedilmekte, grupların kovaryans matrisleri açısından eşit olduğu ve doğrusal ayırma analizi uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Analize alınan tüm değişkenlerin modele katkısı anlamlı bulunmuştur. Ayrıca değişkenler arasında korelasyon ilişkileri incelenmiş ve değişkenler arasında %78'den büyük korelasyon değerine rastlanılmamıştır.

Diskriminant analizinde bağımlı değişken olarak kümeleme analizinde elde edilen sonuçlar kullanılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda 3 küme belirlenmiştir. Bağımlı değişkenin içerdiği grup sayısının bir eksiği kadar ayırma fonksiyonu bulunmuştur. Ayırma fonksiyonlarının hangilerinin anlamlı olduğuna karar vermek için uygulanan testin sonucu; gruplar arası anlamlı farklılığın olup olmadığının ölçüsü olan Wilk's Lambda değeri ki-kare testine göre 0.05 önem düzeyinde anlamlı

bulunmuş ve elde ettiğimiz diskriminant fonksiyonu gözlemleri gruplara ayırmada başarılı bulunmuştur.

Ayırma fonksiyonunun öz değeri, varyansın ne kadarının açıklandığını göstermektedir. Kanonik korelasyon katsayısı regresyondaki R'nin işlevini görmektedir. Bu değerin karesi modelin değişiklikleri açıklama yüzdesini vermektedir. Buna göre göre elde edilen model gözlenen değişikliklerin % 97'sini açıklamaktadır.

Diskriminant analizi için söz konusu tüm varsayımlar sınandığına göre kümeleme analizindeki kümelemenin doğruluğu diskriminant analizi ile desteklenebilmekte ve diskriminant analizi sonucu kümeler %100 doğru bir biçimde sınıflandırılmaktadır. Diskriminant analizi göstermektedir ki 35 ülke için 9 gelir ve beslenme değişkenine göre yapılan kümeleme analizi başarılıdır.

4.3.2. Gıdanın Ulaşılabilirliği

Gıdanın ulaşılabilirliğini etkileyen hususlar gelir düzeyi, gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik, yoksulluk, nüfus artışı ve gıda fiyatlarındaki artışlar olarak ele alınacaktır.

4.3.2.1. Türkiye'de Gelir ve Gelir Dağılımı

Ülkemizde ve dünyada gıda güvencesinin sağlanmasında gelir en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişibaşına gelirin düşük olması insanın en temel ihtiyacı olan gıdaya erişimini olumsuz etkileyecektir.

Çizelge 4.18'den ülkemizde kişibaşına düşen gelirde yıllar itibariyle bir artış olmuş ancak bu artışa rağmen kişibaşı gelir, gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kalmıştır. 2010 yılı verilerine göre ABD'de kişibaşı gelir Türkiye'nin yaklaşık 5 katı, Danimarka'da yaklaşık 6 katı, Almanya'da yaklaşık 4 katı, Yunanistan'da ise 2.7 katı kadardır (Çizelge 4.18).

Çizelge 4.18. Seçilmiş bazı ülkelerde ve Türkiye'de kişibaşına gelirler (ABD Doları, $).

	Yıllar				
Ülkeler	1991	1995	2000	2005	2010
ABD	23460	28090	34890	44630	47240
Danimarka	25290	32310	31850	48620	59210
İtalya	19510	19750	20890	30550	35150
Almanya	22170	28630	25500	35080	43290
Yunanistan	9520	11850	12560	21570	27260
Portekiz	8040	10990	12070	17990	21850
Türkiye	2580	2830	4170	6480	9890

Kaynak: FAO, 2010.

Bir ülkede gıda güvencesinin sağlanması açısından gelir düzeyinin yüksekliği kadar gelirin adil dağılımı da önemlidir. Türkiye, hem gelir dağılımı bakımından gelişmiş ülkelere göre daha eşitsiz bir yapı göstermekte hem de kişibaşına düşen gelir bu ülkelere göre daha düşük seviyelerde kalmaktadır.

Gelir dağılımı bir ülkede yaşayan bireyler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere dağılım araçları ile paylaştırılmasını veya bölüşümünü ifade eder (Işığıçok, 1998). Bu paylaşımın nasıl olduğu bir ülkenin ekonomik refaha ulaşmasının önemli bir göstergesi ve halkın gıdaya erişebilirliğinin sağlanması bakımından önemli bir göstergedir. Yapılan birçok çalışmada gelir dağılımı ile yoksulluk arasında pozitif bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Gelir eşitsizliği arttıkça yoksulluk düzeyi de artmakta, bu da halkın gıdaya ve diğer ihtiyaçlarına erişimini güçleştirmekte ve farklı gelir grupları arasında gıda tüketimi alanında eşitsizlikler yaratmaktadır.

Gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizliklerin birçok nedeni bulunmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu yapısal oluşumlar (nüfus yapısı, işsizlik, kayıt dışı ekonomi, enflasyon vb.) gelir dağılımında bozulmalara neden olabilmektedir.

Türkiye'de gelir dağılımı ile ilgili araştırma sonuçları incelendiğinde, 1963 yılından günümüze hanehalklarının toplam gelirden aldıkları payın, sürekli iyileşmesinden ya da bozulmasından söz etmenin zor olduğu görülmektedir (Akın,

1992). 1963 yılından günümüze kadar farklı kurum ya da kişiler tarafından yapılan çalışmalarda farklı teknik ve ölçütler kullanıldığından yapılan değerlendirmelerin çok sağlıklı olmadığı yönünde tartışmalar yaşanmaktadır.

Çizelge 4.19.'dan görüldüğü gibi, 1963 yılında nüfusun en düşük gelirli %20'lik kısmı toplam gelirin %4.5'ini alırken, nüfusun en yüksek %20'lik kısmı ise gelirin %57'sini almaktadır. 1963'te en zengin %20, en yoksul %20'nin 12.7 katı pay almaktadır. 1963 yılından 1986'ya kadar en yoksul %20'nin payı sürekli olarak azalmıştır. 1983 yılında en zengin dilimin payı en yoksul dilimin payının yaklaşık 20 katına yükselmiştir. 1983-1987 arasında en yoksul %20'nin payı artarken, en zengin kesimin payı azalmıştır. 1994 yılına gelindiğinde en yoksul %20'nin aldığı pay %4,86'ya gerilerken, en zengin %20'nin aldığı pay %55'e yükselmiştir.

2000'li yıllardaki krizler nedeniyle en zengin %20'nin payının düşmesi bu dönemde gelir dağılımında meydana gelen düzelmenin kaynağını oluşturmuştur (Çalışkan, 2010).

Çizelge 4.19. Türkiye'de gelir dağılımı.

Gelir	Yıllar									
Dilimleri	1963	1968	1973	1986	1987	1994	2002	2003	2004	2005
1. %20	4.5	3.0	3.5	3.9	5.2	4.9	5.3	6.0	6.0	6.0
2. %20	8.5	7.0	8.0	8.4	9.6	8.6	9.8	10.3	10.7	10.8
3. %20	11.5	10.0	12.5	12.6	14.1	12.6	14	14.5	15.2	15.4
4. %20	18.5	20.0	19.5	19.2	21.2	19.0	20.8	20.9	21.9	22.0
5. %20	57.0	60.0	56.5	55.9	49.9	54.9	50.1	48.3	46.2	45.8
Gini K	0.55	0.56	0.51	0.46	0.43	0.49	0.44	0.42	0.40	0.38

Kaynak;1963, Çavuşoğlu-Hamurdan 1966; 1968 Bulutay, Timur ve Ersel,1971; DPT 1976, Celasun,1986; 1986, Ersel, Fişek ve Kalaycıoğlu, 1986; 1987 ve Sonrası DİE (Bugünkü adıyla TÜİK)

TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2010 yılı verilerine göre, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlere göre oluşturulan %20'lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay %46.4 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay %5.8 olarak

gerçekleşmiştir. Buna göre son %20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk %20'lik grubun 8 katıdır. Bu değer kentsel alanlar için 7.3 katı, kırsal alanlar için 7.1 katıdır (Çizelge 4.20).

Gelişmiş ülkelerde ise en düşük gelirli nüfusun %20'lik kesimi, gelirin %7-8'ini alırken, en yüksek gelirli kesim, gelirin %40'ını almaktadır. Hatta son dönemlerde, bu ülkelerde en yüksek gelirli kesimin gelirdeki payını %40'ların altına indirmeye yönelik politikalar izlenmektedir.

Dünya Bankasının çalışmalarında kullandığı yoksulluğun boyutu ve eşitsizlik konusunda belirlediği ölçüt şöyledir:

- Hanehalkının ilk %40'ının toplam gelirden aldığı pay, %12'den küçükse, yüksek düzeyde eşitsizlik söz konusudur.
- Hanehalkının ilk %40'ının gelirden aldığı pay, %12 ile %17 arasında ise orta düzeyde eşitsizlik söz konusudur.
- Hanehalkının ilk %40'ının toplam gelirden aldığı pay, %17'den büyükse, düşük düzeyde eşitsizlikten söz edilebilir (İnan, 2012).

Çizelge 4.20. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre sıralı yüzde 20'lik gruplar, 2009-2010

Yüzde 20'lik fert grupları	Türkiye		Kent		Kır	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1.%20	5.6	5.8	6.0	6.3	6.1	6.2
2.%20	10.3	10.6	10.7	11.0	10.9	11.0
3.%20	15.1	15.3	15.0	15.3	15.9	15.7
4.%20	21.5	21.9	21.1	21.6	23.1	22.8
5 .%20	47.6	46.4	47.3	45.7	44.0	44.3
Gini K	0.415	0.402	0.405	0.389	0.380	0.379
Son yüzde 20/ilk yüzde 20	8.5	8.0	7.9	7.3	7.2	7.1

*Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; ilk yüzde yirmi: geliri en düşük olan grubu, son yüzde 20: geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Türkiye'de ise %20'lik hanehalkı dilimlerine göre hane halklarının ilk %40'ı toplam gelirin sadece %16.4'ünü elde ederken, son %20 dilimdeki haneler toplam gelirin %46.4'ünü elde etmektedirler (Çizelge 4.20.) Dünya Bankası ölçütlerine göre Türkiye'de gelir dağılımında orta düzeyde bir eşitsizlik söz konusudur.

Diğer bir gösterge, gıda grupları itibariyle gıda harcamalarının gelir dilimlerine dağılımıdır. Gelire göre sıralı %20'lik gruplar itibariyle tüketim harcamalarının dağılımına bakıldığında; en düşük gelirli %20'lik grupta yer alan hanehalklarının gıda harcamasına ayırdıkları pay %30.9 iken, en yüksek gelirli %20'lik gruptaki hanehalklarının gıda harcamalarına ayırdığı pay %16 ile en düşük gelir grubunun yarısı kadardır (TÜİK, 2012d).

Aydın (2011)'ın 2003 ve 2006 yılları arasında TÜİK'in Hanehalkı Bütçe ve Tüketim Harcamaları ham verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada; %20'lik gelir gruplarının aylık gıda tüketimi içerisinde temel gıda tüketim oranları ve aylık harcamalarında tahıl, meyve ve sebze harcamaları tüm gelir gruplarında aynı iken, fark genellikle hayvansal kökenli gıdalarda görülmüştür. En düşük %20'lik gelir grubunda yer alan hanelerin %76'sı süt ve süt ürünleri harcaması yaparken, en yüksek %20'lik dilimde bu oran %91'e çıkmaktadır. Kırmızı et için ise en düşük %20'de yer alan hanelerin %27'si kırmızı et harcaması yaparken bu oran en yüksek dilimde yer alan hanelerde %67'dir. Beyaz et harcaması yapanlar, en düşük %20'lik dilimde %58 iken, en yüksek %20 diliminde %78'dir. Deniz ürünlerinde ise en düşük dilimde yer alanların %31'i, en yüksek dilimde yer alanların %41'i harcama yapmaktadır.

Yapılan bir başka çalışmada, gelir dağılımının en alt %20'lik bölümüne inildikçe hububata dayalı ürün, şeker ve yağ ile çay-kahve tüketim harcamalarının arttığı buna karşılık, et, balık, meyve suyu ve şekerli mamul tüketim harcamalarının azaldığı ancak süt, peynir ve yumurta harcamalarında ise dikkate değer bir değişiklik tespit edilmiştir (DPT, 2003).

Alt ve üst gelir grupları arasındaki makas açıldığında artan gelir dağılımı eşitsizliği, gıda tüketim eşitsizliğini alt gelir grupları aleyhine yükseltecektir. FAO verilerine göre 2005 yılında, dünya gıda tüketim eşitsizliği 0,10 olup yetersiz beslenen nüfus, dünya nüfusunun %14'üdür. Türkiye'de ise gıda tüketim eşitsizliği

0.13 olarak dünya ortalamasının üzerinde ve yetersiz beslenen nüfus oranı %3 olarak yaklaşık 2.2 milyon kişidir (FAO, 2008).

Ülkemizde en düşük gelirli nüfusun %20'lik kesimi ile, en yüksek gelirli %20'lik kesimi arasındaki farkın yüksek olması gelir dağılımının adaletsiz bir yapıda olmasını göstermektedir. Bu yapı gıda tüketim adaletsizliğini tetiklediğinden, alt gelir gruplarında gıdaya erişebilirlik yönünde risk oluşturabilir.

Bir ülkede gelir dağılımını ölçmek için en çok kullanılan göstergelerden birisi de Gini Katsayısıdır. Gini Katsayısı "0" ile "1" arasında değişen bir katsayıdır. Bir toplumda gelir adaletli olarak paylaşılmışsa (herkes eşit gelir elde ediyorsa) Gini katsayısı "0" değerini almakta, toplumdaki gelirler yalnız bir kişi tarafından alınmışsa Gini Katsayısı "1"e eşit olmaktadır. Gini katsayısının değeri gelir düzeyinin büyüklüğüne değil, farklı gelir düzeyleri arasında kalan kişilerin sayısına bağlıdır.

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin gösterimi için kullanılan Gini Katsayısı Türkiye için, 1963 yılında 0.55 iken, 1987 yılında 0.43, 1994 yılında 0.49'a yükselmiş olması gelir dağılımındaki dengesizliğin bir göstergesidir (Çizelge 4.21).

Türkiye'de gelir dağılımında özellikle 2002 yılından sonra olumlu bir seyrin olduğu fakat 2006 yılında Gini katsayısının artış eğilimine girdiği son yıllarda ise bir miktar azaldığı görülmektedir. Bir ülkede Gini Katsayısı ne kadar yüksekse yoksulluk da o ülkede o kadar yüksektir (Ala, 2009).

Ülkelerin kişibaşına düşen geliri artırmaya ve gelir eşitsizliğini azaltmaya dönük politikalar uygulaması gıda güvencesinin sağlanmasının en temel koşuludur.

4.3.2.2. Türkiye'de İşsizlik

İşsizlik ülkelerin en önemli sorunlarından birisidir. Türkiye, hemen her dönemde yüksek işsizlik oranlarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hızlı nüfus artışı, genç nüfusun genel nüfus içindeki payının yüksekliği, göç sonucu hızlı kentleşme, eğitim politikasındaki sorunlar, yatırım yetersizliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi sorunlar işsizliği artırmıştır.

Çizelge 4.21. Türkiye'de Gini katsayıları.

Yıllar	Gini Katsayısı
1963	0.55
1968	0.56
1973	0.51
1978	0.51
1983	0.52
1986	0.50
1987	0.43
1994	0.49
2002	0.44
2003	0.42
2004	0.40
2005	0.38
2006	0.43
2007	0.41
2008	0.41
2009	0.41
2010	0.40
2011	0,40

Kaynak: TÜİK, 2012d

İşsizliğin önlenmesinde ülkenin istihdam politikaları önemlidir. Ülkemizde, işgücü piyasasında birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunların başında işgücüne katılma oranındaki düşüklük, tarımın istihdam içerisindeki payının diğer sektörlere göre daha yüksek oluşu ve yüksek orandaki kayıt dışı istihdam sayılabilir.

Ülkemizde, Cumhuriyetin kuruluşundan 1970'li yılların ortalarına kadar işsizlik oldukça düşük oranlarda seyretmiş ve bir sorun haline dönüşmemiştir (Bulutay, 1995). Cumhuriyetin ilk yıllarında işgücünün hemen hemen tamamı sanayinin yetersiz oluşu nedeniyle tarım kesiminde çalışmaktadır.

1980 yıllarından itibaren izlenen sanayi ve ihracatı geliştirmeye yönelik politikalar tarım sektörünün geri planda kalmasına ve sektörün büyüme rakamlarının

gerilemesine neden olmuştur. Bu yıllarda tarıma yapılan desteklerin azaltılması, ekim alanlarının kısıtlanmasına yol açarak çiftçinin gelirinin düşmesi ile sonuçlanmış ve geliri düşen çiftçi kente göç etmek zorunda kalmıştır. Kente giden herkes iş bulamayınca kent işsizliğinde 1980 sonrası artışlar yaşanmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ülke, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı, enflasyonun yüksek seyrettiği, dış borçların arttığı bir ekonomi haline gelerek 5 Nisan 1994 krizi, 1998 Asya ve Rusya Krizi, 2000 ve 2001 krizleri ile karşılaşmış ve işsizlik bu krizlerden dolayı çok yükselmiştir. Bu krizlerin etkisiyle 600 bin kişi işten çıkartılmıştır (İncekara, 2010).

2000'li yıllardan günümüze kadar işsizlik sorunu devam etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ekonomide büyüme yaşansa da bu büyümenin istihdam üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. (Alptekin ve Kaya, 2008).

Yıllar itibariyle kırda ve kentte işsizlik oranlarının gösterildiği Çizelge 4.22'ye göre işsizliğin 2000 yılına kadar sakin seyrettiği ancak 2000 yılında bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Bu düşüşün nedeni olarak 2000 yılının ilk çeyreğinden itibaren reel değeri artan Türk Lirası ve hızla düşen faizlerin etkisiyle imalat sanayinde kapasite kullanımının, yatırımların GSMH'yı artışa geçirmesi sonucu istihdamın artmaya başlamasıdır (Kazgan, 2010). 2000-2010 arasında ise işsizlik sürekli artış göstermiştir. 2001 sonrasında işsizlerin sayısında ve işsizlik oranında hem kırda hem de kentte çok ciddi artışlar meydana gelmiştir (Çizelge 4.22.). İşsizlikteki bu artışlarda tarım sektöründen ayrılanların büyük payı vardır (Aydoğuş, 2011).

Genel olarak işsizlerin kompozisyonu, işgücü içindeki ağırlıklarına bağlı olarak erkeklerden oluşmaktadır(%72). İşsizlerin %60'ını, işgücünün daha düşük eğitimli olan (lise altı eğitim düzeyine sahip) grupların temsil ettiği görülmektedir. Süre olarak da her 4 işsizden en az biri 1 yılı aşkın işsizlik dönemi yaşamaktadır (TÜİK 2011a).

Ülkemizde yaşanan işsizliğin en önemli boyutu genç işsizliğin hızla genişleme eğilimine girmesidir. İstatistikler 15-24 yaş grubuna giren her dört gençten en az birinin işsiz olduğunu göstermektedir. Bu oransal düzey genel işsizlik

probleminden çok daha kötü bir tablo ortaya koymaktadır (Karagöl ve Akgeyik, 2010).

Çizelge 4.22. Yıllara göre kentte ve kırda işsizlik oranları.

Yıllar	Toplam İşsizlik (1000 kişi)	İşsizlik Oranı	Kentte İşsizlik Oranı	Kırda İşsizlik Oranı
1988	1639	8.4	13.1	5.0
1989	1707	8.6	13.1	5.3
1990	1612	8.0	12.0	4.9
1991	1724	8.2	12.7	4.7
1992	1805	8.5	12.6	5.0
1993	1815	8.9	12.6	5.5
1994	1870	8.6	12.4	5.0
1995	1701	7.6	10.8	4.8
1996	1502	6.6	9.9	3.7
1997	1550	6.8	10.0	3.8
1998	1605	6.9	10.5	3.3
1999	1829	7.7	11.4	3.8
2000	1499	6.5	8.8	3.9
2001	1966	8.4	11.6	4.7
2002	2463	10.3	14.2	5.7
2003	2492	10.5	13.8	6.5
2004	2385	10.8	13.6	5.5
2005	2388	10.6	12.8	6.3
2006	2328	10.2	12.2	6.2
2007	2376	10.3	12.0	6.8
2008	2611	11.0	12.8	7.2
2009	3471	14.0	16.6	8.9
2010	3046	11.9	14.2	7.3

Kaynak: TÜİK, 2011a.

İşsizliğin artmasında küreselleşmenin ve teknolojik ilerlemelerin de etkisi olmuştur. Bunların yanında serbestleşme ile enerji ve madencilik gibi bir çok alanda özelleştirmelere gidilmesiyle bir çok üretim alanı ortadan kalkmış insanlar işsiz kalmışlardır. Bu faktörlerin yanında, yatırımların yetersiz düzeyde kalması, işgücü maliyetlerinin vergilerden dolayı yüksek düzeyde olması, ülkemizin istikrarlı bir ekonomiye sahip olmaması, yaşanan ekonomik krizler ve büyümenin sürdürülebilirliğinin sağlanamaması işsizliğin artışında etkili olmuştur.

4.3.2.3. Türkiye'de Yoksulluk

Yoksulluk; insanın beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılamaya yetecek bir gelire sahip olmaması, normal kabul edilecek bir yaşam standardının altında bulunmasıdır.

Yoksulluk Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede en önemli sorunlardan biridir. Türkiye'de gelir dağılımının adaletsiz olması, yaşanan ekonomik krizler, başarısız ekonomik politikalar yoksulluğu daha da şiddetli bir boyuta taşımıştır (Arpacıoğlu, 2012).

TÜİK yoksulluğu genel olarak iki şekilde değerlendirmektedir. Birincisi, sadece gıda ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin sınır ölçülür ve buna "açlık sınırı" denir. İkincisinde ise gıda ve gıda dışı ihtiyaçların karşılanmasındaki yeterlilik ölçülür buna da "yoksulluk sınırı" denilmektedir

Uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan kriterlere göre TÜİK'in hazırlamış olduğu Türkiye'de yoksulluğun profilini gösteren Çizelge 4.22.'de yoksulluk sorununun boyutları görülmektedir. Buna göre, açlık sınırı altında yaşayan, gıda yoksulluğu çeken insanlarımızın genel nüfusa oranı 2002 yılında %1.35 iken bu oran 2003 yılında %1.29'a düşmüş ve 2009 yılına kadar düşüş devam etmiştir. 2009 yılında Türkiye'de fertlerin %0.48'i yani 339,000 kişi gıda harcamalarını içeren açlık sınırının altında yaşarken, %18.08'ı yani 12,751,000 kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. 2002 yılında bu oranlar sırasıyla %1.35 ve %26.96'dır.

Çizelge 4.23'de gıda ve gıda dışı yoksulluk oranlarının kırsal ve kentsel alanlardaki farklılıkları dikkat çekmektedir. 2009 yılı esas alındığında, sadece gıda harcamalarını içeren yoksul fert oranı kentlerde %0.06 yani 29,000 kişi iken, kırsal alanlarda bu oran %1.42 yani 310,000 kişi olarak gerçekleşmiş, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşayanlar kentlerde %8.86 yani 4.318.000 kişi, kırsal alanda ise %38.69 olarak yani 8,432,000 kişi olarak hesaplanmıştır. Buna göre kırda yoksulluk oranı çok daha yüksektir. Kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda 2008 yılında %34.62 olan yoksulluk oranı 2009 yılında %38.69'a yükselirken, kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranı %9.38'den %8.86'ya düşmüştür.

Yoksulluk oranları Türkiye geneli ve kırsal yerlerde artış gösterirken kentsel yerlerde azalış göstermektedir. Kişibaşı günlük harcaması satın alma gücü paritesine göre 1 doların altında kalan fert Türkiye geneli, kent ve kırsal yerlerde 2006 yılından 2009 yılına kadar bulunmamaktadır. 2009 yılında kişibaşı günlük harcaması 2.15 doların altında olan fert sayısı Türkiye genelinde 158,000 kişi, kentte 20,000 kişi, kırda 138,000 kişi iken, kişibaşı günlük harcaması 4.3 doların altında olan fert sayısı kentte 469,000 kişi ve kırda 2,597,000 kişi olmak üzere Türkiye'de toplam 3,066,000 kişidir (Çizelge 4.23).

Açlık sınırı altında yaşayanların oranı kentsel bölgelerde hem daha düşük hem de zaman içinde gerilemiştir. Örneğin; 2002'de % 0.92 olan oran 2004'te %0.62, 2005'te %0.64, 2006'da %0.04, 2007'de %0.07, 2008'de % 0.25 2009'da ise %0.06 olarak ölçülmüştür. Kırsal kesimdeki aç insan oranı görece daha yüksektir. 2008 yılında kırsalda %1.18 olan aç insan oranı 2009 yılında %1.42 çıkmış, ancak 2009 yılında kırsal kesimdeki aç insan oranı 2002 yılına göre bir miktar azalmıştır.

Bu verilerden hareketle Türkiye'de bir açlık sorununun olduğu ve bunun temelde kırsal ve tarımsal bir sorun olduğu sonucu çıkarılabilir (Bayramiç, 2006). Gıdayı üretenlerin aç olması bir paradokstur. Açlık gelire göre belirlendiğinde kırsal kesimin aç olduğu sonucu çıkması doğaldır. Ancak kırsalda yaşayanların geçimlik üretimlerinin de dikkate alınması gereklidir.

Çizelge 4.23. Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları.

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%) 2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
	TÜRKİYE							
Gıda yoksulluğu (açlık)	1.35	1.29	1.29	0.87	0.74	0.48	0.54	0.48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26.96	28.12	25.60	20.50	17.81	17.79	17.11	18.08
Kişibaşı günlük 1 $'ın altı (1)	0.20	0.01	0.02	0.01	-	-	-	-
Kişibaşı günlük 2.15 $'ın altı (1)	3.04	2.39	2.49	1.55	1.41	0.52	0.47	0.22
Kişibaşı günlük 4.3 $'ın altı (1)	30.30	23.75	20.89	16.36	13.33	8.41	6.83	4.35
Harcama esaslı göreli yoksulluk (2)	14.74	15.51	14.18	16.16	14.50	14.70	15.06	15.12
	KENT							
Gıda yoksulluğu (açlık)	0.92	0.74	0.62	0.64	0.04	0.07	0.25	0.06
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21.95	22.30	16.57	12.83	9.31	10.36	9.38	8.86
Kişibaşı günlük 1 $'ın altı (1)	0.03	0.01	0.01	-	-	-	-	-
Kişibaşı günlük 2.15 $'ın altı (1)	2.37	1.54	1.23	0.97	0.24	0.09	0.19	0.04
Kişibaşı günlük 4.3 $'ın altı (1)	24.62	18.31	13.51	10.05	6.13	4.40	3.07	0.96
Harcama esaslı göreli yoksulluk (2)	11.33	11.26	8.34	9.89	6.97	8.38	8.01	6.59
	KIR							
Gıda yoksulluğu (açlık)	2.01	2.15	2.36	1.24	1.91	1.41	1.18	1.42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34.48	37.13	39.97	32.95	31.98	34.80	34.62	38.69
Kişibaşı günlük 1 $'ın altı (1)	0.46	0.01	0.02	0.04	-	-	-	-
Kişibaşı günlük 2.15 $'ın altı (1)	4.06	3.71	4.51	2.49	3.36	1.49	1.11	0.63
Kişibaşı günlük 4.3 $'ın altı (1)	38.82	32.18	32.62	26.59	25.35	17.59	15.33	11.92
Harcama esaslı göreli yoksulluk (2)	19.86	22.08	23.48	26.35	27.06	29.16	31.00	34.20

Kaynak: TÜİK 2009 Yoksulluk Çalışması

(*)yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

(1) 1$'ın satın alma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL; 2003 yılı için 732 480 TL; 2004 yılı için 780 121 TL, 2005 yılı için 0.830 YTL, 2006 yılı için 0.921 TL; 2007 yılı için 0.926 YTL; 2008 yılı için 0.983 YTL ve 2009 yılı için 0.917 TL kullanılmıştır.

(2)Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si hesaplanmıştır.

TÜİK'in 2009 yılı çalışmasında hanehalkı türüne göre yoksulluk oranlarına bakıldığında, en yüksek yoksulluğun yıllar itibariyle ataerkil ve geniş aileler arasında olduğu, en düşük yoksulluğun ise çocuksuz, çekirdek ailelerde olduğu anlaşılmaktadır (Çizelge 4.24).

2009 yılında tüm aile türlerinin yoksulluk oranları 2008 yılına göre yükselmiştir. Çocuksuz çekirdek ailelerin, ailedeki fert sayısının çocuklu çekirdek aileye nazaran daha az olmasından dolayı yoksulluk oranları doğal olarak daha

düşüktür. 2009 yılında çocuksuz çekirdek ailelerdeki yoksulluk oranı %9.81 iken, çocuklu çekirdek ailelerdeki yoksulluk oranı %12.98'dir.

Ataerkil veya geniş ailelerdeki fertlerin yoksulluk oranları tüm hanehalkı türlerindeki oranlardan yüksek çıkarken, çocuksuz çekirdek ailelerdeki fertlerin yoksulluk oranları tüm hanehalkı türlerindeki oranlardan düşük çıkmıştır (Çizelge 4.24.).

Çizelge 4.24. Türkiye'de hanehalkı türüne göre yoksulluk oranı.

Hanehalkı Türü	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	15.42	13.98	13.64	13.52	14.54
Çocuklu Çekirdek Aile	15.03	13.6	12.58	12.32	12.98
Çocuksuz Çekirdek Aile	8.35	10.14	7.92	8.69	9.81
Ataerkil veya Geniş Aile	23.15	17.11	20.28	18.81	21.43
Tek Yetişkinli Aile, diğer	11.75	15.74	14.19	16.57	16.62

Kaynak: TÜİK, 2009

Türkiye İstatistik Kurumuna ait yoksulluk çalışmasında bulunan hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranlarına bakıldığında, hanehalkı büyüklüğü artarken yoksulluk oranları da artmaktadır. Türkiye'de 2005 yılında hanehalkı sayısı 1-2 olan hanelerin %8.44'ü yoksulken, 5-6 olan hanelerin %22.41'si, 7 ve daha fazla kişinin barındığı hanelerde ise bu oran %44.08'e yükselmektedir. 2009 yılının yoksulluk oranlarına bakıldığında, 2005 yılına göre hanehalkı sayısı 1-2 ve 3-4 olan hanelerde arttığı, 5-6 ve 7 ve daha fazla kişinin barındığı hanelerde ise bu oranın azaldığı görülmektedir. 2005 yılında hanehalkı sayısı 1-2 olan hanelerin %8.44'ü yoksulken, 2009 yılında bu oran %11.52'ye, 2005 yılında hanehalkı sayısı 3-4 olan hanelerin %9.22'si yoksulken, 2009 yılında bu oran %9.41'e yükselmiştir. 2005 yılında 7 ve daha fazla kişinin barındığı hanelerde yoksulluk oranı %44.08 iken, 2009 yılında bu oranın %38.50 ye gerilediği görülmektedir (Çizelge 4.25.).

Genel olarak hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları Türkiye ve kentsel yerler için azalış gösterirken kırsal yerlerde hanehalkı büyüklüğü 1 veya 2 kişi olanlar hariç diğer gruplarda artış göstermiştir (Çizelge 4.26, Çizelge 4.27.).

Çizelge 4.25. Türkiye'de hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları.

	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)				
Hanehalkı Büyüklüğü	2005	2006	2007	2008	2009
TÜRKİYE	15.42	13.98	13.64	13.52	14.54
1-2	8.44	10.95	9.36	9.85	11.52
3-4	9.22	8.27	8.06	8.23	9.41
5-6	22.41	17.54	20.79	21.14	21.79
7+	44.08	41.83	39.79	37.68	38.50

Kaynak: TÜİK, 2009.

Çizelge 4.26. Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları, KIR

	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)				
Hanehalkı Büyüklüğü	2005	2006	2007	2008	2009
TÜRKİYE	27.21	26.89	29.94	29.83	34.28
1-2	17.54	23.08	23.37	24.05	28.47
3-4	19.55	18.50	22.67	21.37	28.37
5-6	34.22	29.39	36.36	39.13	39.37
7+	48.93	54.33	51.68	53.95	53.57

Kaynak: TÜİK, 2009.

Çizelge 4.27. Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranları, KENT.

	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)				
Hanehalkı Büyüklüğü	2005	2006	2007	2008	2009
TÜRKİYE	8.91	6.85	7.28	6.80	6.62
1-2	3.22	3.17	3.21	3.12	3.33
3-4	5.02	3.79	3.70	4.04	4.38
5-6	14.33	10.69	14.03	11.95	12.50
7+	38.45	27.63	29.11	26.20	23.24

Kaynak: TÜİK, 2009.

Büyük hanehalkları daha küçük hanehalklarına oranla daha yoksuldur. Bunun nedeni ise eklenen hanehalkı fertlerinin yoksulluk oranı daha yüksek olan çocuklardan oluşmasıdır. Çocuksuz ya da sadece bir tane çocuğu olan hanehalklarının yoksulluk oranları ortalamanın altındadır (İbrişim, 2008; Arpacıoğlu 2012).

2009 yılında Türkiye genelinde, %29.58 ile ücretsiz aile işçilerinin, %26.86 ile yevmiyeli çalışanların ve %22.49'lik oranla kendi hesabına çalışanların yoksulluk oranının en yüksek olduğu görülmektedir. Yoksulluk oranının en düşük olduğu kesim ise %2.33 ile işverenlerdir (Çizelge 28).

Aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışanlar, düzenli ve yüksek bir gelire sahip olmadıkları gibi, herhangi bir sosyal güvenlik sistemine dâhil olmamaları nedeniyle işsiz kalma riskleri oldukça yüksektir (Arpacıoğlu, 2012).

Türkiye'de yevmiyeli çalışanların 2009 yılı itibariyle %26.86'sı yoksuldur. Yevmiyelilerde, 2005 yılında %32.12 olan işsizlik oranı 2007 yılına kadar azalma eğilimi içerisindeyken, 2008 yılında %28.56 ile bir artış göstermiş ancak bu oran 2009 yılında tekrar azalarak %26.85 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4.28.).

Yoksulluğun yevmiyeli çalışanlar arasında yaygın olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu tür işler genelde mevsimlik özellik taşıyan ve düşük vasıf gerektiren işlerdir. Bu nedenle, yevmiyeli işlerde genellikle eğitim düzeyi düşük işçilerin yoğunlaştığı söylenebilir (Arpacıoğlu, 2012).

Çalışanlar arasında yoksulluğun oldukça yüksek olduğu bir başka kesim de "kendi hesabına çalışanlardır". Türkiye genelinde kendi hesabına çalışanlar arasında yoksulluk oranı 2009 yılı için %22.49'dur (Çizelge 4.28.). Kendi hesabına çalışanların yoksulluk oranlarının kırsal alanlarda daha da fazla olduğunu söylemek mümkündür. Kırsal alanda çoğunluğun tarım sektöründe istihdam edilmesi ve Türkiye tarımının yapısından kaynaklanan sorunları yoksulluğu artırmaktadır. Tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olması, üretimin hava koşullarına bağlı olması küçük çiftçilerin yoksulluk problemine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca tarım sektörünün büyüme hızının ekonominin genel büyüme hızından düşük olması, destekleme alımlarının azaltılması ve iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesi bu kesimin gelirinin azalmasında etkili olmuştur (Gündoğan, 2007).

Ücretli ve maaşlılar TÜİK' in Yoksulluk Çalışması'nda, %6.05 gibi düşük bir yoksulluk oranına sahip olarak görünseler de küçük çiftçilerin ve transfer geliri elde edenlerin yanında, ücret geliri elde eden hanehalklarının da yoksul sınıfına girme olasılığının göreceli olarak yüksek olduğu kurumların yapmış olduğu yoksulluk araştırmalarda ortaya konulmaktadır. Nitekim, Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizde ücretliler, son yılların en büyük reel kaybını yaşamışlardır. Bu krizde reel ücretlerdeki düşüş devlet kesiminde %43, özel kesimde ise %38 oranında olmuştur. Bu rakamlardan krizin yükündeki ağırlığın esas olarak ücretli kesim üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır (Gündoğan, 2007).

Çizelge 4.28. Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranları.

İşteki Durum ve Sektör	Fert Yoksulluk Oranı (%)				
	2005	2006	2007	2008	2009
İstihdamdaki Fertler	18.96	15.81	14.21	14.82	15.37
Ücretli, maaşlı	6.57	6.00	5.82	5.93	6.05
Yevmiyeli	32.12	28.63	26.71	28.56	26.86
İşveren	4.80	3.75	3.15	1.87	2.33
Kendi Hesabına	26.22	22.06	22.89	24.10	22.49
Ücretsiz Aile İşçisi	34.52	31.98	28.58	32.03	29.58
Sektör					
Tarım	37.24	33.86	32.05	37.97	33.01
Sanayi	9.85	10.12	9.70	9.71	9.63
Hizmet	8.68	7.23	7.35	6.82	7.16

Kaynak: TÜİK, 2009.

Hanehalkı fertlerinin yoksulluk oranları sektörler itibariyle değerlendirildiğinde, yoksulluk riskinin en fazla olduğu sektör sırasıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörüdür. 2009 yılı itibariyle bu oran sırasıyla; tarımda %33.01, sanayide %9.63, hizmetler sektöründe %7.16 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4.28.). Tarım sektörünün, ülkemizde en büyük çalışan yoksul gruplarından birini oluşturan yevmiyeli çalışanların yoğun olarak yer aldığı sektör olduğu söylenebilir (Arpacıoğlu 2012).

Eğitim durumu ile yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki vardır. 2005-2009 yılları arasındaki hanehalkı fertlerinin eğitim durumuna göre yoksulluk oranları

Çizelge 4.29'da verilmiştir. Buna göre; eğitim durumu yükseldikçe yoksulluk riski de azalmaktadır. 2009 yılı itibariyle Türkiye geneli için okur-yazar olmayan kişilerde yoksulluk oranı %29.84 iken, ilkokul mezunlarında bu oran %15.34, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında %5.34, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip fertlerde %0.71'dir. İlköğretime başlamamış olan 6 yaşından küçük çocukların yoksulluk riski ise %24.04 olarak belirtilmektedir. 2005-2009 yılları rakamları karşılaştırıldığında eğitim durumlarına göre yoksulluk oranlarında 2009 yılında azalma olsa da yoksulluğun ülkemiz için önemli bir sorun olmaya devam ettiği söylenebilir.

Çizelge 4.29. Hanehalkı fertlerinin eğitim durumuna göre yoksulluk oranları.

	Fert Yoksulluk Oranı, %				
Eğitim Durumu	2005	2006	2007	2008	2009
TÜRKİYE	20.50	17.81	17.79	17.11	18.08
6 yaşından küçük fertler	27.71	24.78	24.52	22.53	24.04
Okuryazar değil veya bir okul bitirmeyen	31.53	28.10	28.98	30.50	29.84
İlkokul	17.13	14.19	14.24	13.44	15.34
İlköğretim	22.42	18.06	19.19	17.20	17.77
Ortaokul ve orta dengi meslek	8.37	8.07	9.16	8.34	9.76
Lise ve lise dengi meslek	6.79	5.2	5.88	5.64	5.34
Yüksekokul, fakülte ve üstü	0.79	1.01	0.81	0.71	0.71

Kaynak: TÜİK, 2009.

Yoksulluk gelişmiş ülkelerde dahi tırmanmaya başlamıştır. En zengin ülkelerde yaşayan nüfusun %12'sini yoksullar oluşturmaktadır. ABD'de çocukların %22'si göreli yoksul yaşamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise her dört kişiden birinin mutlak yoksulluk içinde yaşadığı OECD raporunda ifade edilmiştir. Almanya'da dahi halkın %11'inin yoksulluk sınırının altında yaşamakta olup yoksulluk çeken çocukların oranı ise %16'ya ulaşmıştır. Ülkemiz sürekli yoksulluk oranı, TÜİK'in 2011 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarına göre %18 olarak hesaplanmıştır. Dünyada ülkeler arasında ve ülke içlerinde gelir dağılımının

bozulması yoksulluk olgusunu bütün ülkelerde tırmandırmıştır. Ancak geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk daha ciddi düzeylerdedir.

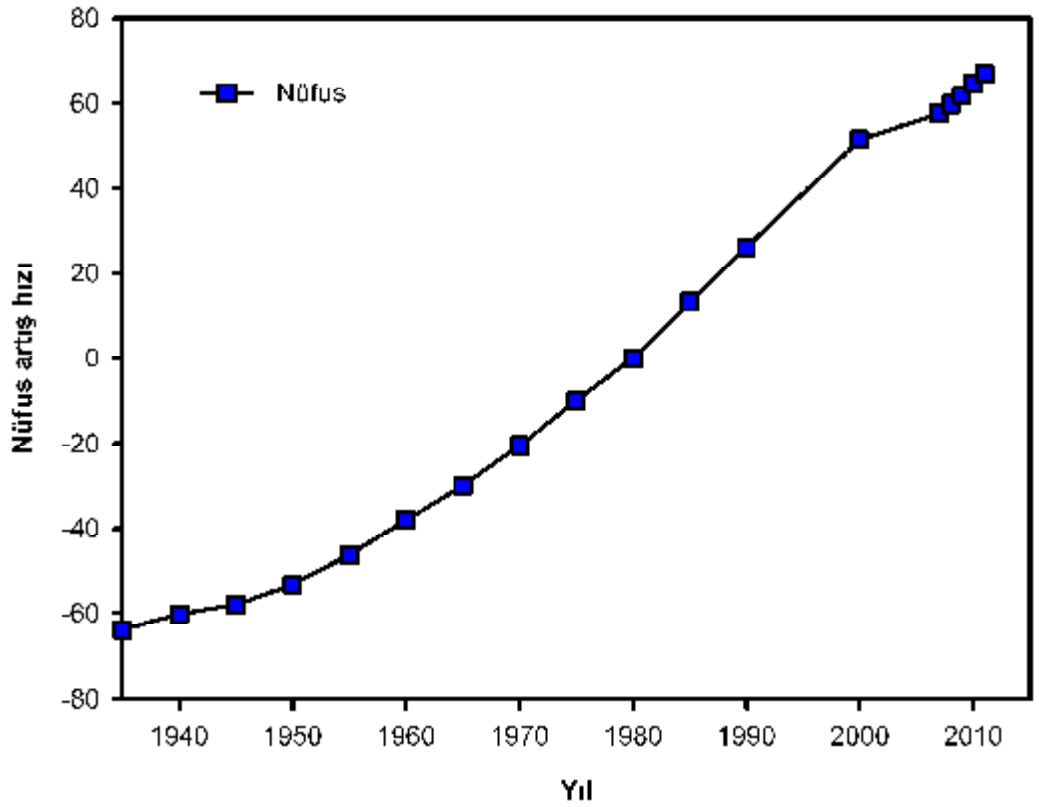
Yoksulluk gıda güvencesizliğinin başlıca nedenidir. Hatta yoksulluk arttıkça gıda güvencesinin sağlanması olanaksızlaşacaktır. Yoksulluk gıdaya erişimi güçleştirecektir. Yoksulluk ve bu nedenle yetersiz ve dengesiz beslenme ülkenin gıda güvencesini, toplumun bazı katmanlarını tehdit edecektir. Gıda güvencesinin sağlanabilmesi toplumun tüm katmanları için gerçekleştirilebilmelidir. Bu da ancak yoksulluğu gidermeye dönük politikalarla mümkün olacaktır.

4.3.2.4. Türkiye'de Nüfus Artışı

Gıda güvencesi konusu, ülkelerin nüfus yapıları ve bu yapıda ortaya çıkan değişme ve gelişmelerle yakından ilgilidir. Dünya nüfusu giderek artmakta, ancak nüfusa yetecek, gıda arzı sınırlı kalmaktadır. Türkiye'de nüfusu hızlı artan, genç, dinamik bir nüfus yapısına sahip ülkelerden biridir. 1927 yılında 13.6 milyon olan Türkiye nüfusu, 1980 yılında 44.737 milyon, 1990 yılında 56.473 milyon, 1997 yılında 62.8 milyon, 2000 yılında 67.804 milyon iken Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 74,724,269 kişiye ulaşmıştır.

Nüfus artışı, ülke içi göç nedeniyle özellikle kent nüfusunda ortaya çıkmaktadır. 1960 sayımına göre toplam nüfusun %68'i köylerde yaşarken TÜİK verilerine göre 2010 yılı itibariyle nüfusun %35'i köylerde %65 ise kentsel alanda yaşamaktadır (TÜİK, 2012e). Kırsaldan kentlere doğru ciddi bir göç söz konusudur. Köy nüfusu karşısında şehirdeki nüfusun artışı yeni beslenme kalıplarının ortaya çıkmasına yol açacağından gıda güvencesi açısından önemli görülmektedir.

Türkiye'de yıllık nüfus artış hızı 1970-75 döneminde %2.5 olarak gerçekleşirken, 1968-2007 yılları arasında %1.97 olmuştur. TÜİK'in 2010 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre Türkiye'nin 2010 yılı nüfus artış hızı %1.10 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 4.25.).



Şekil 4.25. Türkiye'de nüfus artış hızı ,Kaynak: 2010 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine ve Nüfus ve Sağlık Araştırmalarına dayalı tahmin ve projeksiyonlardır (TÜİK, 2010b).

Bu oran, gelişmiş ve pek çok gelişmekte olan ülkelerin nüfus artış hızlarına göre yüksektir. ABD'de nüfus artış hızı ortalama %1, Almanya'da %0, İngiltere'de %0 iken Hindistan'da bu oran %2, Irak'ta %3'tür. Gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde ortalama nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Türkiye'de nüfus artış hızında yıllar itibariyle bir düşüş olsa da halen gelişmiş ülkelere göre yüksektir.

Nüfus arttıkça, ülke insanlarının milli gelirden aldıkları pay azalacaktır. Kaynakların büyük bir kısmı tüketime ayrılacaktır. Bu durum tasarruf eğiliminin azalmasına ve gelişme hızının düşmesine neden olacaktır. Sonuçta kişibaşı düşen gelir azalacak ve gerek kendisinin gerekse de ailesinin gıda güvencesi düzeyini olumsuz etkileyecektir. Nüfus artışının gıda güvencesini etkilemesinin bir diğer boyutu da doğal kaynaklar üzerinde olumsuz rol oynamasıdır. Hızlı nüfus artışı doğal kaynakların da hızlı tüketilmesine yol açacaktır.

Nüfus artışının yüksek oluşu gelir dağılımını olumsuz etkilerken yoksulluk sorununu çözümünü güçleştirecektir. Nüfus artışı ile ekonomik gelişme arasında yakın bir ilişki vardır. Toplumlar ekonomik gelişme alanında yol aldıkça nüfus artış hızları da giderek düşecektir (Bayat, 2010).

4.3.2.5. Gıda Fiyatları

Son yıllarda gıda fiyatlarında meydana gelen artışlar tüm dünyayı etkisi altına almıştır. FAO verilerine göre, 2006-2008 yılları arası dönemde, gıda fiyatları uzun dönem ortalamalarının %50 üzerine çıkmıştır. Aynı dönemde hububat fiyatları uzun dönem ortalamalarının %70, süt ürünleri fiyatları ise %90 üzerinde gerçekleşmiştir. Yaşanan gıda krizi tüm gelir gruplarını etkilerken özellikle yoksul kesimlerin gıdaya erişimini olumsuz etkilemiştir. 2011 yılında Dünya Bankası tarafından yapılan açıklamada, artan gıda fiyatlarının 44 milyon kişiyi aşırı yoksulluğa sürüklediği belirtilmiştir. Gıda fiyatlarında meydana gelen artışlar özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde yoksul kesim üzerinde tahrip edici etki yaratmakla birlikte milyarlarca kişiyi açlıkla yüz yüze bırakmıştır. Gıda kriziyle 2003 yılında yeterli beslenemeyen insan sayısı 848 milyon iken bu sayı 2007 yılında 923 milyona yükselmiştir. Gıda krizi ile birlikte dünyada yetersiz beslenen insan sayısına 2008 yılında 44 milyon ve 2009 yılında 105 milyon kişi daha eklenmiştir.

2005 yılının ortalarından itibaren uluslararası tarımsal hammadde fiyatlarında ve gıda fiyatlarında meydana gelen artışlarda birçok faktör etkili olmuştur. Başta Çin olmak üzere Asya ülkelerinin hızlı ekonomik büyümesi, gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörüne yapılan yatırımların yetersiz kalması (özellikle küçük tarım işletmeleri), Avusturalya'da hasat düşüklüğü, ABD dolarının değer kaybetmesi ve spekülatif etkiler sayılabilir (Gilbert and Morgan, 2010; Koç, 2012b).

Gıda fiyatlarında değişime neden olan etkenler arz ve talep yönüyle ikiye ayrılmaktadır. Arz yönlü etkenler hasat miktarı ve stok seviyesindeki değişikliklerdir. Hasat miktarını ise başta iklim değişiklikleri olmak üzere hastalık ve teknolojinin düzeyi etkilemektedir. Özellikle 2006-2008 döneminde, kuraklık ve çeşitli doğal

afetler nedeniyle üretimde düşüşler ve buna bağlı olarak üretim stoklarında azalmalar yaşanmıştır.

Gıda arzını olumsuz etkileyen ve fiyatların yükselmesinde petrol ve benzeri girdi maliyetlerinde yaşanan artışlar da etkili olmuştur. 2000 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki yükselişin gıda fiyatlarının artış nedenleri arasında yer aldığına dair bulgular vardır (Öz, 2011). Çizelge 4.30'a göre 2005 yılı endeks yılı olarak alındığında gıda fiyatları, tarımsal hammadde fiyatları ve petrol fiyatlarının 2011 yılına kadar arttığı görülmektedir. Petrol fiyat artışlarının gıda fiyatlarının üzerinde seyrettiği gözlemlenmektedir.

Enerji fiyatlarındaki artış tarımda girdi olarak kullanılan gübre ve mazot fiyatlarına yansıdığından üretim maliyetlerinin artışına neden olarak gıda fiyatlarındaki artışa katkıda bulunmuştur (Eraktan ve ark., 2010).

Çizelge 4.30. Uluslararası temel mal fiyatları endeksleri (2005=100, ABD doları cinsinden).

	Yıl						
Temel Mallar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Gıda	100	111	127	157	134	149	162
Tarım Hammaddeleri	100	109	114	113	94	125	131
Petrol	100	121	134	182	116	149	198

Kaynak: DPT, 2012.

Arz yönünden gıda fiyatlarında yaşanan artışın bir diğer nedeni olarak biyoyakıt üretiminde meydana gelen artışlar olduğu yönünde görüş birliği olmakla birlikte biyoyakıt üretiminin artışıyla mısır ve yağlı tohum talebi artmaktadır (Wise and Murphy, 2012; Koç, 2012a). Biyoyakıt üretimi ile gıda olarak tüketilen mısır, soya fasulyesi ve şekerkamışı gibi ürünlerin biyoyakıt üretiminde kullanılması gıda arzının düşmesine neden olurken gıda üretimi için kullanılan arazilerin giderek daha çok biyoyakıt üretimine ayrılmaya başlanması diğer tarım ürünleri arzını düşürmesi bakımından gıda fiyatlarını etkilediği tartışılmaktadır.

Talep yönlü temel etkenler gelir, nüfus, tüketim kalıbındaki değişmeler ve son yıllarda tarım ürünlerinin biyoyakıt amaçlı kullanımı da çok önemli bir talep faktörü

olarak ortaya çıkmıştır. Dünyadaki özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı ve büyüyen ekonomiler gıda talebini artırırken gıda tüketim kalıplarını da değiştirmiştir. Başta Çin olmak üzere Asya ülkelerinde tüketim kalıbının değişmesi doğrudan ve dolaylı (et talep artışının öncülük ettiği yem talebi) olarak tahıl ve yağlı tohumlar talebini artırmaktadır (Koç, 2012a). Gıda talep artışı gıda fiyatlarının artmasına ve gıda stoklarının azalmasına neden olmaktadır.

Hububat stoklarının ciddi biçimde azalmış olması son yıllardaki gıda fiyat artışlarının bir diğer nedeni olarak görülmektedir. Buğday, mısır ve pirinçte yıl sonu stok düzeyinin yıllık tüketime oranı 1990'larda %30-35 aralığında iken bu oran gittikçe düşerek ve 2006'da %20'nin altına gerilemiştir (Headey ve Fan, 2010).

Birçok nedene bağlı olarak artan gıda fiyatları ivme kazandıkça, bu ivmeyi daha da artıran başka etmenler devreye girmektedir. Bunlardan ilki bazı ülkeler tarafından getirilen ihracat kısıtlamaları, ikincisi doların değer kaybetmesi, üçüncüsü ise spekülatörlerin ve endekse dayalı fonların tarımsal ürünlere yönelmesi olarak sıralanmaktadır (Öz, 2011). 2007-2010 döneminde ihracatçı ülkeler kendi ülkelerinde gıda fiyatlarında artışı önlemek için ihracat yasağı, ihracat kotası, minimum ihracat fiyatı ve ihracat vergisi araçlarıyla ihracatı kısıtlama yoluna gitmişlerdir (Koç, 2012a). Net ihracatçı ülkelerin fiyat artışını önlemek veya herhangi bir gerekçe ile yaptıkları ihracat kısıtlamaları veya politika değişiklikleri spekülatif hareketlerin önünü açmakta ve piyasa aktörleri açısından riskli bir ortam ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ortamda da fiyatların yükselmesi kaçınılmaz hale gelmektedir (Kıymaz ve Saçlı, 2008).

Çizelge 4.31.'de dünya gıda fiyatlarındaki gelişmeler verilmiştir. Çizelgeden görüleceği gibi küresel gıda fiyatları 2008 ve 2011 yıllarında daha önce görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Önemli tarımsal ürünlerin dolar cinsinden dünya fiyatları 2006 yılının ikinci yarısından itibaren hızla yükselmeye başlamış ve bu yükseliş 2008 yılı ortalarına kadar devam etmiştir. FAO gıda fiyat indeks değeri (2002-2004=100) 2006 yılında 126.7 iken 2008 yılında 199.8'e yükselmiştir. Tahıl fiyat indeksi 2006 yılında 121.7 iken 2008 yılında 237.8 olarak neredeyse iki kat artmıştır. Tahıl fiyatlarında görülen artış 140 yıllık tarihi süreçte gözlenen en yüksek artış

olmuştur (Koç, 2012a). Fiyat artışlarında 2009 yılında bir düşüş olsa da 2010 ve 2011 yılında artışlar devam etmiştir.

Gıda fiyatlarında yaşanan bu artıştan en çok net gıda ithalatçısı konumunda olan düşük gelir grubundaki ülkeler etkilenmiştir. Bu ülkeler, gıda arzının dışa bağımlı olması nedeniyle fiyat artışlarından etkilenmektedirler. Çoğu gelişmekte olan ülkenin hane halklarının büyük kısmını düşük gelirliler oluşturmaktadır. Düşük gelirli hane halklarının tüketim harcamalarının büyük kısmını gıda tüketim harcamaları oluşturduğu için, nüfusun çoğunluğu fakir olan geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler gıda fiyat artışlarına karşı oldukça hassastırlar.

Düşük gelir düzeyinde yaşayan insanların gıda harcamasının toplam tüketim harcaması içindeki payı yüksek olduğundan gıda fiyatlarında yaşanan artış bu kesimlerin toplam harcamalarının içinde gıdaya ayrılan payın daha da artmasına neden olmaktadır. Bu da, diğer zorunlu tüketim harcamalarının kısılmasına yol açmakta ve tükettikleri gıdanın kalitesini, miktarını düşürerek gıda güvencesizliğine neden olmaktadır. 2010 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'de hanehalkı gelirinin %22'si gıda harcamalarına ayrılmakta olup, bu oran kırsal kesimde %29'a ulaşmaktadır. Gıda fiyat artışları harcamalar içinde gıdaya ayrılan payı daha da artırmıştır.

Dünya gıda fiyatlarında yaşanan artışlar Türkiye'yi de etkisine almıştır. Ürün fiyatlarına bakıldığında, Türkiye'de ürün fiyatları genel olarak dünya fiyatlarında görülen değişimlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Ürün ve tarımsal üretim girdilerinin fiyatlarının gelişimi incelendiğinde, Türkiye'de gıda krizinin yaşandığı dönemde gıda fiyatlarından ziyade mazot ve gübre gibi tarımsal girdi fiyatlarının çok hızlı değiştiği gözlenmektedir. Tarımsal ürün fiyatları üretici fiyat ekseninin altında gerçekleşmiştir. Bu durum tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş ve tarımsal faaliyetlerin karlılığı ciddi bir şekilde gerilemiştir.

Çizelge 4.31. Yıllar itibariyle dünya gıda fiyat endeksi (2002-2004=100).

	Gıda Fiyat Endeksi	Et Fiyat Endeksi	Süt Ürünleri Fiyat Endeksi	Tahıl Fiyat Endeksi	Yağ Fiyat Endeksi	Şeker Fiyat Endeksi
1990	105.4	124.0	74.8	97.7	74.0	178.1
1991	103.6	125.4	79.6	97.1	79.1	127.2
1992	108.5	125.2	95.4	102.5	84.3	128.5
1993	104.6	118.1	84.6	99.5	86.0	142.2
1994	110.6	115.0	82.3	104.5	113.4	171.8
1995	123.2	118.4	109.6	119.3	125.0	188.5
1996	129.1	128.4	109.4	140.8	111.2	169.7
1997	118.5	123.2	105.1	112.4	112.5	161.4
1998	107.1	103.2	99.1	99.9	129.9	126.6
1999	92.4	97.8	86.3	90.6	91.6	89.0
2000	90.4	95.8	95.4	85.2	67.8	116.1
2001	93.4	96.5	107.1	86.5	67.6	122.6
2002	89.9	89.5	82.2	94.4	87	97.8
2003	97.7	96.8	95.1	98.1	100.8	100.6
2004	112.4	113.7	122.6	107.5	112.2	101.7
2005	117.3	120.1	135.4	103.5	103.6	140.3
2006	126.7	118.5	128	121.7	112.5	209.6
2007	158.7	125.1	212.4	166.9	170.0	143.0
2008	199.8	153.2	219.6	237.8	227.2	181.6
2009	156.9	132.9	141.6	173.7	150.9	257.3
2010	185.3	152.2	200.4	182.6	194.2	302.0
2011	228.0	177.0	221.0	247.0	252.0	369.0

Kaynak: FAO, 2012d.

2002-2011 döneminde gübre fiyatları (cari) yaklaşık %205 artmıştır. Üretici fiyatlarında düşüşün yaşandığı bu dönemde gübre fiyatlarındaki yükseliş gübre talebini önemli ölçüde azaltmıştır. Gübre tüketimi son yıllarda artışa geçtiyse de hala 2000 yılı tüketim seviyesine ulaşamamış olup, 2010 yılında 2000 yılına göre gübre tüketimi %7 azalmıştır. Girdi fiyatlarının artışı geçimini tarımdan sağlayan kırsal

nüfusun gelir kaybı nedeniyle daha da yoksullaşmasına neden olmuştur (Gürer ve Ören, 2012).

2000 yılı sonrası dönemde cari fiyatlar dikkate alındığında bile girdi fiyatlarında yüksek artışlara karşı üretici fiyatlarındaki artışın çok sınırlı düzeyde kalması bu dönemde kırsal alandaki yoksulluğun derinleşmesine katkısı önemlidir (Olhan, 2012). Özellikle doğrudan gelir desteğine dayalı tarımsal desteklerin telafi edici niteliği bulunmamasından dolayı, 2006 yılı sonrası tarımsal üretim olumsuz etkilenmiş ve tarımsal faaliyetlerin karlılığı ciddi bir şekilde gerilemiştir. Tarımsal girdi fiyatlarının son yıllarda yükseldiğini görüyoruz. 2005 yılı 100 alındığında gübre fiyat endeksi 370'e, mazot fiyat endeksi ise 230'a kadar yükselmiştir. Hububat fiyat endeksi bu dönemde en yüksek 160-180 aralığında kalmıştır. 2009 yılı sonrası ürün fiyat gelişmeleri dünyadaki eğilimlere kısmen benzerlik göstermekte ve yükselmeye başlamaktadır. Özellikle hayvansal ürünlerde fiyat hareketliliği dikkat çekicidir (Kıymaz, 2010).

Çizelge 4.32. Gübre fiyatları (TL/ton)

Gübre Cinsi	Yıl									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
%21 A.S	162	196	268	251	257	329	564	325	347	530
%26 CAN	176	230	274	294	298	350	510	436	439	544
%33 A.N.	193	251	302	312	346	410	585.5	479	531	627
Üre	237	309	346	421	465	602	760	630	631	828
DAP	354	388	500	503	553	725	1672	689	919	1022
20.20.0	254	285	358	374	399	493	1110	520	617	715

Kaynak Üretici- İthalatçı firma fiyatlarından derlenmiştir. Bayiye sevk fiyatları olup çiftçinin alış fiyatı %5-10 daha fazladır. 2011 yılı Ocak ayı ortalama fiyatlarıdır, (Olhan, 2012).

Üretici fiyatlarında 2005-2010 döneminde cari fiyatlarda önemli artış koyun ve sığır etinde olmuş ve bu ürünlerde Türkiye ithalata gitmek durumunda kalmıştır (Çizelge 4. 33.)

Gıda fiyat artışları, Türkiye'de gıda güvencesini tüm boyutları ile etkilemiştir. Gıda fiyat artışları, hatta girdi fiyat artışlarının gıda fiyatlarının üzerinde seyretmesi

gıda üretim maliyetlerine yansımakta ve tarımsal üretimin karlılığını azaltmaktadır. Bu nedenle üretimde azalmalara yol açabilmektedir. Tarım alanlarında son yıllarda küçülme ve tarım istihdamında azalma bunun en önemli belirtisidir.

Çizelge 4.33. Seçilmiş ürünlerde üretici fiyatları (TL/kg)

Ürünler	Yıl 2005	Yıl 2010	Değişim (2005=100)
Buğday (durum)	0.36	0.54	150
Pirinç	0.74	1.17	158
Nohut	1.06	1.60	151
Kuru Fasulye	1.83	2.40	131
Ş. Pancarı	0.10	0.12	120
Yağlık Ayçiçeği	0.84	0.82	98
Sofralık Zeytin	2.47	3.05	123
Yağlık Zeytin	2.04	2.09	102
İnek Sütü	0.63	0.91	144
Koyun Eti	9.57	19.0	199
Sığır Eti	9.56	18.41	193
ÜFE 2003=100	121.32	174.61	144

Kaynak: TÜİK, 2012f

Gıda fiyatlarının yükselmesi gıdaya erişim konusunda özellikle yoksul kesimleri daha çok etkilemektedir. Toplam gelir içinde gıda harcamalarına ayrılan payın artması, diğer zorunlu harcamaların kısılmasına yol açmakta bu da yaşam kalitesini düşürmektedir. Gıda fiyat artışları tüketim kompozisyonunu değiştirecektir. Fiyatlar arttıkça protein bakımından zengin hayvansal ürünler tüketimi azalacaktır. Bunun yerini karbonhidrat bakımından zengin gıdalar alacaktır. Ülkemizde son yıllarda tüketim eğilimi incelendiğinde tahıl ürünleri, baklagiller, meyve ve kırmızı et tüketiminde gerilemeler yaşanırken bitkisel yağ, sebze, beyaz et ve yumurta tüketimi artmaktadır.

TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcamaları sonuçlarına göre, 2010 yılında gıda harcaması içinde en büyük payı %20.4 ile ekmek ve tahıl ürünleri oluşturmaktadır (TÜİK, 2011c). Ancak 2002-2010 yılları arası dönemde toplam gıda harcaması içinde bu grubun payı %12.4'e gerilemiştir. Gıda harcamaları içerisinde et ve et ürünlerinin payı hanehallkı gelir artışına bağlı olarak %25.6 oranında artmıştır. Tahıl ürünleri ile et ürünlerinin gıda harcama payları arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki söz konusudur. Diğer yandan süt, peynir, ve yumurta için yapılan harcama miktarı oransal olarak düşmüştür. Bu grupta yer alan ürünlerin hanehalkı gıda harcamaları içerisindeki payı 2002 yılında %14.7 iken %8.7 oranında azalarak 2010 yılında %13.4'e düşmüştür. Balık tüketim harcaması ise bu dönemde %34.5 ile harcama payı en çok artan ürün grubunu oluşturmaktadır. Et fiyatlarındaki yüksek artışla gıda harcamaları içerisinde etin payı artmıştır. Son 10 yılda gıda fiyat endeksi 2.8 kat artarken kişibaşı reel gelir 1.3 kat artmıştır. Gelirin üstünde artan gıda fiyatları gıda harcamalarını artmıştır (Gürer ve Ören, 2012).

4.3.3. Gıda Güvenirliği

Gıda güvencesini sağlamanın koşullarından birisi de tüketime sunulan gıdaların gerek hijyenik gerekse besin değeri açısından yeterli kalite düzeyine sahip olmasıdır.

Son yıllarda en çok tartışılan konuların başında "gıda güvenirliği" gelmektedir. Tüm ülkeler gıda güvenliği konusunda benzer kaygılar taşımaktadır. Ancak, ülkelerin gıda güvenliği ile ilgili endişeleri kendi iç dinamiklerindeki gıda güvencesini sağlama durumlarına göre değişim gösterebilmektedir. İleri gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde gıdaya ulaşım hakkı güvence altına alındığından, bu ülkeler gıda güvenirliği ile ilgili olarak çok daha sıkı bir strateji izlerken, yeterli gıdaya ulaşamayan ülkelerde bunun tam tersi bir durum ortaya çıkabilmektedir. Risk altındaki ülkelerdeki gıda güvenliği tehlikelerinin bazıları sanitasyon, kullanılan su kaynakları, gıda hazırlama ve gıdanın pazarlanma yöntemleriyle yakından ilişkilidir.

Unutmamak gerekir ki, insan sağlığını doğrudan ilgilendiren gıda güvenirliği, temel bir insan hakkı olup dünyada, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin de önemli bir

göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çünkü, gıda güvenirliği kriterlerini karşılayamayan gıda maddesinin tüketilmesi sonucunda, çeşitli gıda kaynaklı hastalıklar ortaya çıkmakta ve toplumlar sağlık, ekonomik, sosyal ve siyasal pek çok açıdan olumsuz etkilenmektedir. Bu tür gıdaların yol açtığı zararlar ise ekonomik olarak hesap edildiğinde milyonlarca dolarlık bir maliyeti karşımıza çıkarmaktadır. Bu amaçla kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının yasal, idari ve teknik altyapılarının güçlü olması gerekmektedir (Mert ve Artık, 2009).

Gıda güvenirliği sağlıklı gıda üretimini sağlamak amacıyla gıdaların üretim, işleme, saklama, taşıma ve dağıtım aşamalarında gerekli kurallara uyulması ve önlemlerin alınması olarak tanımlanmakta ve ayrıca sağlıklı, sağlığa yararlı ve sağlıklı durumu korunmuş gıda kavramlarını içermektedir (Giray ve Soysal, 2007).

Güvenirliği sağlanmış gıda; amaçlandığı biçimde hazırlandığında fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri itibariyle insan tüketimine uygun olan, sağlık açısından bir sakınca oluşturmayan ve besin değerini kaybetmemiş gıda maddesidir. Güvenli gıdalarla gerçekleştirilen yeterli ve dengeli beslenme sağlığın ve koruyucu sağlık hizmetlerinin temelini oluşturur (McSwane ve ark., 1998).

Gıda güvenirliğine ilişkin riskler, gelişen teknolojiye bağlı çevre kirliliği, değişen tüketim alışkanlıkları, eğitim ve gelir düzeyinin düşüklüğü, gıda üretim birimlerinde gerekli fiziki yatırımların yapılmaması, yetersiz mevzuat, denetim uygulamalarının eksikliği ve nüfus artışı gibi nedenlerle artmaktadır (Uzunöz ve ark., 2008).

Gıdalardan kaynaklanan riskler gıdanın üretimden tüketim aşamasına kadar geçirdiği işleme, taşıma, depolama, satın alma, saklama, hazırlama, pişirme aşamalarında ayrı ayrı değerlendirilmekte; fiziksel, kimyasal ve biyolojik riskler olarak gruplandırılmaktadır. Gıdalara karışan cam kırıkları, plastik, taş, toprak, tahta, metal parçaları, saç, tırnak, sigara külü, sinek ve böcek gibi bulaşanlar gıdalarda fiziksel riskleri oluşturmaktadır. Gıdalardaki kimyasal riskler, gıda kaynaklı hastalıkların önemli nedenlerindendir. Gıdalardaki kimyasal riskler arsenik, civa, kurşun ve kadmiyum gibi ağır metaller, patateste bulunan glikoalkaloid gibi bitkilerdeki doğal kimyasallar, pestisitler ve veterinerlik ilaç kalıntıları gibi maddelerdir. Kimyasal risklerden biri olan arsenik; kolon, akciğer ve mesane

kanserine yol açmaktadır. Metil civa etkilenimine bağlı olarak görülen “Minimata hastalığı” ve kronik kadmiyum zehirlenmesi sonucu ortaya çıkan “İtai İtai Hastalığı” kimyasal etkilenimine bağlı ortaya çıkan başlıca hastalıklardır. Önemli kimyasal kirleticilerden oluşan pestisitler, dünyada yılda tonlarca kullanılmakta ve vücudun tüm sistemlerini etkileyerek akut ve kronik zehirlenmeler ile karsinojenik ve teratojenik etkilere yol açmaktadır (Çömlekoğlu ve ark., 2000).

Biyolojik risk ise mikrobiyolojik kirlenmedir. Bunlar; bakteri, küf, virüs ve parazit gibi mikroorganizmaların neden olduğu kirlenmedir. Son yıllarda gıdalardaki mikroorganizmaların neden olduğu hastalıkların görülme sıklığı artmıştır (Giray ve Soysal, 2007).

Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde su ve gıdaların neden olduğu hastalıklar nedeniyle her yıl çok fazla insan ölmektedir. Bu nedenle de bu ülkelerde gıda güvenirliği riskleri gelişmiş ülkelerden çok daha yüksektir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) her yıl küresel olarak meydana gelen 1,5 milyon ishal vakasının yaklaşık %70’inin biyolojik olarak kontamine olmuş gıda kaynaklı olduğunu, mikotoksinler ve gıda kaynaklı parazitler gibi diğer riskler de dahil olmak üzere gıda kaynaklı risklere bağlı problemlerin gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde daha fazla görüldüğünü belirtmektedir.

Diğer taraftan, gıda ve sağlık arasındaki ilişkinin artan önemine bağlı olarak, gıda güvenirliğine ilgi dünya çapında artmaktadır. Aslında, gıda güvenirliğinin geliştirilmesi, gıda güvencesinin geliştirilmesinin de temel unsurudur. Nüfusun yeterli ve sağlıklı gıdaya erişimi gereklidir. Dünya çapında gelişen gıda ticaretiyle, gıda güvenirliği hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler arasında ortak bir kaygı haline gelmiştir. Çok sayıdaki ülkenin hükümetleri yeni yapılanmalar, standartlar, gıda güvenirliğinin regüle edilmesi için yöntemler oluşturmuş, tehlike kontrolüne artan yatırımlar yapmışlardır (Demirözü, 2012).

Günümüzde gıda güvenirliği konusu, ülkeler ve bölgesel oluşumlar tarafından siyasi olarak da değerlendirilebilmektedir. Çağımızda gıda sanayinin gelişmesi ve gıda ticaretinin küreselleşmesi sonucunda, gıda üretim ve pazarlama yöntemlerinin de değişmesiyle gıda farklı bileşimlerde üretilmekte ve uzak yakın mesafelere çok kısa bir zaman dilimi içinde ulaştırılabilmektedir. Dolayısıyla bir tek kontaminasyon

riskinin toplumsal, bölgesel, ülkesel hatta kıtalar arası yayılabileceği ve bunun sağlık, ekonomik ve sosyal siyasal etkileri düşünüldüğünde gıda güvenliğinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Mert ve Artık, 2009).

Ülkemizde gıda güvenirliği bilincinin kazanılmasında önemli gelişmeler olmuştur. Gelişmiş dünya ülkelerinde olumlu uygulamaları görülen gıda güvenirliğine ülkemizde de değer verildiği ve toplum genelinde öneminin kavrandığı görülmektedir. Ancak gıda denetim ve kontrol sisteminin etkin olarak devreye girmemesi nedeniyle, gıda zincirinin her aşamasında faaliyet gösteren bir takım işyerleri arasında haksız rekabet ve kayıt dışılık, buna bağlı olarak da gıda güvenirliği kavramının algılanması ve uygulanmasında bir takım aksaklıklar görülmektedir (Mert ve Artık, 2009).

Türkiye'de gıda güvenirliğine ilişkin olarak temelde rekabet ve rekabetin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla "kontrol ve yönetim sistemleri" oluşturulmuştur. Bu sistemlerin başlıcaları Uluslararası Standardizasyon Örgütü tarafından oluşturulan "ISO 9000 Kalite Standartları" ve 1960 yılında kurulan ve doğrudan Başbakanlığa bağlı olan Türk Standartları Enstitüsü'nün (TSE) oluşturduğu "Türk Standardı"dır. TSE tarafından gıda güvenliğine ilişkin olarak oluşturulan TS 13001 Standardı ve son yıllarda uygulanan ISO 22000 standardı uluslararası kabul görmüş "Kritik Kontrol Noktalarında Tehlike Analizi (HACCP)" prensiplerine dayalıdır.

HACCP ilk olarak 1971 yılında Amerika Birleşik Devletleri Tarım ve Gıda Dairesi tarafından astronotların tüketeceği gıdanın güvenirliğine ilişkin olarak oluşturulmuş, hammaddeden son ürüne kadar bilimsel kontrollerin yapılması ile gıda risklerinin önlenmesine dayalı bir gıda güvenliği sistemidir. HACCP'in basamakları; risk değerlendirmesi, kritik kontrol noktalarının, her bir kritik noktaya özgü önlemlerin, uygulama yöntemlerinin saptanması, belirlenen sınırlardan sapmaların kontrolü, doğrulama yöntemlerinin belirlenmesi, belgeleme ve kayıt tutmanın kurulmasıdır.

ISO 22000 (HACCP) Gıda Güvenlik Sistemi; gıdada tüketim anında veya (tüketici tarafından kullanıldığında) gıda kaynaklı tehlikelerin bulunması ile ilgilidir. Gıda güvenirliği tehlikelerine giriş gıda zicirinin herhangi bir basamağında ortaya

çıkabilir. Bu nedenle de gıda zinciri boyunca etkin bir kontrolün gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu nedenle, gıda güvenirliği gıda zincirinde yer alan tüm birimlerin katkısıyla sağlanan bir olgudur. ISO 22000 (HACCP) Gıda Güvenlik Sistemi Standardı, gıda zinciri boyunca son tüketime kadar gıda güvenirliğini sağlamak için takip eden genellikle anahtar öğeler olarak kabul edilen öğeleri birleştiren gıda güvenirliği yönetimi için ihtiyaçları tanımlamaktadır.

Türkiye'de gıda güvenirliği sistemi her ne kadar zaman zaman güncellemeye tabi tutulsa da, etkinlik ve yeterlilik bakımından bazı sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Özellikle küçük gıda işletmelerinin yaygın oluşu yeni teknolojileri takip etme ve HACCP ve iyi üretim uygulamaları gibi oto kontrol sistemlerini kurup uygulayabilmeleri oldukça zor olmaktadır. Ayrıca ülkemizde gerekli hukuki tescil ve izin işlemlerini yerine getirmemiş çok sayıda kayıt dışı gıda işletmesinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu durum da ülkenin gıda güvenirliğinde büyük sorun oluşturmaktadır. Kayıt dışı işletme ve ürünlerin bulunduğu bir ortamda gıdaların yeterince sağlıklı ve hijyenik olarak üretilip tüketicilere sunulmasını garanti etmek oldukça zor olacaktır.

Ülkemizde gıda denetimlerinin yetersiz oluşu, denetim yapan personelin sayısı ve niteliğindeki yetersizlikler, denetimler sırasında alınan numunelerin analizini yapan kamuya bağlı veya özel gıda laboratuvarlarının yetersizliği tartışılmaktadır.

Gıda güvenirliği konusunda yaşanan bu sorunların üstesinden gelmenin en iyi yolu kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının yasal, idari ve teknik altyapılarının güçlü ve etkili olmasıdır.

4.3.3.1.Türkiye'de Gıda Mevzuatı

Gıda mevzuatı; temel olarak tüketiciyi korumak için çıkarılan ve genel anlamda gıda maddelerinin üretildiği, depolandığı ve satıldığı yerlerin niteliklerini belirleyen kanun, tüzük ve yönetmeliklerin bütününe verilen addır.

Türkiye'deki gıda kontrol sisteminde dağınık mevzuatlar, yetki karmaşası ve iletişim eksikliği gibi sorunların çoğunu görmek mümkündür. Son yıllarda çıkarılan kanunlar ve yönetmeliklerle dağınık mevzuatlar ve yetki karmaşası önlenmeye çalışılmış olsa da günümüzde hala etkin bir denetim sisteminin uygulanması konusunda aksaklıklar yaşanmaktadır (Engin, 2010).

Ülkemizde 1930 yılından bu yana gıda güvenliği ve denetimi ile ilgili çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. 2004 yılında çıkarılan 5179 sayılı "Gıdaların Üretimi Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" ile birlikte gıda güvenirliği kavramı ön plana çıkarılmış ve dağınık halde bulunan yetkiler Tarım ve Köyişleri Bakanlığında toplanmaya çalışılmıştır. Söz konusu yasada yetkili merci olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı kabul edilirken daha sonra yürürlüğe giren 5216 sayılı "Büyükşehir Belediye Kanunu" 5302 sayılı "İl Özel İdaresi Kanunu" ve 5393 sayılı "Belediye Kanunu" ile denetim ve ruhsatlandırma yetkilerinin bir kısmı yerel yönetimlere de verilmiştir. Böylece 5179 sayılı kanunun uygulanabilirliğinde sorunlar ortaya çıkmıştır (Engin, 2010)

5179 sayılı yasayla ilgili uygulamada yaşanan sorunlar ve AB mevzuatı ile uyumsuzluk üzerine hazırlanan 5996 sayılı "Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yer Kanunu" 11/06/2010 tarihinde kabul edilmiştir (Anonim, 2010).

5996 sayılı bu kanunun 1. maddesinde kanunun amacı, "gıda ve yem güvenirliliğini, halk sağlığı, bitki ve hayvan sağlığı ile hayvan ıslahı ve refahını, tüketici menfaatleri ile çevrenin korunması da dikkate alınarak korumak ve sağlamaktır" şeklinde belirlenmiştir. Kanunun amacından da anlaşılacağı üzere "tarladan sofraya gıda güvenliği" temel prensibi esas alınarak hazırlanan yeni kanunda; hayvan sağlığı, bitki sağlığı, yem ve gıdalar ile ilgili konular bir bütün olarak ele alınmış ve farklı mevzuatlar bir araya getirilmiştir (Anonim, 2010).

4.3.3.2. Biyogüvenlik Yasası

Hızla artan ve 2025 yılında 8 milyarı aşması beklenen dünya nüfusunun beslenmesi gelecekte insanlığın en önemli sorunlarından biri olacaktır. Dolayısı ile artan nüfusu besleyecek miktarda üretim için, ekilebilir alanlar marjinal sınırlarına dayandığından birim alandan alınan ürün miktarının artırılması gerekecektir. Klasik ıslah yöntemleriyle elde edilecek biyolojik verim artışının sınırına gelindiği düşünüldüğünde, bitki ıslah çalışmalarında yeni teknolojilerin kullanılmasının kaçınılmaz olduğu ileri sürülmektedir. Biyoteknoloji, özellikle tarımsal biyoteknoloji, tarımda klasik ıslah yöntemleri ile çözülemeyen ekonomik öneme sahip bazı problemlerin çözümünde önemli katkılar sağlamıştır (Çopur ve ark., 2010).

Türkiye'de Biyogüvenlik Kanunu 18.03.2010 tarihinde 5977 sayılı yasa ile kabul edilmiştir. 5977 sayılı yasanın birinci maddesine göre bilimsel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde, modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünlerden kaynaklanabilecek riskleri engellemek, insan, hayvan be bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilirliğin sağlanması amacı ile biyogüvenlik sisteminin kurulması, uygulanması, düzenlenmesi ve izlenmesinin esasları belirtilmiştir.

4.3.4. Sürdürülebilirlik

Gıda güvencesinin sağlanmasının bir diğer koşulu da gıda güvencesinin sürdürülebilir olmasıdır. FAO 2011 Dünya Gıda Güvenliği Raporu'nda tarıma yapılacak yatırımların, sürdürülebilir ve uzun vadeli gıda güvencesi için yaşamsal öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Koç, 2012a). Buna göre gıda güvencesinin sürdürülebilirliği tarım sektöründeki gelişme ve ilerlemelerle mümkün olabilir.

Sürdürülebilir gıda güvencesi nasıl sağlanabilir? Üretimin tüm aşamalarında doğaya zarar verilmemesi (kalıcı kirleticiler, su ve toprak kalitesinin bozulması, iklim dengesinin bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalması vs.) insan sağlığı üzerinde hem üretim hem tüketim süreci ile olumsuz etkinin yaratılmaması (kısa ve uzun vadede zehirlenme, organların işlevlerinin olumsuz etkilenmesi, immün sistemi

zayıflaması, kanser gibi beslenme- kimyasal etkisi ile oluşan hastalıklar, bağışıklık sisteminin zayıflaması, vb.) ve üreticilerin yaptıkları iş sonucunda refah ve yaşam kalitesinin gerekse tüketicilerin ve tüm toplumun sağlıklı gıdalara ulaşımı konuları güvence altına alınması ile sağlanabilir (Gençler, 2009).

Gıda güvencesinin sürdürülebilirliği de ancak sürdürülebilir tarımsal üretimle gerçekleştirilebilir. Sürdürülebilir tarım, ekonomik açıdan varlığını devam ettirebilir, çevreye duyarlı ve sosyal açıdan kabul edilebilir bir tarım sisteminin benimsenmesini öngörmektedir. Berry, "sürdürülebilir tarım insanı ya da toprağı tüketmemektir." şeklinde kısaca tanımlamıştır (Gençler, 2009).

Sürdürülebilir tarım kavramının üç boyutunun olduğu söylenebilir. Bunlar; çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik boyutudur. Uzun vadede kaynakların nitelik ve üretkenliğinin devam ettirilmesi, su ve toprak gibi doğal kaynakların, genetik kaynakların ve biyoçeşitliliğin korunması çevresel sürdürülebilirlik bağlamında ele alınmaktadır (Mollavelioğlu, 2009). Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik, tarımsal üreticiler açısından uzun dönemli faydasının devamlılığını sağlamayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir tarımda üreticinin uzun dönemdeki geliri çok önemlidir. Ekonomik göstergelerde yaşanan olumsuzluklar, düşük tarımsal ürün fiyatları, azalan üretim, yüksek üretim maliyetleri ve buna benzer olumsuz koşulların varlığı tarımsal işletmelerin ekonomik açıdan varlığını tehdit etmekte ve sürdürülebilirlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sürdürülebilir tarım için, asli üretim faktörleri olarak nitelendirilen toprak ve insan (işgücü) arasında belirli bir dengenin sağlanması ekonomik etkinlik açısından zorunluluktur (Ören ve ark., 2000).

Sosyal açıdan sürdürülebilirlik ise, gıda ve barınma gibi insanın temel ihtiyaçlarının sürekli tatmin edilmesinin yanında güvenlik, eşitlik, özgürlük, eğitim ve istihdam gibi sosyal ve kültürel gereksinimlerin de sürekli olarak karşılanmasını ifade etmektedir (Mollavelioğlu, 2009).

Türkiye'de sürdürülebilir tarımla ilgili gelişmeler, dünyadaki gelişmelere paralellik göstermektedir. Türkiye, sürdürülebilir tarım açısından önemli olan "Biyoçeşitlilik Sözleşmesini" 1996 yılında kabul etmiştir. Bu sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanılmasını hedef alan bir sözleşmedir. Montreal Protokolü 1999 yılında onaylamıştır. Bu protokolde ise insan

sağlığını çevreyi korumak için ozon tabakasının korunmasına ilişkin önlemler yer almaktadır. Bu kapsamda küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile mücadeleyi öngören Kyoto Protokolü Türkiye tarafından da 2009 yılında imzalanmıştır.

Bu uluslararası protokoller yanında ülke içinde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı sürdürülebilir tarım konusunda kısa dönemli bir Ulusal Tarım Stratejisi (2006-2010) hazırlamıştır. Bu stratejide amaç, kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması olarak belirlenmiştir. Yine, VI. ve VII. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak, temel ilke olarak benimsenmiştir (Mollavelioğlu, 2009).

Türkiye gıda ve tarım için bitki genetik kaynakları dahil olmak üzere, genel düzeyde biyolojik çeşitliliğin ve özellikle tarımda biyolojik çeşitliliğin ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik değerlerinin daha iyi anlaşılmasına yönelik Avrupa Birliği uyum programları ile farkındalık eylemleri kapsamında, politikada ve mevzuatta (risk yönetimi dahil olmak üzere) önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Mevzuat anlamındaki bu ilerlemelere rağmen, ülkemizde sürdürülebilir tarım kavramı değerlendirildiğinde; erozyon, fazla girdi kullanımı, çevre kirliliği, sulama, sanayileşme, kentleşme ve turizmin yarattığı etkiler, çayır ve meraların bozulması ve giderek azalması, hızlı nüfus artışı karşında doğal kaynakların tahribatı, mülkiyet dağılımındaki düzensizlikler, artan yoksulluk gibi etkenler tarımsal sürdürülebilirliğin, dolayısıyla gıda güvencesinin sürdürülebilirliğinde risk oluşturmaktadır. Türkiye'de tarımsal üretim ve gıda güvencesinin sürdürülebilirliği açısından tehdit oluşturan bu faktörlerin başlıcaları aşağıda kısaca incelenmiştir.

4.3.4.1. Erozyon

Türkiye tarım topraklarının %90'ı çeşitli şiddetlerde erozyonla karşı karşıyadır. Arazinin %63'ü çok şiddetli ve şiddetli, %20'si orta şiddetli, %7'si ise

hafif şiddetli erozyonun etkisi altındadır. Ülke genelinde yaklaşık 67 milyon hektarlık bir arazide toprak giderek yok olmaktadır. İşlenen tarım alanlarının %75'inde yoğun erozyon görülmektedir (Eraktan ve Yelen, 2012). Toprak kaybının yanında besin maddesi de yitirilmektedir. Bu özelliği ile de erozyon, ekosistemin ve suların kirlenmesinde en büyük etken olmaktadır. Çünkü yüzey akışlar ile taşınan bitki besin maddeleri (gübre dahil) ve zirai ilaçlar (pestisit) akarsuların, göllerin, barajların ve denizlerin kirlenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle toprakların verimi azalmakta, sular kirlenmekte, ürünlerin randımanı ve kalitesi düşmektedir. Bundan dolayı erozyon ülkemiz için en büyük çevre sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bunların yanında, yanlış tarımsal işlemlere bağlı olarak toprak, bitki ve besin elementleri bakımından sürekli fakirleşmektedir (Tan ve Köksal, 2004).

Erozyon ülkemiz tarımının sürdürülebilirliğinde tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir toprak yönetimi uygulamalarının benimsenerek erozyonu önleyecek yöntemlerin benimsenmesi, toprak varlığının ve verimliliğinin korunması açısından önem taşımaktadır. Erozyonun önlenmesi sentetik gübre ve zirai ilaç gibi kimyasalların yerüstü ve yeraltı sularına taşınmasını engelleyeceği gibi su kalitesini de koruyacaktır.

4.3.4.2. Su Sıkıntısı

Türkiye nüfusunun 100 milyon civarına yükseldiğinde yıllık yenilenebilir su kaynakları varlığı bakımından su sıkıntısı çeken ülkelerden birisi olacaktır. Bu aynı zamanda söz konusu nüfusun besin gereksinimlerinin ülke kaynakları tarafından karşılanamayacağı anlamını taşımaktadır. Ülkemizde gelecek nesillerin gıda gereksinimlerinin ülke kaynakları ile karşılanabilmesi başta toprak ve su olmak üzere doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımıyla mümkün olabilecektir (Tan ve Köksal, 2004).

Ülkemiz tarımında yanlış veya aşırı su kullanımı çoraklaşmaya neden olmaktadır. Örneğin GAP'ta halen sulanmakta olan Şanlıurfa Harran Ovasında 150,000 ha'lık alanın 34,000 ha'ı çoraklaşmaya hassas olup, 3,000 ha alan da

çoraklaşmıştır. Ege Bölgesinde sulama amaçlı kuyuların fazla olması taban suyu seviyesinin düşmesine sebep olup tarımsal alanda risk oluşturmaktadır. Benzer sonuçlar Seyhan Projesi uygulaması ile de ortaya çıkmıştır (Tan ve Köksal, 2004).

Türkiye'nin su zengini bir ülke olmaması, su erozyonunun yüksek olmasının neden olduğu toprak kayıpları Türkiye tarımının sürdürülebilirliği açısından temel sorunlar olarak görülmektedir. Bu açıdan suyun etkin kullanımının sağlanması ve daha iyi sulama sistemlerinin benimsenmesi hem su varlığının korunması ve hem de su kaynaklı bozulmaların önlenmesi açısından önem teşkil etmektedir.

4.3.4.3. Aşırı Tarımsal Girdi Kullanımı

Ülkemizde tarımın entansif olarak yapıldığı bölgelerde sürdürülebilir tarım daha büyük önem taşımaktadır. Bu bölgelerde özellikle fazla azotlu ve fosforlu gübre kullanımı toprakların fiziksel ve kimyasal yapısını etkilemekte olup, kirliliğe yol açmaktadır (Turhan, 2005).

Tarımsal üretimde 1960'lı yıllarda "yeşil devrim" ile ortaya çıkan kimyasal ilaç ve gübre kullanımı dünya gıda üretimini bir miktar artırmış ancak toprak-su ve atmosfer kirlenmiş, toprak erozyonları meydana gelmiş, insanlar ve diğer canlılar olumsuz etkilenmişlerdir (Quadır ve Karaman, 2012).

Benzer şekilde pestisit kullanımından dolayı topraklarda mikrofloranın değişmesi nedeniyle organik madde birikimi zor olmaktadır, verimlilik düşmektedir (Turhan, 2005). Ayrıca pestisitler hem yabani hayvanların hayatını olumsuz etkileyerek tarımsal ilaçlama yapılan yörelerde yaşayan pek çok kuş ve canlı türünü yok etmekte, hem de toprakta yaşayan yararlı mikroorganizmaların ve doğal çeşitliliğin ölümüne neden olarak doğal dengenin bozulmasına yol açmaktadır (Kaplan, 2009; Quadır ve Karaman, 2012).

Bilinçsiz gübre ve tarımsal ilaç kullanımı doğal dengenin bozulmasına yol açarak gıda üretiminin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemekte, aynı zamanda tarımsal ilaç kalıntıları insan ve çevre sağlığına verdiği zararla gıda güvenliğini tehdit etmektedir.

4.3.4.4. Çevre Kirliliği

Türkiye'de belli tarım alanlarında, Ege Bölgesinde Gediz havzasında olduğu gibi, sanayi ve evsel atıklar nedeniyle kirlilik başlamış olup, bu bölgelerde toprak ve su kaynaklarının kirlenmesi tarımsal üretim açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır.. Örneğin ülkemizdeki bazı havzalarda görülen ağır metal kirliliğinin boyutları buradaki üretimi olumsuz etkilemektedir.

4.3.4.5. Jeotermal Enerji Kaynaklarının Bulunduğu Alanlar

Jeotermal enerji kaynaklarının bulunduğu yörelerdeki sulanan tarım arazileri, bor ve kükürt içeriği yüksek olan kaplıca sularının yer altı sularına karışması nedeniyle kirlilik tehlikesi altındadır. Bir diğer tehlike altın ve gümüş madenciliğinde cevherin %95'ten fazlasının alınabilmesini sağlayan "siyanür" kullanılmasıdır. Bu madde çok zehirli bir madde olup, bu maddenin toprağa ve suya geçmesi tarım alanlarını ve toplum sağlığını olumsuz etkilemektedir (Quadır ve Karaman, 2012).

4.3.4.6. Sanayileşme, Kentleşme, Turizm Yoluyla Tarım Arazilerinin ve Doğal Yaşamın Yok Edilmesi

Günümüzde kentlerdeki plansız ve kontrolsüz yapılaşmalar giderek verimli tarım alanlarına yayılmaktadır. Tarım alanlarının kentleşme nedeniyle gıda üretimi dışında kullanılması ise gıda üretimini azaltan küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şehirleşmenin meydana getirdiği çevre kirliliği, oto yollardaki araçların etrafa yaydıkları kurşun ve karbondioksitin ekili, dikili alanlara verdiği zararlar tarım arazilerini, ürünlerini ve sağlığı tehdit eder hale gelmiştir. Sanayi tesisleri de genellikle hammadde temini, enerji kaynaklarına yakınlık, ulaşım ve altyapı nedeniyle verimli ve düz araziler üzerinde kurulmaktadır. 1987 rakamları ile Türkiye'nin tüm il ve ilçe organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin kaplamış olduğu alanların %62'si tarıma elverişli alanlardır. Sadece Çukurova' da sanayi tesislerinin %92'si 1. sınıf tarım arazisi üzerinde yer almaktadır. Benzer

durum Ege Bölgesi için de geçerlidir. Ülkemizde arazi rantının yüksek oluşu ve şehir imar planları hazırlanırken siyasi ve ekonomik kaygılar nedeniyle verimli tarım topraklar kullanılamaz hale gelmektedir (Gözler, 2011).

Ülkemizde tarım alanı olup da, tarım dışı amaçlı kullanılan arazi miktarı sağlıklı veriler olmamasına karşın, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü verilerine göre 1.7 milyon ha'dır. Ülkemizde konuyu düzenleyen "Tarım Alanlarının Tarım Dışı Amaç ile Kullanılması" hakkında yönetmelikte yapılan bazı değişiklikler ve amaç dışı kullanıma yönelik getirilen istisnalar ve verilen izinler yanında, kaçak yapılaşmaları, nitelikli tarım topraklarının konut ve sanayi amaçlı yok edilmesini hızlandırmaktadır (Quadır ve Karaman, 2012).

4.3.4.7. Çayır-Meraların Islah Edilmemesi

Mevcut mera alanlarının büyük kısmında, erozyon ve aşırı otlatmaya bağlı olarak dejenerasyon söz konusu olup, meraların ıslahı sürdürülebilir tarım konusundan önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, çevresel şartlara göre optimum işletme büyüklüklerinin belirlenmemesi, arazi kullanım planlamasının olmaması, toprak korumalı tarımın uygulanmaması, mülkiyet dağılımındaki düzensizlik, üretim planlamasının olmaması, miras hukukundaki yanlışlık vb. sosyo-ekonomik sorunlar da toprak sorunlarının ortaya çıkmasına veya devam etmesine katkı sağlamaktadır (Turhan, 2005).

Türkiye'de tarım kesimindeki yapısal sorunların yanında kırsal nüfus oranının fazla olması ve gelişmiş ülkelere göre kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanların yoksulluk oranını yüksek olması, su ve toprak gibi doğal kaynaklar ve çevre üzerinde baskıları artırmakta ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının benimsenmesi açısından kısıtlar oluşturmaktadır. Örneğin yoksulluğun yüksek olması tarımla uğraşan insanların salt ekonomik kaygılarla tarımsal faaliyette bulunmalarına ve çevreyi göz ardı etmelerine neden olurken, arazinin parçalı yapısının ise toprağı iyileştirme yönündeki girişimleri güçleştirdiği, yapılan değerlendirmelerde görülmektedir (Mollavelioğlu, 2009).

Bu değerlendirmelerin ışığında ülkemiz tarımının sürdürülebilirliğinin sağlanması için başta toprak ve su kaynaklarının korunması, erozyon ve orman yangınları ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin sağlanması, entegre ilaç yönetimi, tarımda uygun yetiştirme tekniklerinin kullanılarak tarımsal arazilerimizin verimliliğinin artırılması, arazi toplulaştırmasının yapılması, optimum işletme genişliklerinin oluşturulması ve son yıllarda önemini gittikçe artıran organik tarım, sürdürülebilir yaşam, sürdürülebilir tarım ve sürdürülebilir gıda güvencesi için önem arz etmektedir.

4.4. Türkiye'de Hanehalkı Gıda Güvencesi: Adana İli Örneği

Önceki bölümlerde, Türkiye'de gıda güvencesi konusu makro düzeyde ele alınmıştır. Bu bölümde ise gıda güvencesi konusu hanehalkı düzeyinde elde edilen verilerden değerlendirilmiştir. Zaman ve finans kısıtları araştırmanın ülke düzeyinde yapılmasına olanak sağlamadığı için çalışma Adana ili ile sınırlı tutulmuştur. Adana ilinin sosyo kültürel zenginliğe sahip ve yoğun göç alan bir il olması nedeniyle hanehalkı gıda güvencesi ölçümü için uygun bir araştırma alanı olduğu düşünülmektedir.

4.4.1. Adana Kentsel Alanda Hanehalkı Gıda Güvencesi

Araştırma kapsamında, Adana kentsel alanda hanelerin gıda güvencesi düzeylerini belirlemek ve gıda güvencesini etkileyen demografik değişkenlerin etkilerini incelemek amacıyla 400 hanehalkı ile yüz yüze görüşme yöntemiyle HFSSM anket çalışması yapılmıştır.

HFSSM ölçeğinin uygulanması sonucu elde edilen veriler Çizelge 4.34'deki gibi gruplandırılmıştır. Ankette yer alan 400 haneden 226 hane çocuklu iken 174 hane çocuksuz hanelerdir. Çocuklu hanelere 18 soruluk HFSSM ölçeği, çocuksuz hanelere ise 10 soruluk HFSSM ölçeği kullanılmıştır. Çocuklu hanelerin %9.3'ü gıda güvencesine sahip iken %21.7'si gıda güvencesi risk altında olan, %40.3'ü oluşturan çoğunluk gıda güvencesiz ancak açlık sınırında olmayan, %16.4'ü gıda güvencesiz

ve açlığın orta düzeyde oluşturduğu grup, %12.4'ü ise açlığın ciddi düzeyde görüldüğü gıda güvencesiz grubu oluşturmaktadır.

Çocuksuz hanelerin ise %23'ü gıda güvencesi olan, %37.4'ü gıda güvencesi risk altında olan, %22.4'ü gıda güvencesiz ancak açlık sınırında olmayan, %6.3'ü gıda güvencesiz ve açlığın orta düzeyde olduğu, %10.9'u ise açlığın ciddi düzeyde olduğu gıda güvencesiz grubu oluşturmuştur (Çizelge 4.34).

Çizelge 4.34. Adana ili hanehalkı gıda güvencesi düzeyleri

Gıda Güvencesi Seviyesi	Çocuklu Aileler	Çocuksuz Aileler
Gıda Güvencesi Olan	%9.3 (21 Hane)	%23 (40 Hane)
Gıda Güvencesi Risk altında Olan	%21.7 (49 Hane)	%37.4 (65 Hane)
Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	%40.3 (91 Hane)	%22.4 (39 Hane)
Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	%16.4 (37 Hane)	%6.3 (11 Hane)
Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	%12.4 (28 Hane)	%10.9 (19 Hane)

Elde edilen verilerden hareketle çocuklu hanelerin gıda güvencesizlik düzeyinin çocuklu hanelerden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklu hanelerde gıda güvencesizliği oranı yaklaşık %69 iken çocuksuz hanelerin gıda güvencesizliği oranı %39.6'dır. Düşük gelirli aileler üzerinde yapılan gıda güvencesizliği çalışmaları incelendiğinde, çocuklu ailelerin gıda güvencesizliği bakımından çocuksuz ailelere göre daha riskli olduğu görülmüştür.

Çizelge 4.34'deki verilere göre Adana kentsel alanda çocuklu ve çocuksuz ailelerde açlık çok ciddi boyutlarda olmasa da kritik düzeyde olduğu söylenebilir. Gıda güvencesi düzeylerinden, gıda güvencesi risk altında olanlar ile gıda güvencesiz ancak aç olmayanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu oran çocuklu hanelerin yaklaşık %62'sini, çocuksuz hanelerin ise yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Diğer yandan orta ve ciddi düzeyde açlık çeken çocuklu ailelerin oranı %28.8 iken bu oran çocuksuz ailelerde %17.2 düzeyindedir. Ülkemizde yapılan 2009 yılı yoksulluk araştırması ile Türkiye'de yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus oranı %17.8

olarak bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen verilere göre açlık ciddi düzeyde olmasa da gıda güvencesizliği kritik düzeydedir. Bu durum, önlem alınmadığı takdirde giderek daha ciddi boyutlara ulaşabilir (Çizelge 4.34.). Özellikle açlık oranının çocuklu hanelerde daha fazla görülmesi birçok sorunu beraberinde getirecektir; hastalıklar, ölümler, iş gücü ve üretim kaybı, verimsizlik, zihinsel gelişim sorunları, ruhsal çöküntü, suç işleme ve şiddet eğiliminin artması bunlardan bazılarıdır. Açlık tolere edilmesi zordur ve açlık insanları suç işlemeye iter (Perez Escamilla ve ark, 2004). Açlık ve gıda güvencesizliği sorununu çözememiş bir toplumun sosyal huzurunu sağlaması, kalkınma yolunda hızla ilerlemesi güç olacaktır.

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında, farklı gıda güvencesi düzeylerinde bulunan hanelerin sosyo demografik özellikleri incelenmiştir. Hanelerin gıda güvencesi düzeylerini etkileyen demografik değişkenler ile hanelerin gıda güvencesi düzeyleri arasındaki ilişkiyi modellemek için Sıralı Lojistik Regresyon tekniği kullanılmıştır.

Sıralı Lojistik Regresyon analizine geçmeden önce değişkenler belirlenmiş ve bunlara yönelik betimleyici istatistikler elde edilmiştir.

4.4.2. Değişkenlerin Belirlenmesi

Hanelerin gıda güvencesi düzeylerini etkileyen sosyo-demografik değişkenler olarak; aylık gelir, aylık gıda harcamaları, mahalle gelir kodu, aile reisinin çalışma durumu, eğitimi, hanehalkı sayısı, aile yaşam dönemi gibi değişkenler ele alınmıştır. Bu değişkenlerin belirlenmesinde, geçmişte yapılmış çalışmalardan da yararlanılmıştır (Çizelge 4.35.).

4.4.3. Betimleyici İstatistikler

Modelleme öncesi bağımlı değişken olan gıda güvencesi düzeyi ile bağımsız değişkenler birlikte ele alınıp incelenmeli ve aralarındaki bağ ortaya konulmalıdır.

Ekonomik güçlükler ve düşük gelir hanehalkının gıdaya ulaşabilirliğini etkiler, bu da hanehalkı üyelerinin günlük diyetlerine olumsuz yansır (Oh ve Hong,

2003). Gıda güvencesi düzeylerinde, etkili olan en önemli değişken gelir olmaktadır. Aylık gelir düzeyi 500 TL'nin altında olan ailelerin tamamının gıda güvencesiz oldukları görülmektedir. Aylık gelir düzeyi 500 TL'nin altında olan hanelerin %66.7'si ciddi düzeyde aç iken, orta düzeyde aç olanların oranı %30.6'dır. Gelir düzeyi arttıkça gıda güvencesinin sağlanma düzeyi artmaktadır. Gelir düzeyi 1001-1500 TL arasında olan ailelerin gıda güvencelerinin sağlanması oranı %59.1 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4.36). Gıda tüketimi gelir miktarı ile doğrudan ilişkilidir. Gelir düzeyi yüksek bölgelerde et ve süt gibi hayvansal kaynaklı gıdaların tüketimi oransal olarak daha fazla iken, gelir düzeyi düşük kesimlerde kolay ve ucuz bulunabilir bir kaynak olan tahılların tüketimi daha fazladır (Erbas ve Arslan, 2012).

Çizelge 4.35. Anket formunda yer alan açıklayıcı değişkenler ve açıklamaları

Gelir	Hanelerin aylık geliri
Aylık Gıda Harcaması	Hanelerin aylık ortalama gıda harcama miktarları
Çalışma Durumu	Aile reisinin çalışıp çalışmadığı
Eğitim	Aile reisinin eğitim durumu
Hanehalkı Sayısı	Hanede yaşayan birey sayısı
Aile Yaşam Dönemi	Aile reisinin medeni durumu
Mahalle Gelir Kodu	Ailenin alt, orta veya üst gelir grubundan hangisinde yer aldığı

Gelirle doğrudan ilgili olan aylık gıda harcaması arttıkça, ailelerin gıda güvencesi düzeyi de iyileşmektedir. Gıda güvencesiz ve ciddi düzeyde açlık çeken ailelerin.%70'inin aylık gıda harcaması 100 TL'nin altındadır. Melgar Quinonez ve arkadaşlarının (2006) yapmış olduğu çalışmada gıda harcamaları ile gıda güvencesi düzeyleri arasında oldukça yüksek korelasyon görülmüştür. Çalışma farklı gelir gruplarına uygulanmış olsa da, düşük gıda harcaması yapanların gıda güvencesinden mahrum oldukları görülmüştür. Özellikle gelir, dolayısıyla gıda harcamalarının düşük olmasından kaynaklı hayvansal gıdaların daha düşük tüketilmesi ile gıda güvencesizliği arasında yakın ilişki tespit edilmiştir.

Gıda harcaması düşük olan hanelerin gıda güvencesizliğinin yanında, oldukça düşük diyet kalitesine sahip oldukları, özellikle vitaminler ve mineraller yönünden fakir beslendikleri görülmektedir (Melgar Quinonez ve ark, 2006).

Çizelge 4.36.'da aile reisinin çalışma durumu değişkeni incelendiğinde, aile reisinin çalışması durumunda gıda güvencesiz ve açlık sınırının altında olma oranı %5.7 iken bu oran aile reisinin işsiz olması durumunda %22.9, aile reisinin ev kadını olması durumunda oran %35.7 olmuştur. Aile reisinin kadın ve çalışmıyor olması veya ev kadını olması gıda güvencesiz ve ciddi düzeyde aç olma oranını yükseltmektedir. Ülkemizde kadınların işgücüne katılma oranında artışlar olsa da hala erkeklere göre çok düşüktür. TÜİK 2012 Ağustos ayı verilerine göre ülkemizde erkeklerin işgücüne katılma oranı % 71.9 iken kadınlarda bu oran %30.1'dir. İşsizlik, yeterli beslenme ve gıda güvencesinin sağlanmasında önemli bir engeldir. Emeklilerde gıda güvencesi olanların oranı %17.6 iken, %26.4'ünün gıda güvencelerinin risk altında olduğu, %29.7'sinin gıda güvencesiz ancak açlık sınırında olmadıkları, %11'inin aç ve gıda güvencesiz olduğu görülmektedir. Ülkemizde emekli maaşlarının düşük olması bu durumun en önemli nedenidir.

Aile reisinin eğitim durumu değişkenine bakıldığında eğitim seviyesinin artmasıyla gıda güvencesinin de arttığı görülmektedir. Herhangi bir okul bitirmemiş sadece okuma yazması olan aile reislerinin yer aldığı hanelerin gıda güvencesiz ve ciddi düzeyde aç olma oranı %40 olarak tespit edilmiştir. Aile reisinin eğitim düzeyinin artışıyla özellikle yüksekokul ve üniversite mezunlarında ciddi düzeyde veya orta düzeyde açlığın olmadığı ancak gıda güvencesizliği veya gıda güvencelerinin risk altında olduğu görülmektedir. Yüksekokul mezunu aile reislerinin %83.3'ünün gıda güvencesi risk altında iken %16.7'si gıda güvencesizdir (Çizelge 4.36).

Aile reisinin üniversite mezunu olduğu hanelerin gıda güvencesi düzeylerine bakılacak olursa, gıda güvencesi risk altında olanların oranı %60 iken, gıda güvencesiz ve açlık sınırında olmayanların oranı %24 ve geri kalan %16'sı gıda güvencesi olan hanelerdir. Eğitim düzeyinin artması ile açlık oranında azalma gözlemlenirken gıda güvencesinin sağlanması oranında kayda değer bir iyileşme gözlenmemektedir. Adana ilinde, yüksekokul ve üniversite mezunu insanların büyük

Çizelge 4.36. Hanehalkı demografik özelliklerine göre gıda güvencesi düzeyleri (%).

		Gıda Güvencesi Düzeyleri				
		Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Gıda Güvencesi Olan
Mahalle Gelir Kodu	Çoğunlukla yüksek gelirli	6.7	6.7	26.7	24.2	35.8
	Çoğunlukla orta gelirli	11.3	13.0	40.0	28.7	7.0
	Çoğunlukla düşük gelirli	12.7	18.2	31.5	31.5	6.1
Hanehalkı Sayısı	1	23.1	11.5	7.7	34.6	23.1
	2	4.3	4.3	25.5	44.7	21.3
	3	8.4	11.6	31.6	30.5	17.9
	4	7.8	10.1	41.1	28.7	12.4
	5	15.3	20.8	31.9	19.4	12.5
	6	5.9	29.4	41.2	11.8	11.8
	7	20.0	20.0	30.0	20.0	10.0
	8	33.3	66.7	0.0	0.0	0.0
	9	100.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Aile Reisinin Eğitim durumu	Okur yazar değil	22.2	11.1	22.2	27.8	16.7
	Okur yazar	40.0	10.0	20.0	20.0	10.0
	İlk-orta	12.1	16.9	37.1	21.0	12.9
	Lise	4.3	8.6	26.9	37.6	22.6
	Yüksekokul	0.0	0.0	16.7	83.3	0.0
	Üniversite	0.0	0.0	24.0	60.0	16.0

Çizelge 4.36. Hanehalkı demografik özelliklerine göre gıda güvencesi düzeyleri (devamı)

		Gıda Güvencesi Düzeyleri				
		Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Gıda Güvencesi Olan
Çalışma Durumu	Çalışıyor	5.7	12.3	34.8	32.0	15.2
	İşsiz	22.9	22.9	31.4	14.3	8.6
	Ev kadını	35.7	3.6	25.0	17.9	17.9
	Öğrenci	0.0	0.0	0.0	100.0	0.0
	Emekli	11.0	15.4	29.7	26.4	17.6
Aile Yaşam Dönemi	Bekar ve yanlız yaşayan	0.0	0.0	9.1	63.6	27.3
	Yeni evli	0.0	4.3	21.7	65.2	8.7
	Çocuklu ve evli	9.1	14.8	35.4	26.6	14.1
	Çocuklardan ayrı ve evli	0.0		41.7	33.3	16.7
	Boşanmış	20.0	20.0	60.0	0.0	0.0
	Dul	31.7	12.2	24.4	14.6	17.1
	Diğer	14.3	14.3	14.3	42.9	14.3
Gelir	500 TL’den az	66.7	30.6	2.8	0.0	0.0
	501-1000	11.1	23.5	59.9	5.6	0.0
	1001-1500	0.0	3.1	23.7	59.5	13.7
	1500’den fazla	0.0	0.0	1.5	39.4	59.1
Aylık Gıda Harcaması	0-100	70.1	29.9	0.0	0.0	0.0
	101-200	51.5	28.8	13.6	6.1	0.0
	201-300	3.9	16.3	54.5	17.4	7.9
	301-400	0.8	2.4	15.9	54.8	26.2
	400’den fazla	0.0	3.4	13.8	34.5	48.3

bir bölümünün sadece kendilerini doyurabildikleri, aç olmadıkları ancak gıda güvencesi düzeylerinin ya risk altında ya da gıda güvencesiz oldukları gözlemlenmektedir. North Carolina'da yapılan bir çalışmada haneler için gıda güvencesinin sağlanmasında temel göstergelerden birinin ailenin eğitim düzeyi özellikle çocuklu haneler için, annenin eğitim düzeyi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca dünya çapında aile eğitiminin çocuk sağlığı göstergelerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Quandt ve ark, 2004). Eğitim düzeyi yüksek hanehalkı üyelerinin iş bulma avantajlarının yanında, çocuk sağlığı ve beslenmesi konusunda bilinç düzeylerinin yüksek olması gıda güvencesi için önem taşımaktadır.

Eğitim düzeyinin yüksek olmasının gıda güvencesinin sağlanması yönünden bir diğer avantajı bütçe ve tasarruf yapma, kaynakların daha etkin kullanılması konusunda bilgi ve beceri yönünden daha iyi durumda olmalarıdır (Quandt ve ark, 2004).

Hanehalkı sayısı değişkeni incelendiğinde tek yaşayan kişilerde gıda güvencesi olan ve açlığın ciddi düzeyde olduğu gıda güvencesizlerin oranının aynı (%23.1) olduğu görülmektedir (Çizelge 4.36). Hanehalkı sayısı arttıkça gıda güvencesizliği düzeyleri de artmaktadır.

Hanelerin, aile yaşam dönemi değişkeni incelendiğinde çocuklu ve evli olan hanelerde gıda güvencesiz ve açlığın ciddi düzeyde olduğu aile oranı %9.1 iken bu oran boşanmış olanlarda %20 ve dul olanlarda %31.7 olduğu anlaşılmaktadır (Çizelge 4.36).

Mahalle gelir kodu incelendiğinde alt gelir grubu ve orta gelir grubunun gıda güvencesizliği düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Açlık sınırında olmayan gıda güvencesizliği düzeyi çoğunlukla yüksek gelirlilerin oturduğu mahallelerde %26.7 iken orta düzey gelirlilerde %40 ve düşük gelir düzeylilerinin oturduğu mahallelerde %31.5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Orta ve alt gelir gruplarının yaşadığı mahallelerde gıda güvencesizliği düzeyleri birbirine çok yakın çıkmıştır (Çizelge 4.36.).

4.4.4. Verilerin Modellenmesi

Verilerin modellenmesinde Sıralı Lojistik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Modelleme lojit bağlantı fonksiyonu yardımıyla yapılmıştır. Burada öncelikli olarak bahsedilmesi gereken paralellik varsayımıdır. Sıralı regresyon analizinde ilk koşul paralellik varsayımının gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla bu varsayımın uygunluğu öncelikli olarak test edilmelidir(Akın ve Şentürk, 2012).

Paralellik varsayımı gereği parametrelerin tahmini değerlerinin bağımlı değişkenin tüm kategorileri için aynı kesme noktasından geçmeleri şartı bulunmaktadır.

Çizelge 4.37. Paralellik varsayımı testi.

Model	-2 Log Likelihood	Chi-Square	sd	Olasılık
Yokluk Hipotezi	604.362			
Genel	513.158[a]	91.205[b]	102	0.769

H_0=Parametre tahminleri aynı kesme noktasından geçer.

H_1=Parametre tahminleri farklı kesme noktalarından geçer.

Paralellik varsayımı Ki kare testi ile test edilmiştir. P olasılığı 0.769'dur. P>0.05 olduğu için de H_0 parametresi reddedilemez. Bunun anlamı, bağımlı değişken olan gıda güvencesi kategorilerinin birbirine paralel olduğu, yani parametrelerin her bir kategoride birbirine eşit olduğudur. Bu varsayım sağlandığı için bir sonraki aşamaya geçilebilir (Çizelge 4.37.).

4.4.4.1. Modelin Uyum İyiliği

Bu aşamada modelin uyum iyilikleri test edilmiştir. Bu test istatistiklerine ait olasılıklar 0.05'ten büyüktür. Dolayısıyla modelin verilerle uyum içinde olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilemez. Bu da modelin uyum iyiliğinin sağlandığının göstermektedir (Çizelge 4.38.).

Çizelge 4.38. Test istatistikleri aracılığı ile uyum iyiliği testi.

	Ki-kare	sd	Olasılık
Pearson	783.293	1190	1.000
Sapma	554.488	1190	1.000

H_0=Model verileri itibariyle uyumludur.

H_1=Model verileri itibariyle uyumlu değildir.

Modelin uyum iyiliği R^2 aracılığıyla da incelenmiştir. R^2, bağımlı değişkenin yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Ancak R^2 değerleri Lojistik regresyon için iyi bir ölçüt olmadığı için bu analizlerde düşük çıkmaktadır (Çizelge 4.39.).

Çizelge 4.39. Değerler aracılığıyla uyum iyiliğinin incelenmesi

Cox and Snell	0.739
Nagelkerke	0.777
McFadden	0.444

4.4.4.2. Parametrelerin Yorumlanması

Modelin uyum iyiliği test edildikten sonra elde edilen modelin parametre anlamlılıklarının değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu modelde toplam 8 adet bağımsız değişken bulunmaktadır. Yorumlama yapabilmek için bu değişkenlerin olasılık değerlerine bakılır. Bu olasılık değerleri, parametrelerin anlamlılık sınamaları için kullanılan testlerden Wald Testine ait değerler olmaktadır. Yalnızca olasılık değeri 0.05'ten küçük olan değişkenler (istatistiksel olarak anlamlı bulunan) yorumlanır. Ancak yorumlama yapmadan önce bir takım işlemlerin yapılması gerekmektedir.

Ordinal Lojistik Regresyon analizinin yorumu için tahmin edilen parametre değerlerinin "e üssü" alınmalıdır. Bu sayede elde edilen değerler yorumlama yapabilmek için son halini almış olur. Ancak yorum yapabilmek için referans kategoriler de belirlenmelidir(Akın ve Şentürk, 2012). Çizelge 4.40 incelendiğinde

değişkenlerin referans kategorilerinin son kategoriler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yorumlamalar da bu referans kategori baz alınarak yapılmaktadır (Akın ve Şentürk, 2012). Parametre anlamlılıklarının bu şekilde incelenmesine "odds oranına göre yorumlama" denir. Bu aşamada değişkenler odds oranına göre yorumlanacaktır.

Çizelge 4.40'daki verilere göre 8 bağımsız değişkenden 7'sinin belirli kategorileri itibariyle anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu 7 değişken anlamlı bulunan kategorileri ile yorumlanmış, anlamsız bulunan aile yaşam dönemi değişkeni ise yorumlanmamıştır.

Gelir Durumu: Çizelge 4.40'a göre bu değişkenin referans kategorisinin gelirin 1500 TL'den fazla olduğu kategoridir. Dolayısıyla anlamlı kategoriler bu kategoriye göre yorumlanmalıdır. Buradan gelir durumu referans kategori olan 1500 TL'den fazla olan bireylerin gelir durumu 1001-1500 TL arasında olan bireylere göre 1.7 kat daha fazla gıda güvencesine sahip olduğu yorumu yapılabilmektedir. Gelir durumu 1500 TL'den fazla olan bireylerin gelir durumu 501-1000 TL arasında olan bireylere göre 5.7 kat, geliri 500 TL'den az olan bireylere göre 7.8 kat daha fazla gıda güvencesine sahiptirler. Daha önce de bahsedildiği gibi gıda güvencesinin sağlanmasında gelir önemli bir faktördür.

Aylık Gıda Harcaması: Aylık gıda harcaması değişkeninin referans kategorisi aylık gıda harcaması 400 TL'den fazla olduğu kategoridir. Bu kategorideki bireyler aylık gıda harcaması 101-200 TL arasında olan bireylere göre 1.1 kat daha fazla gıda güvencesine sahiptirler. Aylık gıda harcaması gıda güvencesi için bir göstergedir.

Çalışma Durumu: Aile reisinin çalışma durumunu ifade eden bu değişken için referans kategorisinin "emekli" kategorisinin olduğu görülmektedir. Aile reisi emekli olanlar işsiz olanlara göre 3.4 kat daha fazla gıda güvencesine sahipken, çalışanların emeklilere göre 2.1 kat daha fazla gıda güvencesine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Çizelge 4.40. Modelin parametrelerinin anlamlılıklarının ifade edilmesi.

	β	Wald	Sig.	e^{β}
[GıdaGüvenceSınıfı = 1]	10.456	48.349	0.000	
[GıdaGüvenceSınıfı = 2]	12.601	68.875	0.000	
[GıdaGüvenceSınıfı = 3]	16.293	116.739	0.000	
[GıdaGüvenceSınıfı = 4]	19.756	172.900	0.000	
[Gelir=1]	-8.973	139.667	0.000	7.89×10^{-3}
[Gelir=2]	-6.357	126.813	0.000	5.77×10^{-2}
[Gelir=3]	-2.832	48.632	0.000	1.70×10^{-1}
[Gelir=4]	0[a]	.	.	
[AylıkGıdaHarcaması=1]	.066	0.001	0.974	
[AylıkGıdaHarcaması=2]	-2.425	14.304	0.000	1.13×10^{-1}
[AylıkGıdaHarcaması=3]	-0×107	0.042	0.838	
[AylıkGıdaHarcaması=4]	0.317	0.444	0.505	
[AylıkGıdaHarcaması=5]	0[a]	.	.	
[Çocuk=0]	0.268	1.019	0.313	
[Çocuk=1]	0[a]	.	.	
[ÇalışmaDurumu=1]	0.783	7.112	0.008	2.19
[ÇalışmaDurumu=2]	-1.243	7.206	0.007	3.47
[ÇalışmaDurumu=3]	0.187	0.117	0.732	
[ÇalışmaDurumu=4]	-0.353	0.045	0.832	
[ÇalışmaDurumu=5]	0[a]	.	.	
[AileReisininEğitimi=1]	1.187	2.562	0×109	
[AileReisininEğitimi=2]	1.726	3.988	0.046	5.62
[AileReisininEğitimi=3]	0.726	2.110	0.146	
[AileReisininEğitimi=4]	0.371	0.514	0.473	
[AileReisininEğitimi=5]	0.710	0.486	0.486	
[AileReisininEğitimi=6]	0[a]	.	.	
[HaneHalkıSayısı=1]	20.035	200.629	0.000	5.02×10^{8}
[HaneHalkıSayısı=2]	20.136	215.037	0.000	5.56×10^{8}
[HaneHalkıSayısı=3]	18.549	230.932	0.000	1.14×10^{8}
[HaneHalkıSayısı=4]	18.255	227.217	0.000	8.48×10^{7}
[HaneHalkıSayısı=5]	17.923	218.712	0.000	6.08×10^{7}
[HaneHalkıSayısı=6]	17.729	191.603	0.000	5.01×10^{7}
[HaneHalkıSayısı=7]	17.309	164.624	0.000	3.29×10^{7}
[HaneHalkıSayısı=8]	14.917	.	.	3.01×10^{6}
[HaneHalkıSayısı=9]	0[a]	.	.	

Çizelge 4.40. (Devam) Modelin parametrelerinin anlamlılıklarının ifade edilmesi.

	β	Wald	Sig.	eβ
[AileYasamDonemi=1]	-1.943	2.494	0.114	
[AileYasamDonemi=2]	-.525	0.243	0.622	
[AileYasamDonemi=3]	0.672	0.596	0.440	
[AileYasamDonemi=4]	0.409	0.125	0.724	
[AileYasamDonemi=5]	0.173	0.019	0.891	
[AileYasamDonemi=6]	-0.632	0.421	0.516	
[AileYasamDonemi=7]	20.900	0.000	0.998	
[MahalleGelirKod=1]	0×109	0.134	0.715	
[MahalleGelirKod=2]	-0.488	3.191	0.074	0.61
[MahalleGelirKod=3]	0[a]	.	.	

Aile Reisinin Eğitimi: Bu değişken için referans kategorisi 7. kategoriye cevap verilmediği için 6. kategori olan aile reisinin eğitiminin üniversite mezunu olduğu kategoridir. Buna göre üniversite mezunu aile reisi hanelerinin, sadece okur-yazar olan hane reislerine göre 5.6 daha fazla gıda güvencesine sahip oldukları görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça, iş bulma ve daha yüksek ücretlerle çalışma imkanı doğduğundan, analiz sonucu anlamlı çıkmıştır. Betimleyici istatistiklerden de görüleceği üzere, aile reisinin eğitim değişkenine bağlı olarak, herhangi bir okul bitirmemiş sadece okuma yazması olan hanelerin %40'ının ciddi düzeyde aç ve gıda güvencesiz oldukları görülmüştür. Aile reisinin eğitim düzeyinin artması ile özellikle yüksekokul ve üniversite mezunlarında ciddi veya orta düzeyde açlığın olmadığı ancak gıda güvencelerinin risk altında veya açlık sınırında olmayan gıda güvencesizliği düzeyinde oldukları görülmüştür. Yüksekokul mezunu aile reislerinin ise %83.3'ü gıda güvencesi risk altında iken %16.7'si gıda güvencesiz ancak açlık sınırında olmadıkları gözlemlenmiştir. Üniversite mezunu aile reislerinde bu orana bakıldığında, gıda güvencesi risk altında olanların oranı %60 iken, açlık sınırında olmayan gıda güvencesizlerin oranı %24'tür. Geri kalan %16'sı gıda güvencesi olan hanelerdir.

Hanehalkı Sayısı: Hanehalkı sayısı değişkeni referans kategorisi 9 kişilik hanelerin olduğu kategoridir. Buna göre 1 kişilik hanehalkına sahip haneler referans kategoride görülen 9 kişilik hanelere göre 5.02 kat daha fazla gıda güvencesine

sahiptirler. 2 kişilik aileler ise 9 kişilik ailelere göre yaklaşık 5.5 kat daha fazla gıda güvencesine sahiptirler. Ailede birey sayısı arttıkça gıda güvencesizliği riski de artmaktadır. Türkiye'de yapılan pek çok yoksulluk çalışması da hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk oranlarının da arttığını göstermektedir. Yoksulluğa gıda güvencesizliğinin en önemli nedeni olarak bakıldığında, yoksulluk arttıkça gıda güvencesizliği de artacaktır. TÜİK'in 2009 yılı Yoksulluk Çalışmasına göre hanehalkı sayısı 1-2 olan ailelerin yoksulluk oranı %11.52 iken hanehalkı sayısı 3-4 olan hanelerin %9.41'i yoksuldur. 7 ve daha fazla kişinin barındığı hanelerde yoksulluk oranı %38.5 olarak bulunmuştur (TÜİK, 2009). Hane sayısı arttıkça yoksulluk oranının arttığı görülmektedir.

Mahalle Gelir Kodu: Bu değişkenin referans kategorisi 3 nolu kategori olan çoğunlukla düşük gelirli hanelerin olduğu kategoridir. Mahalle gelir kodu 2 olan yani çoğunlukla orta gelirli hanelerin olduğu mahalleler düşük gelirli mahallelere göre 0.6 kat daha fazla gıda güvencesi olan hanelerdir. Orta ve alt gelir düzeyine sahip ailelerin yer aldığı mahallerin gıda güvencesi düzeyleri birbirine yakın bulunduğundan modelde katsayı daha düşük çıkmıştır.

Modele giren değişkenler açısından modelin yorumu betimleyici istatistik sonuçlarıyla örtüşmektedir. Diğer taraftan araştırma alanında hanehalkı gıda güvencesi ile ilgili yapılan çalışma sonuçları incelendiğinde gelir ve aylık gıda harcaması gibi değişkenlerin gıda güvencesinin sağlanmasında önemli değişkenler olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra, hanehalkı üyelerinin eğitim durumu, özellikle aile reisi ve annenin eğitim düzeyi, ailede çalışanların durumu, hanehalkı sayısı gibi değişkenler gıda güvencesi için önemli sayılabilir. Yapılan çalışmalarda, gelir ve eğitim düzeyi yüksek ailelerin yüksek diyet kalitelerinin yanı sıra mikrobiyolojik düzeyde gıda güvenliği konularında da daha dikkatli oldukları gözlenmiştir.

4.4.5. Hanelerin Gıda Güvencesi Düzeylerine Göre Temel Gıda Tüketim Sıklıkları

Çalışmada farklı gıda güvencesi düzeylerine sahip hanelerin et, süt, süt ürünleri, tahıl, baklagiller, meyve ve sebze tüketim sıklıklarını belirlemek üzere çapraz tablolar hazırlanmıştır.

Çizelge 4.41'deki değerlere bakıldığında gıda güvencesiz olup açlığın ciddi ve orta düzeyde yaşandığı hanelerin süt tüketimlerinin ağırlıklı olarak haftada bir kez olduğu gözlemlenirken, gıda güvencesi düzeyi arttıkça süt tüketiminin arttığı görülmektedir.

Hanelerin gıda güvencesi düzeyleri iyileştikçe süt ürünleri tüketim sıklığının arttığı görülmektedir. Gıda güvencesi olan hanelerin hemen her gün tükettikleri gözlenirken gıda güvencesiz ve açlığın olduğu hanelerde ağırlıklı olarak hafta bir kez süt ürünleri tükettikleri görülmektedir (Çizelge 4.42.).

Hanelerin gıda güvencesi düzeyleri ile yumurta tüketim sıklığının verildiği Çizelge 4.43. incelendiğinde gıda güvencesiz ve açlığın hissedildiği hanelerin yumurta tüketimlerinin ağırlıklı olarak hafta bir kez olduğu, gıda güvencesiz ve açlık sınırında olmayanların haftada bir veya iki kez olduğu, gıda güvencesi risk altında olan ve gıda güvencesi olan hanelerde hemen her gün tüketildiği görülmektedir. Buradan ailelerin gıda güvencesi düzeyleri arttıkça yumurta tüketiminin arttığı sonucuna varılabilir (Çizelge 4.43.).

Hayvansal ürün tüketimi ile gıda güvencesi arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki vardır. Özellikle kırmızı et içerdiği yüksek kaliteli protein ile vitamin, demir ve çinko yönünden beslenme açısından büyük önem taşır. Kırmızı et mutlaka dışarıdan alınması gereken elzem aminoasitlerin tamamını yeterli miktar ve dengeli oranda içeren temel bir gıdadır (Cevger ve ark, 2006). Kırmızı et tüketimi veya hayvansal içerikli protein tüketimi gıda güvencesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak ülkemizde tüketilen kırmızı et tüketiminin gelişmiş ülkelere göre çok daha düşük olduğu görülmektedir. Ülkemizde et fiyatlarının yüksek olması gelir düzeyi düşük ailelerin et tüketimini sınırlandırmaktadır.

Çizelge 4.41. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve süt tüketim sıklığı (%).

			Süt Tüketimi					
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	9	6	22	3	2	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	21.4	14.3	52.4	7.1	4.8	100.0
		Süt Tüketimindeki Payı (%)	20.0	17.1	14.3	3.8	2.3	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	8	9	23	6	7	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	15.1	17.0	43.4	11.3	13.2	100.0
		Süt Tüketimindeki Payı (%)	17.8	25.7	14.9	7.5	8.1	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	12	12	46	28	32	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	9.2	9.2	35.4	21.5	24.6	100.0
		Süt Tüketimindeki Payı (%)	26.7	34.3	29.9	35.0	37.2	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	13	6	41	28	26	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	11.4	5.3	36.0	24.6	22.8	100.0
		Süt Tüketimindeki Payı (%)	28.9	17.1	26.6	35.0	30.2	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	3	2	22	15	19	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	4.9	3.3	36.1	24.6	31.1	100.0
		Süt Tüketimindeki Payı (%)	6.7	5.7	14.3	18.8	22.1	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	45	35	154	80	86	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	11.3	8.8	38.5	20.0	21.5	100.0
		Süt Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Çizelge 4.42. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve süt ürünleri tüketim sıklığı (%).

			Süt Ürünleri Tüketimi					
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	3	6	20	11	2	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	7.1	14.3	47.6	26.2	4.8	100.0
		Süt Ürünleri Tüketimindeki Payı (%)	60.0	33.3	16.4	8.9	1.5	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	5	22	21	5	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	9.4	41.5	39.6	9.4	100.0
		Süt Ürünleri Tüketimindeki Payı (%)	0.0	27.8	18.0	16.9	3.8	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	2	5	39	51	33	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.5	3.8	30.0	39.2	25.4	100.0
		Süt Ürünleri Tüketimindeki Payı (%)	40.0	27.8	32.0	41.1	25.2	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	0	1	34	22	57	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.9	29.8	19.3	50.0	100.0
		Süt Ürünleri Tüketimindeki Payı (%)	0.0	5.6	27.9	17.7	43.5	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	0	1	7	19	34	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	1.6	11.5	31.1	55.7	100.0
		Süt Ürünleri Tüketimindeki Payı (%)	0.0	5.6	5.7	15.3	26.0	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	5	18	122	124	131	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.3	4.5	30.5	31.0	32.8	100.0
		Süt Ürünleri Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Çizelge 4.43. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve yumurta tüketim sıklığı (%).

			Yumurta Tüketimi					
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	2	10	27	3	0	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	4.8	23.8	64.3	7.1	0.0	100.0
		Yumurta Tüketimindeki Payı (%)	20.0	43.5	16.3	2.8	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	1	7	38	4	3	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.9	13.2	71.7	7.5	5.7	100.0
		Yumurta Tüketimindeki Payı (%)	10.0	30.4	22.9	3.7	3.2	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	2	1	62	50	15	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.5	.8	47.7	38.5	11.5	100.0
		Yumurta Tüketimindeki Payı (%)	20.0	4.3	37.3	46.3	16.1	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	4	1	35	33	41	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	3.5	0.9	30.7	28.9	36.0	100.0
		Yumurta Tüketimindeki Payı (%)	40.0	4.3	21.1	30.6	44.1	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1	4	4	18	34	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	6.6	6.6	29.5	55.7	100.0
		Yumurta Tüketimindeki Payı (%)	10.0	17.4	2.4	16.7	36.6	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	10	23	166	108	93	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	2.5	5.8	41.5	27.0	23.3	100.0
		Yumurta Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kırmızı et tüketim sıklığının gösterildiği Çizelge 4.44. incelendiğinde hanelerin gıda güvencesi düzeyleri yükseldikçe kırmızı et tüketim sıklığının arttığı görülmektedir. Gıda güvencesiz ve ciddi düzeyde açlığın görüldüğü hanelerin %97.6'sının hiç kırmızı et tüketmedikleri görülürken, orta düzeyde açlık görülen hanelerin %64'ünün kırmızı eti hiç tüketmediği görülmektedir. Gıda güvencesi risk altında olan ailelerde et tüketimi ağırlıklı olarak ayda bir kez iken gıda güvencesi olan hanelerde ağırlıklı olarak haftada bir kez tüketildiği görülmektedir.

Bu bulgulardan hareketle kırmızı et tüketim sıklığının ailelerin gıda güvencesi düzeylerine göre farklılık gösterdiği sonucuna varılabilir. Kırmızı etin beslenme açısından yüksek protein, vitamin ve mineral içermesine rağmen gıda güvencesi olan hanelerde dahi tüketiminin yetersiz olduğu görülmektedir.

Ülkemizde tavuk eti fiyatı kırmızı ete göre çok daha ucuz olması nedeniyle daha fazla tüketilmektedir. Tavuk eti tüketim sıklığının gösterildiği çizelge 4.45.'e göre gıda güvencesiz ve açlık çeken hanelerin %61.9'u hiç tavuk eti tüketmez iken %38'inin ayda bir kez tüketebildiği, gıda güvencesiz ve açlık sınırında olmayanların %76.9'u ayda bir kez tüketirken, gıda güvencesi olan ailelerin ise %59'unun haftada bir kez, %29'u ise haftada iki kez tüketebildiği görülmektedir. Kırmızı et ile tüketim sıklığı kıyaslandığında tavuk eti tüketim sıklığının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Gıda güvencesi ve balık tüketim sıklığının yer aldığı çizelge 4.46. incelendiğinde balık tüketim sıklığının ailelerin gıda güvencesi düzeylerine göre arttığı görülmektedir. Gıda güvencesiz ve açlık çeken hanelerin %90.5'inin hiç balık tüketmedikleri, gıda güvencesiz ve açlık sınırında olmayanlarda %65.4'ünün ayda bir kez tüketebildiği, gıda güvencesi olanlarda ise ayda bir kez tüketenlerin oranı %57.4 iken haftada bir kez tüketenlerin oranı %32.8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer gıdalarda olduğu gibi balık tüketim sıklığı ile ailelerin gıda güvencesi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Çizelge 4.44. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve kırmızı et tüketim sıklığı (%).

			Kırmızı Et Tüketimi				
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	41	1	0	0	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	97.6	2.4	0.0	0.0	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	35.0	0.5	0.0	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	34	19	0	0	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	64.2	35.8	0.0	0.0	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	29.1	10.0	0.0	0.0	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	35	89	6	0	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	26.9	68.5	4.6	0.0	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	29.9	46.8	6.9	0.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	6	67	39	2	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	5.3	58.8	34.2	1.8	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	5.1	35.3	44.8	33.3	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1	14	42	4	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	23.0	68.9	6.6	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	0.9	7.4	48.3	66.7	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	117	190	87	6	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	29.3	47.5	21.8	1.5	100.0
		Kırmızı Et Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Çizelge 4.45. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve tavuk eti tüketim sıklığı (%).

			Tavuk Eti Tüketimi				
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	26	16	0	0	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	61.9	38.1	0.0	0.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	68.4	8.0	0.0	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	7	44	2	0	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	13.2	83.0	3.8	0.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	18.4	21.9	1.5	0.0	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	3	100	27	0	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	2.3	76.9	20.8	0.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	7.9	49.8	19.7	0.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	1	35	72	6	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.9	30.7	63.2	5.3	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	2.6	17.4	52.6	25.0	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1	6	36	18	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	9.8	59.0	29.5	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	2.6	3.0	26.3	75.0	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	38	201	137	24	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	9.5	50.3	34.3	6.0	100.0
		Tavuk Eti Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Çizelge 4.46. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve balık tüketim sıklığı (%).

			Balık Tüketimi				
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	38	4	0	0	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	90.5	9.5	0.0	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	26.0	1.9	0.0	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	34	19	0	0	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	64.2	35.8	0.0	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	23.3	8.8	0.0	0.0	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	44	85	1	0	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	33.8	65.4	0.8	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	30.1	39.4	2.7	0.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	24	73	16	1	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	21.1	64.0	14.0	.9	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	16.4	33.8	43.2	100.0	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	6	35	20	0	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	9.8	57.4	32.8	0.0	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	4.1	16.2	54.1	0.0	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	146	216	37	1	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	36.5	54.0	9.3	0.3	100.0
		Balık Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Türkiye genelinde beslenme alışkanlıklarında, tahıl ve tahıl ürünleri tüketimi ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'de günlük diyet enerjisinin %58'inin tahıllar ve bunun da %44'ünün ekmekten sağlandığı belirlenmiştir. Beslenme alışkanlıkları ve tüketim sıklığını yakından etkileyen minimum gıda harcaması yöntemiyle yapılan yoksulluk çalışmalarına göre ise ülkemizde gelir dağılımının en alt %20'lik bölümüne inildikçe hububata dayalı ürün tüketim harcamalarının arttığı gözlenmiştir (DPT, 2003). Ekmek ve tahıl tüketimi ülkemiz beslenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ekmek ve tahıl tüketim sıklığının yer aldığı Çizelge 4.47 incelendiğinde hanelerin tamamının her gün tükettiği görülmektedir. Burada tüketim sıklığından ziyade tüketim miktarının bilinmesi gıda güvencesi düzeyleri arasında yorum yapabilmeyi olanaklı kılacaktır. Gıda güvencesi ve ailelerin baklagiller tüketim sıklığının yer aldığı Çizelge 4.48 incelendiğinde gıda güvencesiz hanelerin baklagiller tüketim sıklığı ağırlıklı olarak haftada bir kez iken, gıda güvencesi risk altında olan hanelerin %50'si haftada bir kez tükettikleri, gıda güvencesi olan ailelerin ise baklagiller tüketimi haftada bir kez olanların oranı %42.6, haftada iki kez olanların oranı %37.7, hemen her gün tüketenlerin oranının ise %18 olduğu görülmektedir. Baklagiller tüketim sıklığı da gıda güvencesi düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Gıda güvencesi ve meyve sebze tüketim sıklığı ilişkilerinin verildiği Çizelge 4.49.'a göre meyve ve sebze tüketim sıklığının gıda güvencesi düzeylerinde farklılığı anlamlıdır. Gıda güvencesiz hanelerin meyve ve sebze tüketim sıklığının ağırlıklı olarak haftada bir kez gerçekleştiği, gıda güvencesi olan hanelerde ise meyve sebze tüketiminin ağırlıklı olarak her gün olduğu görülmektedir.

Sonuçta hanehalkı gıda güvencesi düzeyi, hanelerin besin tüketim sıklıklarını etkilemektedir. Gıda güvencesi olan hanelerin besin kompozisyonu daha zengin, dengeli beslenme için önemli olan besin öğelerinin tüketimi daha fazladır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgular ışığında, gıda güvencesi düzeyleri için araştırma alanı açısından gıda güvencesi risk altında veya açlığın olmadığı gıda güvencesizliği düzeyinin ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma alanında besin tüketim sıklıklarına göre ise gıda güvencesizliği arttıkça hanelerin besin kompozisyonu zayıflamaktadır.

Çizelge 4.47. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ile ekmek ve tahıllar tüketim sıklığı (%).

			Ekmek ve Tahıllar Tüketimi				
			Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	0	0	42	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	10.6	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	0	0	53	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	13.4	13.3
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	0	0	130	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	100.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	0.0	0.0	32.8	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	0	1	1	112	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	0.9	0.9	98.2	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	0.0	50.0	100.0	28.3	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1	1	0	59	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	1.6	0.0	96.7	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	100.0	50.0	0.0	14.9	15.3
Toplam		Hanehalkı Sayısı	1	2	1	396	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.3	0.5	0.3	99.0	100.0
		Ekmek ve Tahıllar Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Çizelge 4.48. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ve baklagiller tüketim sıklığı (%).

			Baklagiller Tüketimi					
			Hiç	Ayda 1 kez	Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	9	31	1	1	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	21.4	73.8	2.4	2.4	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	28.1	12.6	1.1	2.9	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	4	44	5	0	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	7.5	83.0	9.4	0.0	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	12.5	17.9	5.7	0.0	13.2
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	0	10	88	27	5	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	7.7	67.7	20.8	3.8	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	31.2	35.8	31.0	14.7	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	0	9	57	31	17	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	0.0	7.9	50.0	27.2	14.9	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	0.0	28.1	23.2	35.6	50.0	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	1	0	26	23	11	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	1.6	.0	42.6	37.7	18.0	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	100.0	.0	10.6	26.4	32.4	15.2
Toplam		Hanehalkı Sayısı	1	32	246	87	34	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	.2	8.0	61.5	21.8	8.5	100.0
		Baklagiller Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Çizelge 4.49. Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ile meyve ve sebze tüketim sıklığı (%).

			Meyve ve Sebze Tüketimi			
			Haftada 1 kez	Haftada 2 kez	Hemen her gün	Toplam
Gıda Güvencesi Düzeyleri	Ciddi Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	36	6	0	42
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	85.7	14.3	0.0	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	31.6	4.5	0.0	10.5
	Orta Düzeyde Açlığın Olduğu Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	33	17	3	53
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	62.3	32.1	5.7	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	28.9	12.8	2.0	13.2
	Açlık Sınırında Olmayan Gıda Güvencesizliği	Hanehalkı Sayısı	28	76	26	130
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	21.5	58.5	20.0	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	24.6	57.1	17.0	32.5
	Gıda Güvencesi Risk Altında Olan	Hanehalkı Sayısı	13	29	72	114
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	11.4	25.4	63.2	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	11.4	21.8	47.1	28.5
	Gıda Güvencesi Olan	Hanehalkı Sayısı	4	5	52	61
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	6.6	8.2	85.2	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	3.5	3.8	34.0	15.2
Toplam		Hanehalkı Sayısı	114	133	153	400
		Gıda Güvencesindeki Payı (%)	28.5	33.2	38.2	100.0
		Meyve ve Sebze Tüketimindeki Payı (%)	100.0	100.0	100.0	100.0

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İnsanın gerek zihinsel gerek fiziksel olarak sağlıklı ve dengeli olması için beslenme ihtiyacının hem nitelik hem de nicelik olarak yeterli derecede tatmin edilmesi gerekmektedir. Gıda güvencesi olarak karşımıza çıkan bu kavram, artan dünya nüfusu ile birlikte tüm dünya ülkelerini ilgilendiren konuların başında gelmektedir. Özellikle son yıllarda gıda güvencesinin sağlanması; doğal, ekonomik, teknolojik ve politik gelişmelere bağlı olarak güç hale gelmiştir. Doğal nedenler olarak ortaya çıkan iklim değişikliği sonucu gıdanın arzı ve istikrarında olumsuzluklar yaşanırken, gelişmiş teknolojilerle verim artışları sağlanmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler veya verimi artıracak birçok yenilik bir taraftan doğal kaynakların bozulmasına yol açarken diğer taraftan insan sağlığı açısından risk oluşturabilmektedir. Gıda güvencesini etkileyen, belki de en önemli faktör olan ekonomik koşullar, gelir düzeyi düşük olan ülkeleri ve yoksul haneleri daha fazla etkilemektedir. Bu etki son yıllarda gıda fiyatlarında yaşanan artışlarla birlikte daha yıkıcı hale gelmiştir. FAO verilerine göre gıda fiyat artışlarında yaşanan son gelişmeler dünyada aç insan sayısında 100 ile 200 milyon arasında artış olduğu tahmin edilmektedir. Gıda krizi olarak anılan bu süreç birçok ülkede toplumsal huzursuzluklara yol açmıştır. Gıda fiyat artışlarının yaratacağı gıda güvencesizliğinin önüne geçmek amacıyla uluslararası düzeyde bazı önlemler alınmıştır. Bu önlemlere rağmen hala fiyat artışlarının önüne geçilememiştir. Uluslararası düzeyde yapılan girişimlerin yanında, ülkelerin birçoğunda hane ve ulusal düzeyde gıda güvencesinin sağlanması, yaşanan gıda krizi sürecinde öncelikli konular haline gelmiştir. Gıda güvencesinin sağlanması politik istikrarın sağlanması, yoksulların refah seviyelerinin artırılması ile sağlanabilir.

Küresel düzeyde yaşanan gıda güvencesizliği sorunu, tarım sektörünün sorunlarının uluslararası toplumun gündeminde ilk sıraya oturmasına yol açmıştır. Ulusların gıda güvencelerini istikrarlı olarak sağlayabilmelerinde, izlenen tarım politikalarının önemli olduğu görülmüştür. Gıda güvencesi düzeyleri iyi durumda olan gelişmiş ülkeler, tarihsel süreçte tarım sektörünü desteklemişler ve serbestleşme sürecinden uzak tutmuşlardır. Çünkü tarım korunması gereken hassas bir sektördür. Tarımın doğal koşullara bağımlı üretim yapısı, ülkelerin gıda güvencesi açısından

sektörü destekleme ve koruma gereği duymalarına neden olmaktadır. Bununla beraber günümüz gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda, izlenen tarım politikaları konusunda, ülkenin gereksinimlerini karşılamak, sektörün sorunlarını çözmek yerine daha çok DB, IMF, DTÖ gibi kuruluşların yapısal uyum programları belirleyici olmaktadır. Yapısal programların geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri de daha çok koruma ve destekleme sistemlerinin zayıflatılması şeklinde gelişmiştir. Bu gelişmeler gıda güvencesi konusunda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan veya geri kalmış ülkeler arasındaki eşitsizliği daha da artmıştır.

Ülkemizde tarım sektörü özellikle 1980'li yıllara kadar devlet eliyle korunmuş ve desteklenmiştir. 1980 sonrasında piyasa ekonomisine geçişle tarım sektöründe serbestleşme süreci de başlamıştır. Bu dönemden sonra devlet desteklemeleri kesintili olarak uygulamıştır. Tarımsal alanda hala yapısal sorunlarını aşamamış, devlet desteğine gereksinim duyan Türkiye için serbestleşme politikalarının tarımsal altyapıya uygunluğu tartışma konularından biri haline gelmiştir. Ülkemizde tarım sektörü potansiyeli oldukça yüksek olmasına rağmen bu sektörden istenilen ölçüde yararlanmak mümkün olmamıştır. Tarım sektöründe; niteliksiz işgücü, sermaye kullanımının yetersiz olması, parçalı ve küçük üretim birimlerinin bulunması ve teknoloji kullanımındaki yetersizlikler yapısal sorunlar arasında yer almaktadır. Diğer yandan girdi fiyatlarındaki yükselmeler maliyetlerin artmasına yol açarken yeterli girdi kullanılamaması sonucu verim artışları sınırlı düzeyde kalmıştır. Tarımsal üretimde maliyet artışı ve düşük verim üretimin karlılığının düşmesine neden olurken tarımsal üretimde önemli kopuşlar yaşanmıştır. Özellikle girdi fiyatlarının yükselmesiyle de iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi, çiftçi gelirlerinde düşüşe yol açmıştır. Bu durum tarım sektörünün GSYİH içindeki payında ve büyüme hızında düşüşlere yol açmıştır. Ülkemizde toplam istihdam içinde tarımsal istihdamda gerileme yaşansa da hala ülke nüfusunun %25'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarım sektöründe yaşanan olumsuzluklar, başta gıda arzına yansıyarak tüm ülkenin gıda güvencesini olumsuz etkilerken, direkt olarak nüfusun dörtte birini istihdam eden tarım sektöründekileri ekonomik ve sosyal yönden olumsuz etkileyerek bu kesimlerin gıda güvenceleri açısından risk oluşturacaktır. Tarım sektörünün ülkenin gıda güvencesinin

sağlanmasında stratejik sektör olması nedeniyle desteklenmeli ve uluslararası rekabetten çiftçinin olumsuz etkilenmeyeceği yapıya kavuşturulmalıdır.

Türkiye'de gıda güvencesi konusu, gıda güvencesinin koşulları olan gıdaların bulunabilirliği, erişilebilirliği, sürdürülebilirliği ve güvenilirliği boyutu ile değerlendirildiğinde; bulunabilirlik açısından bitkisel ve hayvansal ürünlerde bir durgunluk hatta geriye gidişin olduğu söylenebilir. Genel olarak tarımsal üretimde artış gözlenmekle birlikte tarımsal üretim artış hızı nüfus artış hızının gerisinde kalmıştır. Bu durum yeterlilikte geriye gidişe neden olmuştur. Tahıllarda ve baklagillerde kişibaşı üretim rakamlarında düşüş gözlenirken, yağlı tohumlarda kendine yeterlilik düzeyi düşük düzeyde ithalat yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Hayvansal üretim ülkemizde hala yeterli düzeyde değildir. Hayvan varlığındaki azalmalara paralel olarak hayvansal üretim de gerilemiştir. Ülkemizde hayvan varlığında meydana gelen azalma ve hayvansal üretim verimliliğinin istenilen seviyelerde olamaması artan nüfus karşısında hayvansal ürün tüketiminin azalmasına ve halkın beslenmesinde hayvansal protein yetersizliğine yol açmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle, Türkiye'de açlık ile ilgili ciddi bir sorun yokken yetersiz beslenmeye ilişkin önemli sorunların var olduğu söylenebilir. Yapılan kümeleme analizi sonuçlarına göre, Türkiye kalori tüketimi bakımından gelişmiş ülkelerle aynı grupta yer alarak dünya ortalama kalori tüketimi ortalamasının üzerindedir. Ancak tüketilen gıda kompozisyonunda, ülkemizde kalorinin ağırlıklı olarak bitkisel kaynaklı gıdalardan alındığı, hayvansal gıda tüketimi konusunda özellikle kırmızı et tüketiminde gelişmiş ve Türkiye'nin dahil olduğu gelişmekte olan ülke ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. Ülkemizde hayvansal kaynaklı gıda tüketim yetersizliğinde; hayvansal üretimin yetersiz, hayvansal kaynaklı gıda fiyatlarının yüksek ve gelişmiş ülkelere göre kişibaşına düşen gelirin düşük olması etkili olmaktadır.

Gıda güvencesinin sağlanmasında ülkemiz için temel sorun, gıdaya erişebilirlik boyutunda yaşanmaktadır. Gerek yurt içi üretim gerekse de ithalat yoluyla sağlanan gıdaya, halkın satın alma gücünün düşük olması nedeniyle yeterince erişilememekte bu da gıda güvencesizliğine neden olmaktadır. Sonuçta; yoksulluk ve yoksulluğun

neden olduğu yetersiz ve dengesiz beslenme ülkenin gıda güvencesini tehdit etmektedir.

Gıdaya erişimi etkileyen bir başka önemli neden, son yıllarda dünyada ve ülkemizde gıda ve tarımsal girdi fiyatlarında yaşanan artışlardır. Gıda fiyatlarında yaşanan artışlar, çoğunluğu geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere dünyada milyonlarca insanı açlıkla yüz yüze bırakmıştır. Gıda fiyatlarındaki artışlar sadece tüketilen gıdanın miktarını değil, aynı zamanda kalitesini de etkileyerek gıda güvencesinin bir diğer ayağı olan gıda güvenilirliği konusunda, ciddi sağlık sorunlarına yol açabilecek riskleri artırmaktadır.

Ülkemizde gıda güvenirliği bilincinin kazanılmasında önemli gelişmeler olmuştur. Ancak hala gıda denetim ve laboratuvar siteminin etkin olarak devreye girmemesi nedeniyle gıda zincirinin her aşamasında gıda güvenliğinin algılama ve uygulanmasında bir takım aksaklıklar görülmektedir. Ülkemizde özellikle gıda işletmelerinin küçük ölçekli olması, yeni teknolojileri veya gıda güvenirliği açısından birtakım otokontrol sistemlerinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanında kayıt dışı gıda işletmelerinin yaygın oluşu da gıda güvenirliğini tehdit eden diğer önemli bir unsurdur.

Ülkemizde sürdürülebilir gıda güvencesinin temininde, en büyük riskin ekonomik güçlükler ve bazı yıllar yeterli gıda arzının sağlanamaması olduğu söylenebilir. Her ne kadar gıdanın arzı ülke içi üretim ve ithalat yoluyla sağlanabilse de, gıda güvencesi açısından stratejik olan, tarım sektöründe dışarıya bağımlılık, gıdaya erişim ve sürdürülebilir gıda güvencesi için tehdit oluşturmaktadır. Sürdürülebilir gıda arzının sağlanması sürdürülebilir tarım ile mümkün olabilecektir. Ancak sürdürülebilir tarım birçok nedene bağlı olarak risk altındadır. Bunlardan; erozyon, fazla girdi kullanımı, çevre kirliliği, bilinçsiz sulama, sanayileşme, kentleşme, ormanların tahribatı ve çayır ve meraların bozulması ülkemiz gıda güvencesinin sürdürülebilirliğini tehdit eden başlıca risk faktörleridir.

Genel olarak ulusal ve uluslararası tarım politikaları, küresel iklim değişiklikleri, çevre kirliliği, doğal kaynakların tahribatı, su kaynaklarının azalması, gıda ve girdi fiyat artışları, nüfus artışı, tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi arz ve

talep kaynaklı yaşanan sorunların yanında, yoksulluk rakamlarındaki artış, gelir dağılımındaki bozulmalar Türkiye'de gıda güvencesini olumsuz etkilemektedir.

Bu genel çerçevenin yanında, ülkemizde gıda güvencesi düzeyinin hanehalkı ölçeğinde belirlenebilmesi amacıyla Adana ili kentsel düzeyde yapılan hanehalkı anket çalışmasında, aylık gelir düzeyinin gıda güvencesi konusunda en önemli belirleyici değişken olduğu görülmüştür. Geliri 1500 TL'den fazla olan hanelerin geliri 500 TL'den az hanelere göre 7.8 kat daha fazla gıda güvencesine sahip oldukları gözlenmiştir. Gelir düzeyi ve aylık gıda harcaması düşük düzeyde olan haneler gıda güvencesizliği ve açlığı yaşamaktadırlar. Bu hanelerin besin tüketim sıklıkları incelendiğinde, gıda güvencesi olan hanelere göre besin değeri yüksek gıda tüketimlerinin zayıf olduğu gözlenmiştir. Özellikle gıda güvencesizliğini yaşayan hanelerin hayvansal kaynaklı gıda tüketimlerinin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kırmızı et tüketiminde kaygı verici düzeydedir. Gıda güvencesi olan haneler ortalama haftada bir kez kırmızı et tüketirken açlığı ciddi düzeyde yaşayan gıda güvencesiz hanelerin ortalama %97.6' sının hiç kırmızı et tüketmedikleri, %38'inin ise ayda bir kez tavuk eti tüketebildikleri gözlenmiştir. Kırmızı et ile tüketim sıklığı kıyaslandığında, tavuk eti tüketim sıklığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Açlık çeken gıda güvencesiz hanelerin %90.5'inin hiç balık tüketmedikleri, süt, süt ürünleri, yumurta, baklagil tüketimlerinin ise sadece haftada bir kez olduğu görülmüştür.

Hanehalkı gıda güvencesi düzeyi ile ilgili olarak araştırma alanında aile reisinin kadın ve çalışmıyor olması, gıda güvencesizliğini ve açlığı ciddi oranda etkilemektedir. Adana kentsel alanda, aile reisinin ev kadını olması halinde açlığı yaşama oranı %35.7 olarak kaygı verici düzeyde bulunmuştur. Bu durum kadınların işgücüne katılma oranının düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Ülkemizde kadınların işgücüne katılma oranında artışlar olsa da hala erkeklere göre çok düşüktür. TÜİK 2012 Ağustos ayı verilerine göre ülkemizde erkeklerin işgücüne katılma oranı % 71.9 iken kadınlarda bu oran %30.1'dir. Hanehalkı gıda güvencesinin sağlanmasında kadının çalışma durumu önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hanehalkı gıda güvencesinin sağlanmasında hanehalkı üyelerinin eğitim seviyesi bir başka önemli faktördür. TÜİK 2009 Yoksulluk Çalışması verilerine göre, eğitim düzeyi arttıkça yoksulluk oranı düşmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe

hanehalkı üyelerinin iş bulma avantajları artmakta ve sağlıklı beslenme konusunda ailelerin bilinç düzeyleri yükselmektedir. Hanehalkı üyelerinin eğitim düzeyi gıda güvencesi için önem taşımaktadır.

Hanehalkı gıda güvencesi düzeyini etkileyen bir başka önemli faktör hanehalkı sayısıdır. Hanehalkı sayısı arttıkça özellikle çocuklu hanelerde gıda güvencesizliğinde artış görülmektedir. Araştırma alanında, 2 kişilik haneler 9 kişilik hanelere göre yaklaşık 5.5 kat daha fazla gıda güvencesine sahiptirler. Türkiye'de yapılan pek çok yoksulluk çalışması da hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk oranlarının da arttığını göstermektedir. Yoksulluk gıda güvencesizliğinin en önemli nedeni olarak bakıldığında, yoksulluk arttıkça gıda güvencesizliği de artacaktır.

Adana kentsel alanda hanehalkı düzeyinde yapılan çalışma genel olarak değerlendirildiğinde; açlık ciddi düzeyde olmasa da gıda güvencesizliği kritik düzeydedir. Özellikle çocuklu hanelerde gıda güvencesizliği oranı yaklaşık %69 iken çocuksuz hanelerin gıda güvencesizliği oranı %39.6'dır. Bu durum politik önlemler alınmadığı takdirde gıda güvencesizliğinin daha ciddi boyutlara ulaşabileceği endişelerini artırmaktadır.

Açlık ve gıda güvencesizlik oranının çocuklu hanelerde daha fazla görülmesi birçok sorunu beraberinde getirecektir; hastalıklar, ölümler, iş gücü ve üretim kaybı, verimsizlik, zihinsel gelişim sorunları, ruhsal çöküntü, suç işleme ve şiddet eğiliminin artması bunlardan bazılarıdır. Açlık ve gıda güvencesizliği sorununu çözememiş bir toplumun sosyal huzurunu sağlaması, kalkınma yolunda hızla ilerlemesi güç olacaktır.

Yapılan değerlendirmelere göre ülkemizde gıda güvencesinin sağlanabilmesi için;

- Ülkemiz tarım potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Bu potansiyeli etkin değerlendirmek ve kırsalda yaşayan halkın gelir düzeyini iyileştirmek adına tarımsal desteklemeler artırılmalıdır. Özellikle yaygın olan küçük ölçekli tarım işletmeleri desteklenmeli ve bu işletmeler teknoloji ile buluşturulmalıdır. Ayrıca Türk tarımına pazarlık ve rekabet gücü kazandıracak kooperatifler desteklenmeli çünkü kooperatifler kırsal alanda yoksulluğun azaltılması ve iş alanı yaratılmasında önemli rol oynayacaktır.

- Ülkemizde, özellikle bitkisel üretimde, kendine yeterlilikte bir geriye gidiş söz konusudur. Gıdaya ulaşabilirlik sadece yerli üretimle değil ithalat yoluyla da sağlanabilir. Ancak gıdanın stratejik olması nedeniyle istikrarlı gıda güvencesinin sağlanabilmesinde kendine yeterlilik önemlidir. Bu nedenle tarım politikalarının belirlenmesinde gıda güvencesinin sağlanması öncelikli hedef olmalıdır.
- Ülkemiz, hayvansal üretim ve tüketim düzeyinde, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça geridir. Dengeli beslenmede hayvansal ürün tüketiminin önemi nedeniyle, hayvansal üretimi artıracak politikalar geliştirilmeli, hayvansal tüketimin artırılması ve dengeli beslenmede halkın bilinçlendirilmesi yönünde önlemler alınmalıdır. Ayrıca; üretimde kalite ve sağlık koşullarını iyileştirici, fiyat ve pazar mekanizmasını geliştirici yapısal önlemler devlet eliyle alınmalıdır.
- Türkiye'de gıda güvencesinin temini için küresel fiyat artışları ve iklim değişiklikleri nedeniyle arzda yaşanan krizleri önlemek için başta tahıllar olmak üzere, et, süt tozu, şeker, yağ gibi ürünlerde stoklar artırılmalıdır. Kuraklığa ve diğer streslere dayanıklı tohum çeşitleri geliştirmeye yönelik AR-GE faaliyetlerine önem verilmelidir.
- Çalışmada, hanedeki birey sayısı arttıkça gıda güvencesizlik düzeyi artmaktadır. Bu yüzden aile planlaması konusuna gıda güvencesi açısından önem verilmelidir.
- Gıda güvencesizliğinin en önemli sebebi yoksulluktur. Toplumun tüm katmanlarında yoksulluğu gidermeye dönük politikalar üretilmelidir.
- İşsizliği önlemeye dönük politikalar ülkenin gıda güvencesinin sağlanmasında önemli bir faktördür. Adana kentsel alanda yapılan çalışmada kadınların hane reisi olması durumunda gıda güvencesizliği oldukça yüksek yüzeydedir. Özellikle kadınların işgücüne katılımları artırılmalıdır.
- Gıda fiyat artışlarından tüketicilerin, özellikle yoksul hane çocuklarının olumsuz etkilenmemesi için kriz dönemlerinde devlet piyasaya müdahale etmeli ve yoksullara dengeli beslenmeleri için gıda yardımları yapılmalıdır.

- Açlık ve yoksullukla mücadele için dünyada gıda bankası uygulamaları önem taşımaktadır. Ülkemizde dernek ve vakıflara gıda bankacılığı yapma yetkisi 2004 yılında 5179 sayılı yasayla düzenlenmiştir. Bu kapsamda açlıkla mücadele için gıda bankaları yaygınlaştırılmalı ve desteklenmelidir.
- Dengeli beslenme ile birlikte halkın gıda güvenirliği konusunda bilinç düzeyi artırılmalıdır. Gıda işletmeleri denetim sisteminin etkin hale getirilerek kayıt dışı gıda üretiminin önüne geçilmesine yönelik önlemler alınmalıdır.
- Ülkemiz gıda arzının sürdürülebilirliğinin sağlanması için başta toprak ve su kaynaklarının korunması, erozyon ve orman yangınları ile mücadele, biyolojik çeşitliğin sağlanması, entegre ilaç yönetimi, tarımda uygun yetiştirme teknikleri kullanılarak tarımsal arazilerin verimliliğinin artırılması, arazi toplulaştırılmasının ve optimum ölçek büyüklüklerinin sağlanabilmesi gıda güvencesi açısından önem arz etmektedir.
- Gerçek çözüm, gıda üretiminden çok ekonomiktir. Ekonomik ve politik istikrarın sağlanması ülkenin gıda güvencesi açısından oldukça önemlidir. Ülkemiz gıda güvencesinin sağlanabilmesi sadece yeterli gıda ve gıda üretimine bağlı olmayıp, yapısal yoksulluk ve düşük gelir gibi temel ekonomik sorunların çözümüne bağlıdır.
- Hanehalkı düzeyinde gıda güvencesi çalışmaları, ülke genelinde düzenli aralıklarla yapılmalı ve gıda güvencesizliği yaşayan haneler belirlenerek risk haritaları oluşturulmalıdır. Ülke genelinde hanehalkı düzeyinde elde edilecek veriler, ülkenin gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik politikalarda yol gösterici olacaktır.

KAYNAKLAR

ABAY, C., OLHAN, E., UYSAL, Y., YAVUZ, F., TÜRKEKUL, B., 2005. Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, Ankara.

ACAR, M., 2006. DTÖ ve AB Işığında Türk Tarımının Gelecegi. Orion Kitabevi, Ankara, 278s.

ADAK, M. S., GÜLER, M., KAYAN, N., 2012. Yemeklik Baklagillerin Üretimini Artıma Olanakları, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1f860e3b7f548ab_ ek.pdf (Erişim tarihi: 14.02.2012).

AGRESTI, A., 1996. An Introduction To Categorical Data Analysis. John Wiley and Sons Inc.

AKBAY, C., CANDEMİR, S., ORHAN, E., 2005. Türkiye'de Yaş Meyve ve Sebze Ürünleri Üretim ve Pazarlaması, KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi, 8(2):96−107.

AKIN, B., 1992. Türkiye'de Gelir Dağılımı Durumunun Karşılaştırmalı Bir Analizi, Maliye Yazıları Dergisi, Ocak-Mart, s. 7-12.

AKIN, H. B., ŞENTÜRK, E., 2012. Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi. http://e-dergi.marmara.edu.tr /index.php/oneri/ article/view/182 (Erişim tarihi: 19.06. 2012).

AKSU, S., 2000. Türkiye'de Zeytinyağı Üretimi, Tüketimi ve Dış Satımı, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/77b02d99dd6c00c_ek.pdf?tipi=14&sub (Erişim tarihi: 17.09.2012).

ALA, M., 2009, Yoksulluk ve Küresel Çözümsüzlük, Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, (e-dergi), http://www.paradoks.org, 5(2):1−8, (Erişim tarihi: 01.04. 2012).

ALEXANDRATOS, N., 1999, World Food and Agriculture:Outlook for the Medium and Longer Term, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 96:5908-5914, May 1999 Colloquium Paper.

ALPTEKİN, E., KAYA, S., 2008. Türkiye'de İşsizlik Sorunu Çıkmaz Sokakta, http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/turkiye_issizlik_sorunu_cikmaz_sokakta_s_kaya_e_alptekin_26.04.2012%2020-53-40.pdf (Erişim tarihi: 30.04. 2012).

ANIDO, D., 2003. Tarım ve Ekonomik Politikaların Venezuella'da Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi. Perspective of the Agri-food System in the new Millennium, edited Roberto Fanfani and Cristina Brasili, Proceedings of the IV. International Symposium Bologna 5-8 September 2001, s.177-197.

ANONYMOUS, 2010. 5996 Sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu.13.06.2010 tarih ve 27610 sayılı Resmi Gazete, http://rega.basbakanlik.gov.tr (Erişim tarihi: 23.03. 2012).

ANONYMOUS, 2012. Türkiye Gıda Sektörü Raporu

ARI, F. A., 2006. Türkiye'de Tarımın Ekonomideki Yeri ve Güncel Sorunları, http://www.calismatoplum.org/sayi9/aylan_ari.pdf, (Erişim tarihi: 18.12. 2011).

ARPACIOĞLU, Ö., 2012. Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

ARTIK, N., MERT, İ., POYRAZOĞLU, E. S., KONAR, N., 2009. Küresel Kriz ve Gıda Güvenliği, Sunumlar Kitabı-I, TMMOB Gıda Mühendisleri Odası, Ankara.

ATAMER, B.,1992. Kümeleme Analizi (Cluster Analysis) ve Kümeleme Analizinin İlaç Sektörüne Uygulanması, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul.

ATASEVEN, Z. Y., GÜLAÇ, Z. H Y., 2012. Durum ve Tahmin, Süt ve Süt Ürünleri 2011/2012, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayınlar/525b6000d253548e8a40ac25b8e1bae9c.pdf (Erişim tarihi: 20.09.2012).

AYDIN, K., 2011. Türkiye'de Hanehalkı Gıda Harcamaları ve Sosyo Ekonomik Faktörler. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(1):56−76.

AYDOĞUŞ, O., 2011. Tarımdaki Çözülmenin İşsizlik Üzerindeki Etkileri ve Çözüm Önerileri. İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2351&id (Erişim tarihi:07.01.2012).

AYSU, A., 2001. Türkiye'de Tarım Politikaları. İstanbul: Özgün Yayınları

BAYAT, D., 2010. Gelişmekte Olan Ülkelerde Nüfus Sorunu ve Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul.

BAYRAÇ, H. N., YENİLMEZ, F., 2005. Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, www.econturk.org/Turkiye ekonomisi/Naci2.doc (Erişim tarihi: 30.10. 2011).

BAYRAMİÇ, M. H., 2006. Türkiye'de Gelir Dağılım Sorunu ve Çözümleri. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

BİBER, A. E., 2011. Dünya Tarım Ticareti Serbestleşme Sürecinde Neo-Merkantilist Politikalar, Business and Economics Research Journal, 2(1):31-52. http://www.berjournal.com/wpcontent/plugins/downloadsmanager/upload/BERJ%202%281%2911%20article3%20pp.31-52.pdf (Erişim tarihi: 22.12. 2011).

BORATAV, K., 1982. Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınları, Ankara, 217s.

BULUTAY, T., 1995. Employment, Unemployment and Wages in Turkey, ILO Yayınları.

BULUTAY, T., TİMUR, S., ERSEL, H., 1971. Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968, SBF, Ankara

BUZBAŞ, N., 2010. Türkiye ve AB'de Gıda Güvenliği: Ortaklığın Sinerjisi, 28. Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi Toplantısı, Edinburg, İskoçya, 13-14 Eylül 2010.

CELASUN, M., 1986. Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, Metu Studies in Development, Vol:13, No:1-2.

CEVGER,Y., YALÇIN, C., ARAL, Y., 2006. Türkiye'de Hayvansal Üretimde Gıda Güvencesi. Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 77(2):6−11.

CİVANER, E. Ç., 2007. Kanatlı Etleri. İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, http://www.tgdf.org.tr/turkce/tgdfraporlari/igmkanatlietleri.pdf (Erişim tarihi: 19.09.2012).

CLAY, E., 2002. Food Security, Concepts and Measurements, Paper for FAO Expert Consultation on Trade and Food Security, Rome 11-12 July 2002.

COLLINS, G., REDMOND, G., 1997. Poverty in the UK and Hungry, Evidence From Household Budget Survey. DAE Working Papers Amalgamated Series, No:9703. Department of Applied Economics, University of Camridge Delice.

ÇAKMAK, H. E., 2004. Structural Change and Market Opening in Agriculture: Turkey Towards EU Accession, ERC Working Paper in Economics, 04/10.

ÇALIŞKAN, Ş., 2010. Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk, Sosyal Siyaset Konferansları, 59:89−132.

ÇAVDAR, T., 2003. Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, İmge Kitabevi, Ankara, 436s.

ÇAVUŞOĞLU, T., HAMURDAN, Y., 1966. Gelir Dağılımı Araştırması 1963, DPT, Ankara

ÇOPUR, U., YONAK, S., ŞENKOYUNCU, A., 2010. Gıda Güvenliği ve Denetim Sistemi, http://www.forumfood.net/Gıda-guvenligi-ve-denetim-sistemi-t 270 26.html (Erişim tarihi: 26.03.2012).

ÇÖMLEKOĞLU Ü., MAZMANCI, B., ARPACI, A., 2000. Pestisidlerin Kronik Etkisine Maruz Kalan Tarım İşçilerinde Eritrosit Süperoksit Dismutaz ve Katalaz Aktiviteleri. Turkish Journal of Biology, 24:483-488.

DELİCE, N. Y., ÖZKAYA, T., 2008. Türkiye Gıda Güvence ve Güvenirliğinde Tohumlukların Yeri ve Önemi , HR.Ü.Z.F. Dergisi, 12(2):49-57.

DEMİRBAŞ, N., ATIŞ, E., 2005. Türkiye Tarımında Gıda Güvencesi Sorununun Buğday Örneğinde İrdelenmesi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 42(1):179-190.

DEMİRÖZÜ, B., 2012. Yükselen Gıda Fiyatları Baskısındaki Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği, http://www.dunyaGıda.com.tr/haber.php?nid=2749, (Erişim tarihi: 04.05.2012).

DENLİ, Y., ANLI, R.E., 1997. Gıda Güvencesi, Gıda 22(4):249-250.

DERNEK, Z., 2006. Cumhuriyet'in Kurulusundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1(1):1-12.

DİNLER, Z., 1996. Tarım Ekonomisi, Ekin Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Bursa.

DİREK, M., 2011. Türkiye'de Süt Sektörünün Durumu, http://www.nevsehirdsyb.org.tr/ (Erişim Tarihi:10.06.2012).

DÖLEKOĞLU, Ö. C., 2003. Tüketicilerin İşlenmiş Gıda Ürünlerinde Kalite Tercihleri, Sağlık Riskine Karşı Tutumları ve Besin Bileşimi Konusunda Bilgi Düzeyleri (Adana Örneği). TEAE, Yayın No: 105, Ankara.

DPT, 1976. Gelir Dağılımı 1973, Ankara.

DPT, 2001. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu, 2001. Ankara.

DPT, 2003. Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2003. Ankara.

DPT, 2012. Uluslararası Mal Fiyatları, http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2012/07/B-8/20-uluslararasi_fiy. (Erişim Tarihi:10.06.2012).

DURGUN, Ö., 2011. İstihdam Artışı İşsizlik Sorununu Çözmekte Yeterli midir? Mevzuat Dergisi, 14(60):0-0. Nisan 2011, ISSN 1306-0767, http://mevzuatdergisi.com/2011/04a/01.htm (Erişim tarihi: 09.01. 2012).

ER, S., ÖZÇELİK, A., 2012. Kırsal Yoksulluğun Giderilmesinde Temel Dinamik: Hayvancılık Sektörü, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

ERAKTAN, G., OLHAN, E.,GÜN, S., 2010. Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Tarım Ürünleri Piyasalarına Yansımaları, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1322424412.pdf (Erişim Tarihi: 03.07.2012).

ERAKTAN, G., YELEN, B., 2012. Üretici, Tüketici ve Yoksulluk Olgusu Yönünden Türkiye'de Gıda güvencesi, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

ERBAS, M., ARSLAN, S., 2012. Açlığın Önlenmesi ve Gıda Güvencesinin Sağlanması, Gıda Mühendisleri Dergisi, 36. Sayı.

ERDAL, G., ESENGÜN, K., 2008. Tokat İlinde Balık Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Logit Model ile Analizi, Ege Üniversitesi Su Ürünler Dergisi, 25(3):203−209.

ERSEL, Y., FİŞEK, H., KALAYCIOĞLU, E., 1986. Türkiye'de Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi, Cilt: 2, TÜSİAD, İstanbul.

FAO, 2002. Food Security, The State of Food Insecurity in the World 2001, FAO, Rome, Italy.

FAO, 2003a. Trade Reform and Food Security, Conceptualizing the Linkages, FAO, Rome, Italy.

FAO, 2003b. World Agriculture: A Food and Agricultural Organization Perspective. Availabl:http://fao.org/DOCREP/005/Y4252E/y4252e00.htm (Erişim Tarihi: 22.06.2012).

FAO, 2005. The State of Food Insecurity In The World 2005: Eradicating World Hunger –Key to Achieving the Millennium Development Goals. Available: ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/a0200e/a0200e.pdf, (Erişim tarihi 21.06. 2011).

FAO, 2006. Food Security Statistic, www.fao.org.tr.

FAO, 2008. An Introduction of Basic Concepts of Food Security, http://www.foodsec.org/pubs,htm (Erişim tarihi: 22.09. 2012).

FAO, 2010. Food Security Statistic, www.fao.org.tr.

FAO, 2012a. Food Security Statistics, http://www.fao.org/faostat/foodsecurity/index en.htm (Erişim tarihi: 22.09. 2012).

FAO, 2012b. Poultry Meat and Eggs, www.fao.org/docrep/012/./al175e.pdf (Erişim tarihi: 19.09.2012).

FAO, 2012c. World Food Stuation, http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/en/ (Erişim tarihi: 22.09.2012).

FAO, 2012d. Food Price Index.http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/(Erişim Tarihi: 22.12.2012)

FAO, 2013, Faostat, http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx (Erişim Tarihi:24.02.2013)

FIRAT, S.Ü., 1997, Kümeleme Analizi: İstihdamın Sektörel Yapısı Açısından Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması, İ.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: III, Sayı:2, s. 50-59

FRANKENBERGER, T. R., McCASTON, M. K., 1998. From Food Security to Livelihood Security: The Evolution of Concepts, Care, USA.

GENÇLER, F.F., 2009. AB ve Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım Uygulamalarının İncelenmesi ve Türkiye'de Sürdürülebilir Tarıma Yönelik Politikaların Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Zeytin Örneği, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilimdalı, İzmir.

GERARD, J. G., FARRINGTON, J., ANDERSON, E., LUTTRELL, C., CONWAY, T., SAXENA, N. C., SLATER, R., 2003. Food Security And The Millennium Development Goal On Hunger in Asia. Working Paper 231, December 2003, Overseas Development Institute, London, UK.

GILBERT, C.L., MORGAN, C.W., 2010. Food Price Volatility. Philosophical Transaction of the Royal Society.

GILLAND, B., 2002.Word Population And Food Supply Can Food Production Keep Pace With Population Growth in The Next Half-Century? Food Policy, 27.

GİRAY, H., SOYSAL A., 2007. Türkiye'de Gıda Güvenliği ve Mevzuatı, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(6):485-490.

GÖZLER, M. Z., 2011. Toprağa, Suya, Tabiata ve İnsan Hayatına Saygılı Olmak, Karınca, 78(895).

GÜL, A., IŞIK, H., BAL, T., ÖZER, M.S., MUTLU,S., 2003. Bread Consumption and Waste of Households in Urban Area of Adana Province. 83rd EAAE Seminar, Girit- Yunanistan.

GÜMÜŞ, C., 1996. Orman Köyleri Kalkınma Planlarında Çok Boyutlu Yöntemlerden Yararlanma Olanakları (Gümüşhane İli Orman Köyleri Örneği), Exspres Ofset, Trabzon, 1996.

GÜNAYDIN, G., 2009. Tarımda Teknoloji Kullanımı ve Bilişim, Ekonomik Yaklaşım, 20(71):89-108.

GÜNDOĞAN, N., 2007. Yoksulluğun Değişen Yüzü: Çalışan Yoksullar. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

GÜNDÜZ, O., EMİR, M., KILIÇ, O., AYDIN, G., 2012. Gelir Düzeyine Göre Süt Tüketiminde Tüketici Davranışları: Samsun ili örneği, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

GÜRER, B., ÖREN, M.N., 2012. Türkiye'de Gıda Fiyatlarının Kırsal ve Kentsel Kesimde Yoksulluk ve Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

HACKETT, M., MELGAR-QUINONEZ, H., PEREZ-ESCAMILLA, R., SEGALL-CORREA, A.M., 2008. Gender of Respondent Does Not Affect the Psychometric Properties of the Brazilian Household Food Security Scale. International Journal of Epidemiology, 37(4):766-774.

HACKETT, M., ZUBIETA, A.C., HERNANDEZ, K., MELGAR-QUINONEZ, H., 2007. Food Insecurity and Household Food Supplies in Rural Ecuador. Archivos Latinoamericanos De Nutricion, 57(1):10-17.

HATİPOĞLU, Z. 1993. Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği, Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş, İstanbul, 140s.

HATUNOĞLU, E.E., 2010, Biyoyakıt Politikalarının Tarım Sektörüne Etkileri, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2814, Ankara.

HAWKINS, D.M., 1982, Topics In Applied Multivariate Analysis, Cambridge University Press.

HEADEY, D., FAN, S., 2010. Reflections on the Global Food Crisis: How Did it Happen? How Has it Hurt? And How Can We Prevent the Next One? The International Food Policy Research Institute (IFPRI), Research Monograph 165. Washington, D.C., USA.

HEKİMOĞLU, B., ALTINDEĞER, M., 2009. Kanatlı Hayvan Eti Sektör Raporu Sorunları ve Çözüm Önerileri, http://www.yms.org.tr/getdoc/ (Erişim tarihi: 14.09.2012).

HEKİMOĞLU, G., 2012,Süt Tedarik Yöntemleri ve Alternatif Öneriler, Ulusal Süt Zirvesi, 21-23 Mayıs, İzmir, http://www.sutzirvesi.com/sunumlar.asp,(Erişim Tarihi: 20.10.2012).

IŞIĞIÇOK, E., 1998. Türkiye'de Gelir Dağılımı ve 1987-1994 Gelir Dağılımı Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(1).

IŞIĞIÇOK, E., 2003. Bebeklerin Doğum Ağırlıklarını ve Boylarını Etkileyen Faktörlerin Lojistik Regresyon Analizi ile Araştırılması. Ankara, VI. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildiri Kitabı, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü.

İBRİŞİM, N., 2008. Yoksulluk, Yoksulluğun Ölçülmesi ve Türkiye Üzerine Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

İGEME, 2008. Yaş Meyve ve Sebze. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

İGEME, 2012. Yaş Meyve ve Sebze Sektör Raporu, www.ibp.gov.tr/pg/sektorpdf/tarim/tazemeyvesebze_2012.pdf (Erişim Tarihi: 21.06.2012).

İNAN, İ.H., 2012. Türkiye'de Kırsal Yoksulluğun Nedenleri ve Önlenmesi, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

İNCEKARA, B., 2010. Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İsatanbul.

JOHNSON, R.A., WİCHERN, D.W., 2002. Applied Multivariate Statistical Analysis., Prentice- Hall Inc.

KAN, A., DİREK, M., 2004. Course of Red Meat Prices in the Konya Province, Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 18(34):35-40.

KAPLAN, M., 2009. Organik Gıdalar Neden Tercih Edilmeli?, Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi, 501:42.

KARAGÖL, E. T., AKGEYİK, T., 2010. Türkiye'de İsdihdam Durumu: Genel Eğilimler. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, www.setav.org. (Erişim Tarihi:21.05.2010).

KARAKUŞ, K., 2011. Türkiye'nin Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthaline Genel Bir Bakış, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 1(1):75−79.

KARLUK, R., 2002. Uluslararası Ekonomi, Beta Yayınları, İstanbul.

KAŞKA, N., GÜLERYÜZ, M., KAPLANKIRAN, M., KAFKAS, S., ERCİŞLİ, S., EŞİTKEN, A., ASLANTAŞ, R., AKÇAY, E., 2012. Türkiye Meyveciliğinde Üretim Hedefleri. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/01e5bacd6657098_ek. pdf?tipi=14&sube (Erişim tarihi: 16.02. 2012).

KAYGISIZ, Z.,2005, İllerin Gelişmişlik Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Path Analizi ve Kümeleme Analizi ile İncelenmesi, http://www.academia.edu/1987254 (Erişim Tarihi: 12.02.2012).

KAZGAN, G., 1988. 2000 Yılında Türk Tarımı:Biyoteknoloji ve GAP Ne Getirebilecek?, Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000, Yurt Yayınları, Ankara, 257-271.

KAZGAN, G., 2003. Tarım ve Gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 417s.

KAZGAN, G., 2010. 1990 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Krizler ve İşsizlik; Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri İçin Çözümler Açısından Bir İrdeleme, kazgan.bilgi.edu.tr/docs/1990_sonrasi_yillarda_Turkiye.doc (Erişim Tarihi: 22.10.2012).

KENNEDY, E., 2002. Qualitative Measures of Food Insecurity and Hunger, http//www.fao.org/docrep/005/Y4249E/y4249e0c.htm, (Erişim Tarihi: 05.09.2012)

KESKİN, B., DEMİRBAŞ, N., 2012. Türkiye'de Kanatlı Eti Sektöründe Ortaya Çıkan Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 26(1):117-130.

KEYDER, C., 1993. Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 187s.

KIYMAZ, T., 2008. Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi, Yayın No: DPT:2754.

KIYMAZ, T., 2010. Gıda Fiyatlarındaki Gelişmeler ve Düşündürdükleri, Gıda Dergisi,http://www.Gıdamo.org.tr/resimler/ekler/e3159ad04564bfbek.jpg?tipi=5&turu=H&sube=0 (Erişim tarihi: 27.06. 2012).

KIYMAZ, T., SAÇLI, Y., 2008. Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi, Yayın No:2767, Ankara.

KIYMAZ, T., ŞAHİNÖZ, A., 2011. Dünya ve Türkiye Gıda Güvencesi Durumu, Ekonomik Yaklaşım, 21(76):1-30.

KOÇ, A.A., 2012a, Dünya Gıda Krizi ve Gıda Fiyatlarında Oynaklığın Sürdürülebilir Kalkınma ve Yoksulluk Etkileri: Küresel ve Ulusal Politika Tepkileri, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya.

KOÇ, M., 2010. Yokluk-çokluk: Küresel Gıda Sisteminde Parçalanmış Bütünlük Dünden Bugüne Küreselleşme Yerelleşme ve Türkiye, Editörler: Talas, M., Kara, B., Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, s.73-91.

KOÇ, M., 2012a. Gıda Güvencesi Konusu Yeniden Küresel Gündemde, http://www.dunyagida.com.tr/yazar.php?id=8&nid=2745 Erişim Tarihi: 12.12.2012.

KOÇ, M., 2012b. Gıda Güvencesi Neden Sorunsalı Olmalı http://www.Gıdadaguven.com/bilgi_bankasi/detail.aspx?SectionID=%2Fyj5OJY70d8nzFWvI7c2BQ%3D%3D&ContentID=kDf6Y0VkvctPcLQcQp0z%2BQ%3D%3D (Erişim tarihi: 27.09. 2012).

KOLSARICI, Ö., GÜR, A., BAŞALMA, D., KAYA, D., İŞLER, N., 2005. Yağlı Tohumlu Bitkiler Üretimi. Türkiye Ziraat Mühendisliği VI Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, Ankara.

KRISNAMURTHI, B., 2003. Food Security Module Indonesia. Agricultural and Development Economics Division (ESA), Food and Agriculture Organization of the United Nations, Roles of Agriculture Project International Conference, 20-22 October, 2003, Rome, Italy.

KÜN, E., ÇİFTÇİ, C.Y., BİRSİN, M., ÜLGER, A.C., KARAHAN, S., ZENCİRCİ, N., ÖKTEM, A., GÜLER, M., YILMAZ N., ATAK, M., 2005. Tahıl ve Yemeklik Dane Baklagiller Üretimi. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Türkiye Ziraat Mühendisliği 6.Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, Ankara, Sayfa: 367–408.

LEISINGER, K. M., 2000. Population Growth, Food Security and Civil Society, D+C Development and Cooperation, DSE, Berlin, 1:9−12.

LORR, M., 1983, Cluster Analysis For Social Sciences, San Francisco: Jossey Bass.

LOVENDAL, C.R., JAKOBSEN K.T., JACQUE A., 2007. Food Price and Food Security in Trinidad and Tobago, ESA Working PAper No: 07-27. September 2007. The Food and Agriculture Organization of the United Nations, Agricultural Development Economic Division.

MALHOTRA, N. K., 2004. Marketing Research (An Applied Orientation). Pearson Prentice Hill. Fourth Edition. 713s.

MCSWANE, D.Z., RUE, N.R., LINTON, R., 1998. The Essentials of Safe Food Management and Sanitation. Prentice Hall, New Jersey, USA.

MELGAR-QUINONEZ, H.R., ZUBIETA, A.C., MKNELLY, B., NTEZIYAREMYE, A., GERARDO, M.F.D., DUNFORD, C., 2006. Household Food Insecurity and Food Expenditure in Bolivia, Burkina Faso, and the Philippines. Journal of Nutrition, 136(5):1431-1437.

MERT, İ., ARTIK, N., 2009. Gıda Güvenliği ve Uygulamaları, Türkiye Gıda ve İçecek Dernekleri Federasyonu, Küresel Kriz ve Gıda Güvenliği Sunumlar Kitabı II, s. 25-49.

MEYERS, W.H., KURBANOVA, G., 2009. Küresel Ekonomik ve Mali Krizin Doğu Avrupa ve Orta Asya'da Gıda Güvencesi Üzerindeki Etkileri. Background Paper for the United Nations Conference on Social Impact of the Economic Crisis in Eastern Europe, Turkey and Central Asia, Almaty, Kazakhstan. 7-8 December 2009.

MOLLAVELİOĞLU, M.Ş., 2009. Sürdürülebilir Tarımın Ölçümü ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı, Ankara.

MUTLU, S., 2007. Gıda Güvenirliği Açısından Tüketici Davranışları (Adana Kentsel Kesimde Kırmızı Et Tüketimi Örneği) Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana (Yayınlanmamış).

MUTLU, S., BERK, A., 2004. Household Consumption Preferences and Purchasing Behaviors on Dairy Products in Urban Area of Adana. Electronic Journal of Polish Agricultural Universities Economics 2 (7) (http://www.ejpau.media.pl/series/volume7/issue2/economics/art-01.html). Erişim Tarihi: 06.07.2011

OH, S-Y., HONG, M.J., 2003. Food Insecurity is Associated With Dietary Intake and Body Size Of Korean Children From Low-income Families in Urban Areas, Europan Journal of Clinical Nutrition (2003) 57,1598-1604.

OKTAR, S., VARLI, A., 2010. Türkiye'de 1950-1954 Döneminde Demoktrat Parti'nin Tarım Politikaları. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 28(1):1-22.

OLHAN, E., 2012. Türkiye'de Reformlar Kapsamında Yoksullaşan Tarım Sektörü, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

ORAL, N., 2004a., 24 Ocak'ın Tarım Bilançosu, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1168 (Erişim tarihi: 30.04. 2012).

ORAL, N., 2004b. Türkiye'de Gıda Sektörü Tekellerin Denetimine Giriyor. 29 Mart 2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=157 (Erişim tarihi: 26.12 .2012).

ÖREN, M. N., BAHADIR, B., 2005. Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Hayvansal Ürün Politikaları ve Bu Politikalar Sonucu Ortaya Çıkan Transferler, Hayvansal Üretim 46(1):1−7.

ÖREN, M.N., ALEMDAR, T., BAHADIR, B., 2008. Türkiye'de Tarım Politikalarının Gıda Güvencesi Üzerine Etkisi. VIII. Tarım Ekonomisi Kongresi, Bursa.

ÖREN, M.N., YURDAKUL, O., ÇEVİK, B., DİNÇ, U., 2000. Türkiye'de Ulusal Entegre Projeler ve Tarımsal Kalkınma. Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Kongre 2000 Bildiriler Kitabı, Ankara.

ÖZ, S., 2011. Gıda Fiyatları Artışı ve Finansal Spekülasyon. Ekonomik Araştırma Forumu, http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn1105.pdf (Erişim tarihi: 03 Temmuz 2012).

ÖZCAN, H. A., 2007. Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler, http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf (Erişim Tarihi: 12.08.2012).

ÖZDAMAR, K., 2002. Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi. Cilt 1, 2.Baskı, Kaan Kitabevi, 475-477 Eskişehir.

ÖZDEN, F., 2009. Gıda Egemenliği Kavramı Çerçevesinde Dünya ve Türkiye Tarımının Genel Olarak Değerlendirilmesi, http://scholar.google.com.tr/scholar?q=related:_gA6ZJnSd5AJ:scholar.google.com/&hl=tr&as_sdt=0,5. (Erişim tarihi:04 Aralık 2011).

ÖZDER, M., 2012. Dünyada ve Türkiye'de Süt Sektörü İstatistikleri, Ulusal Süt Zirvesi, 21-23 Mayıs,İzmir, http://www.sutzirvesi.com/sunumlar.asp (Erişim Tarihi: 20.10.2012).

PAMUK, Ş., 2009. Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000. Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 262(33):63-76.

PEKCAN, G., Marchesich, R., 2001. Nutrition, Country Profiles-Turkey, http://ftp/es/esn/nutrition/ncp/turmap.pdf. (Erişim tarihi: 21 Ekim 2011).

PEKCAN,G., 2006. Food and Nutrition Policies:What's Being Done in Turkey. Public Health Nutrition, 9 (1A),158-162.

PEREZ-ESCAMILLA, R., SEGALL-CORREA, A.M., 2008. Food Insecurity Measurement and Indicators. Revista De Nutricao-Brazilian Journal of Nutrition, 21: 15-26.

PEREZ-ESCAMILLA, R., SEGALL-KOREA A.M., MARANHA, L.K., SAMPAIO, M.F.A., LEON, L.M., PANIGASSI, G., 2004. An Adapted Version of the U.S.Department of Agriculture Food Insecurity Module is a Valid Tool for Assessing Household Food Insecurity in Campinas, American Society for Nutritional Sciences, Journal of Nutrition, 134(8):1923-1928.

PINSTRUP-ANDERSEN, P., 2009. Food Security: Definition And Measurement. Food Security, 1(1): 5-7.

QUADIR, S.E., KARAMAN, H., 2012. Gıda Güvenliğini Sağlamada Ekolojik Önlemler, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

QUANDT, S.A., ARCURY, T.A., EARLY, J., TAPIA, J., DAVIS, J.D., 2004. Household Food Security Among Migrant and Seasonal Latino Farmworkers in North Carolina. Public Health Reports, 119(6):568-576.

RADIMER, K.L., 2002. Measurement of Household Food Security In The USA and Other Industrialised Countries. Public Health Nutrition, 5(6A):859-864.

RAFIEI, M., NORD, M., SADEGHIZADEH, A., ENTEZARI, M.H., 2009. Assessing the Internal Validity of a Household Survey-Based Food Security Measure Adapted For Use in Iran. Nutrition Journal, 8(28):1-11.

RAJAPAKSHA,U., 2002. Household Food Security. The Role Of Traditional Food Plants in Sri Lanka,http://www.devnet.org.nz/conf2002/papers/Rajapaksha Udaya.pdf (Erişim tarihi: 28 Ağustos 2010).

REHBER, E., 2012, Dünya Gıda ve Açlık Sorunu, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, Konya.

RENCHER, A.L., 2002. Methods of Multivariate Analysis, John Wiley and Sons, Inc.,ISBN 0-471-41889-7, 708p.USA.

RESMİ GAZETE, 25.04.2006. 26148 Sayılı Kanun, www.mevzuat.gov.tr/Metin. Aspx ? MevzuatKod=1.5.5488...0, (Erişim tarihi: 29 Haziran 2011).

SAÇLI, Y., 2009. Türkiye'de Tarım İstatistikleri, Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı.

SEBER, G.A., 1984. Multivariate Observations, New York: John Wiley and Sons Inc.

SELANİK, M., 2007. Türk Tarımının Avrupa Birliği İçindeki Yerinin Kümeleme Analizi ile Belirlenmesi Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Ankara.

SRIVASTAVA, M.S.,2002. Methots of Multivariate Statistics, John Wiley and Sons, Inc., Publication, ISBN 0.471.22381.6, 697p.USA.

STUDDERT, L.J., FRONGILLO, E.A., VALOIS, P., 2001. Household Food Insecurity Was Prevalent in Java During Indonesia's Economic Crisis. Journal of Nutrition, 131(10):2685-2691.

SUSAM, N., BAKKAL, U., 2008. Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 10(1):327−357.

SÜSLÜ, B., YANARDAĞ, Ö., 2002. İç Ticaret Hadleri Kavramı ve Türkiye'de 1980 Sonrası İç Ticaret Hadlerindeki Gelişmeler, www.mevzuatdergisi.com/2002 /08a/02 (Erişim tarihi: 02 Kasım 2011).

ŞAHİNÖZ, A. 2001. Tarım Reformu, Made in IMF. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 172: 37-52.

ŞAHİNÖZ, A., 2011, Neolik'ten Günümüze Tarım, Ekonomi ve Politikaları, Turhan Kitabevi, Ankara.

ŞENER, S., 2004. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7(1):73-92.

ŞENGÜL, S., 2001. Türkiye'de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kod No:639, Adana.

ŞENÖZ, B., AÇAR, Ö. Ç., 2008. Küresel İklim Değişikliğinin Gıda Güvencesi ve Güvenliğine Etkileri, TMMOB İklim Değişimi Sempozyumu, 13-14 Mart 2008, Ankara.

T.C. BAŞBAKANLIK YATIRIM DESTEK VE TANITIM AJANSI, 2010. Türkiye Tarım Sektörü Raporu.

T.C. GIDA TARIM ve HAYVANCILIK BAKANLIĞI, 2011. Tarım Stratejisi (2006-2010).

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI, 2011. Kalkınma Planları ve Yıllık Programlar.

TALAS, M., 2010. Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Tarım ve Gıda Güvenliği www.karadenizdergi.com/pdf/8/2.pdf (Erişim Tarihi: 18.12.2011).

TAN, S., KÖKSAL, H., 2004. Sürdürülebilir Tarım, Tarımsal Ekonomi Arastırma Enstitüsü- Bakış, Sayı 5, Nüsha 2.

TARASUK, V.S., BEATON, G.H., 1999. Household Food Insecurity and Hunger Among Families Using Food Banks, Canadian Journal of Public Health-Revue Canadienne De Sante Publique, 90(2):109-113.

TATLIDİL, H. 2002. Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz. Ziraat Matbaacılık, Ankara.

TCMB, 2008. T.C. Merkez Bankası İstatistiki Veriler, http://evds.tcmb.gov.tr/ (Erişim tarihi: 20 Nisan 2011).

TMO, 2012. Sektör Raporu http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/raporlar/ HububatSektorRaporu.pdf.

TOPUZ, H., 2007. Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 3(2):377−390.

TURHAN, Ş., 2005. Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım, Tarım Ekonomisi Dergisi, 11(1):13-24.

TÜİK, 2006. 2005 Gelir Dağılımı Sonuçları, Ankara.

TÜİK, 2009. Yoksulluk Çalışması, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do? istab_id=462(Erişim tarihi: 10 Kasım 2011).

TÜİK, 2010a. İstatistik Göstergeler 1923−2009, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_ gostergeler. pdf (Erişim tarihi: 14 Ekim 2011).

TÜİK, 2010b. İstatistik Göstergeler, Yıllık Nüfus Artış Hızları, http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=4001&sayfa=giris&metod=IlgiliGoste rge (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2012).

TÜİK, 2011a. İstatistik Göstergeler 1923-2011, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_ gostergeler. pdf (Erişim tarihi: 10 Eylül 2012).

TÜİK, 2011b. Hayvansal Üretim İstatistikleri 2010 http://www.tuik.gov.tr/PreHaber Bultenleri.do?id=8510 (Erişim tarihi: 14 Eylül 2012).

TÜİK, 2011c. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2010, http://www.tuik.gov.tr/ PreHaberBultenleri.do?id=8661(Erişim Tarihi:14 Ekim 2011)

TÜİK, 2011d. Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri, TÜİK, 2012a. Bitkisel Ürün Denge Tabloları http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do? alt_id=45

TÜİK, 2012b. Hayvansal Üretim İstatistikleri 2011. http://www.tuik.gov.tr/PreHaber Bultenleri.do?id=10820 (Erişim tarihi: 14 Eylül 2012).

TÜİK, 2012b. Su Ürünleri İstatistikleri 2011, http://www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir. do? istab_id=52 (Erişim tarihi: 29 Haziran 2012).

TÜİK, 2012c. Bitkisel Ürün Denge Tabloları, http://www.tuik.gov.tr/PreHaber Bultenleri.do?id=10822 (Erişim tarihi: 11 Eylül 2012).

TÜİK, 2012d. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10875.

TÜİK, 2012e. Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonları, 2012 http://www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi:05.10.2012).

TÜİK, 2012f. Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri 2011.

TZOB, 2009. Kırmızı Et Raporu.

UNGAN, S., ÜNSALAN, R., 2000. Türkiye'de Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketinin Analizi Günlük Gıda Alımı. 3. Uluslararası Beslenme ve Diyetetik Kongresi, 2000:166, Ankara.

USDA, 2000. Guide to Measuring Household Food Security, http://www.fns.usda.gov/fsec/files/fsguide.pdf (Erişim tarihi: 05 Eylül 2012).

UYSAL, Y., 2007. Türkiye'de Enflasyon: Sektörel Kaynakları ve İç Ticaret Hadleri, www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/makaleler/508/Sayı_508 makale_03 pdf (Erişim tarihi: 02 Kasım 2011).

UZUNÖZ, M., BÜYÜKBAY, E.O., BAL H.S.G., 2008. Kırsal Kadınların Gıda Güvenliği Konusunda Bilinç Düzeyleri (Tokat ili örneği). U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, .22(2):35-46.

WFP, 2009. World Hunger Series: Hunger and Markets. Available: http://home.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp200279.pdf (Erişim tarihi 21.06.2012).

WHO, 2001. The First Action Plan For Food and Nutrition Policy-WHO European Region 2000-2005, Roma.

WISE, T.A., MURPHY, S., 2012a. Resolving the Food Crisis: Assessing the Global Policy Reforms Since 2007, Global Development and Environment Institute for Agriculture and Trade Policy, January 2012.

WISE, T.A., MURPHY, S., 2012b. The Continuing Food Crisis: Global Policy Reform Lag, Economic and Political Weekly, PPW, February 25, 2012.

YAVUZ, F., 2000. Türkiye'de Tarım Politikası, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 31, Özel sayı, 9-22.

YILMAZ, H. 2008, Türkiye'de Tarım Politikalarının Demokratikleşmesi ve Alternatif Tarım Politikaları Oluşturulması Sürecinde Baskı Grupları Olarak Üretici Örgütleri. 2 Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir.

YILMAZ, H., DEMİRCAN, V., DERNEK, Z., 2006. Türkiye'de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikalarının Yansımalarına İlişkin Üretici Görüşleri Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 1(2):60-70.

YURDAKUL, O., 1978. Adana Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinde Süt Sığırcılığının Ekonomik Yapısı ve İlçede Süt Pazarlaması ile Tüketimi. Doçentlik Tezi, Adana (yayınlanmamış).

YÜCER, A., 2005. Dünya Ticaret Örgütü İleri Tarım Müzakereleri ve Türkiye,Avrupa Birliği Tarım Müzakerelerine Hazırlık Konferansları, Konferans XV 25 Mayıs 2005, http://www.tarim.gov.tr/Files/ABTarim /abhazirlik_konferanslar/ konferansanasayfa.htm, (Erişim Tarihi: 25.11.2011).

ÖZGEÇMİŞ

27/10/1978 yılında Malatya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Malatya'da tamamladı. 1995 yılında başladığı Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü'nden 1999 yılında mezun oldu. 2003 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi bölümünde yüksek lisansa başladı ve "Türkiye'de Liberalizm; Turgut Özal Dönemi Örneği" tez çalışmasıyla 2006 yılında mezun oldu. 2007 yılında Çukurova Üniversitesi Tarım Ekonomisi bölümünde doktoraya başladı. Evli ve bir çocuk annesidir.

EKLER

EK 1.Hanehalkı gıda güvencesi anket formu

Ç.Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ TARIM EKONOMİSİ BÖLÜMÜ
HANEHALKI GIDA GÜVENCESİ ANKET FORMU

Aile Reisinin Adı - Soyadı :		
Adresi :		
Telefon	Ev:	Cep:

A. HANEHALKININ SOSYO DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

1- Ailedeki birey sayısı…….kişi.

2- Aile bireyleri hakkında genel bilgiler.

Aile Bireyleri 1-Anne 2-Baba 3-Çocuk 4-Aile büyüğü	**Cinsiyeti** K:Kadın E:Erkek	**Yaşı**	**Eğitimi** 1-Okur-yazar değil 2-Okur Yazar 3-İlk-orta 4-Lise 5-Yüksekokul 6-Üniversite 7-Master/Doktora	**Mesleği**	**Çalışma Durumu** 1-Çalışıyor 2-İşsiz 3-Ev Hanımı 4-Öğrenci 5-Emekli

3- Aile yaşam döneminiz aşağıdaki şıklardan hangisine uygunsa işaretleyiniz.

a) Bekar ve yalnız yaşayan **b)** Yeni evli **c)** Çocuklu ve evli **d)** Çocuklardan ayrı ve evli
e) Boşanmış **f)** Dul **g)** Emekli **h)** Diğer

4- Ailenizin ortalama aylık geliri ne kadardır?

a) 500 TL'den az **b)** 501-1000 TL **c)** 1001-1500 TL **d)** 1500 TL'den fazla

5- Ailenizin ortalama aylık gıda harcaması ne kadardır?

a) 0-100 TL **b)** 101-200 TL **c)** 201-300TL **d)** 301-400TL **e)** 400 TL'den fazla

6- Aşağıdaki tabloda belirtilen besinlerin hanede hangi sıklıkta tüketildiğini yazınız.

Tüketilen Besinler	**Hiç**	**Ayda 1 kez**	**Haftada 1 kez**	**Haftada 2 kez**	**Hemen her gün**
Süt					
Süt Ürünleri					
Yumurta					
Kırmızı et ve ürünleri					
Tavuk					
Balık					
Ekmek ve Tahıllar					
Baklagiller					
Meyve ve Sebze					

B. HANEHALKININ GIDAYA ERİŞEBİLİRLİĞİ

1- Son 1 yıl içinde, ekonomik nedenlerden dolayı evinizdeki gıdanın yetersiz geldiği oldu mu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

2- Son bir yıl içinde ekonomik nedenlerden evinizdeki gıdanın yetersiz olacağından endişelendiniz mi?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

3- Son 1 yıl içinde dengeli beslenme için yeterli paranız oldu mu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

4- Son 1 yıl içinde siz veya ailenizden herhangi biri yeterli para olmadığı için daha az yemek yediği veya tam olarak doymadığı oldu mu?

a) Evet **b)** Hayır

Cevap evet ise bu ne kadar sıklıkta oldu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Nadiren

5- Son 1 yıl içinde siz veya ailenizden herhangi biri yeterince para olmadığı için öğün atladığı oldu mu?

a) Evet **b)** Hayır

Cevap evet ise bu ne kadar sıklıkta oldu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Nadiren

6- Gıda almak için yeterince paranız olmadığından aç olduğunuz halde yemek yiye-mediğiniz oldu mu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Nadiren

7- Son 1 yıl içinde siz veya ailedeki bir başka yetişkin, paranız olmadığı için tüm gün boyunca aç kaldı mı?

a) Evet **b)** Hayır

Cevap evet ise bu ne kadar sıklıkla oldu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Nadiren

8- Son 1 yıl içinde yeterli paranız olmadığı için kilo kaybettiniz mi?

a) Evet **b)** Hayır

ÇOCUKLU AİLELER

1- Son bir yıl içinde yeterli paranız olmadığı için çocuğunuzu/çocuklarınızı düşük maliyetli (yalnızca birkaç çeşit) gıdalar ile beslemek zorunda kaldınız mı?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

2- Son bir yıl içinde yeterli paranız olmadığı için çocuğunuzu/çocuklarınızı dengeli bir şekilde besleyemediğiniz zamanlar oldu mu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

3- Son bir yıl içinde yeterli paranız olmadığı için çocuğunuzun/çocuklarınızın öğünlerde tam doymadığı oldu mu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

4- Son bir yıl içinde yeterince gıda almak için paranız olmadığından çocuğunuza (çocuklarınızdan herhangi birinin) öğünde verdiğiniz miktarı azalttınız mı?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

5- Son bir yıl içinde çocuk veya çocuklardan herhangi birisi para olmadığı için öğün atladığı oldu mu?

a) Evet **b)** Hayır

Evet ise hangi sıklıkta gerçekleşti?

a) Nerdeyse her ay **b)** Bazı aylar **c)** 1 ya da 2 ay

6- Son bir yıl içinde gıda satın alacak paranız olmadığı için çocuğunuzun/çocuklarınızın aç kaldığı oldu mu?

a) Çoğunlukla **b)** Bazen **c)** Hiç Bir zaman

EK 2. Başlıca tarımsal üretim ve nüfus istatistikleri

Yıllara göre seçilmiş tahılların üretimi ve nüfus (1000 ton, milyon)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Nüfus
1930	2586	1537	471	14.4
1935	2521	1372	456	16.0
1940	4068	2249	757	17.7
1945	2189	934	295	18.7
1950	3872	2047	628	20.8
1955	6900	2985	855	23.9
1960	8450	3700	1090	27.5
1965	8500	3300	945	31.1
1970	10000	3250	1040	35.3
1975	14750	4500	1200	40.0
1980	16500	5300	1240	44.4
1985	17000	6500	1900	50.3
1990	20000	7300	2100	55.1
1995	18000	7500	1900	59.8
2000	21000	8000	2300	64.3
2001	19000	7500	2200	65.1
2002	19500	8300	2100	66.0
2003	19000	8100	2800	66.9
2004	21000	9000	3000	67.7
2005	21500	9500	4200	68.6
2006	20010	9551	3811	69.4
2007	17234	7307	3535	70.2
2008	17782	5923	4274	71.1
2009	20600	7300	4250	72.1
2010	19674	7250	4310	73.0
2011	21800	7600	4200	74.0

Kaynak: TÜİK, 2011a

Yıllara göre seçilmiş baklagillerin üretimi ve nüfus (1000 ton, milyon)

Yıl	Fasulye	Mercimek	Nohut	Nüfus
1930	67	20	48	14.4
1940	72	33	77	17.7
1950	87	43	85	20.8
1960	150	98	97	27.5
1970	138	92	109	35.3
1980	165	195	275	44.4
1990	210	846	860	55.1
1995	225	665	730	59.8
2000	230	353	548	64.3
2001	225	520	535	65.1
2002	250	565	650	66.0
2003	250	540	600	66.9
2004	250	540	620	67.7
2005	210	570	600	68.6
2006	196	623	552	69.4
2007	154	535	505	70.2
2008	155	131	518	71.1
2009	181	302	563	72.1
2010	212	447	530	73.0
2011	200	405	487	74.0

Kaynak: TÜİK, 2011a

Yıllara göre seçilmiş bitkisel yağların üretimi ve nüfus (1000 ton, milyon)

Yıl	Çiğit yağı	Mısır yağı	Zeytin yağı, sızma	Soya yağı	Ayçiçek yağı	Nüfus
1961	53.9	9.2	119.5	0.2	34.7	28.2
1965	79.0	8.3	60.0	0.6	56.1	31.1
1970	104.3	9.2	118.0	1.9	133.7	35.3
1975	127.8	10.1	94.0	1.0	174.8	40.0
1980	132.6	10.2	170.0	0.1	270.8	44.4
1985	138.4	18.9	70.0	33.5	287.5	50.3
1990	176.7	30.7	80.0	27.0	311.4	55.1
1995	221.8	23.5	45.0	41.0	456.3	59.8
2000	249.9	25.6	185.0	72.7	481.4	64.3
2001	234.1	31.8	65.0	62.4	299.8	65.1
2002	256.9	28.9	160.0	115.9	353.8	66.0
2003	227.0	43.0	80.0	151.3	478.8	66.9
2004	257.5	36.4	145.0	123.5	501.1	67.7
2005	240.3	35.8	115.0	200.2	530.7	68.6
2006	263.6	29.0	137.0	180.1	539.1	69.4
2007	225.8	42.2	142.7	213.5	524.3	70.2
2008	186.6	36.6	99.5	215.5	524.1	71.1
2009	173.4	42.8	145.6	171.0	548.8	72.1
2010	217.4	43.5	161.6	311.6	710.1	73.0
2011	261.9	40.8	177.9	314.3	715.6	74.0

Kaynak: TÜİK, 2011a

Yıllara göre süt üretimi ve nüfus (1000 ton, milyon)

Yıl	Koyun	Keçi	Sığır	Manda	Nüfus
1930	378.4	504.6	709.9	263.4	14.4
1935	461.8	438.6	797.0	280.6	16.0
1940	713.1	615.1	1160.5	380.5	17.7
1945	400.6	375.7	835.3	234.7	18.7
1950	667.7	746.0	1381.5	377.5	20.8
1955	800.2	798.8	1641.7	239.3	23.9
1960	882.0	811.5	2240.6	257.9	27.5
1965	780.0	639.0	2446.0	293.0	31.1
1970	859.0	613.0	2551.0	279.0	35.3
1975	993.0	631.3	2910.0	283.0	40.0
1980	1147.4	630.0	3421.0	273.9	44.4
1985	1072.6	363.4	7994.3	239.9	50.3
1990	1145.0	337.5	7960.6	174.2	55.1
1995	934.5	277.2	9275.3	114.5	59.8
2000	774.4	220.2	8732.0	67.3	64.3
2001	723.3	219.8	8489.1	63.3	65.1
2002	657.4	209.6	7490.6	50.9	66.0
2003	770.0	278.1	9514.1	48.8	66.9
2004	771.7	259.1	9609.3	39.3	67.7
2005	789.9	253.8	10026.2	38.1	68.6
2006	794.7	253.8	10867.3	36.4	69.4
2007	782.6	237.5	11279.3	30.4	70.2
2008	746.9	209.6	11255.2	31.4	71.1
2009	734.2	192.2	11583.3	32.4	72.1
2010	816.8	272.8	12418.5	35.5	73.0
2011	892.8	320.6	13802.4	40.4	74.0

Kaynak: TÜİK, 2011a

Yıllara göre kırmızı et üretimi ve nüfus (1000 ton, milyon)

Yıl	Koyun	Keçi	Sığır	Manda	Nüfus
1936	25.9	12.2	17.0	2.2	16.4
1940	35.0	11.4	26.2	4.6	17.7
1945	32.1	13.1	24.9	3.6	18.7
1950	41.0	11.4	33.3	2.7	20.8
1955	51.7	16.1	62.3	6.8	23.9
1960	67.4	20.2	68.4	5.5	27.5
1965	64.3	23.5	79.3	9.9	31.1
1970	82.2	25.8	95.4	14.8	35.3
1975	97.5	21.6	111.3	16.6	40.0
1980	67.0	17.7	108.7	10.7	44.4
1985	168.3	22.1	292.5	14.7	50.3
1990	143.6	22.5	329.0	11.4	55.1
1995	102.1	14.1	292.4	6.1	59.8
2000	111.1	21.4	354.6	4.0	64.3
2001	85.7	16.1	331.6	2.3	65.1
2002	75.8	15.5	327.6	1.6	66.0
2003	63.0	11.5	290.5	1.7	66.9
2004	69.7	10.3	365.0	2.0	67.7
2005	73.7	12.4	321.7	1.6	68.6
2006	81.9	14.1	340.7	1.8	69.4
2007	117.5	24.1	432.0	2.0	70.2
2008	96.7	13.8	370.6	1.3	71.1
2009	74.6	11.7	325.3	1.0	72.1
2010	135.7	23.1	618.6	3.4	73.0
2011	107.1	23.3	644.9	1.6	74.0

Kaynak: TÜİK, 2011a

Yıllara göre seçilmiş baklagillerin üretimi ve nüfus (1000 ton, milyon)

Yıl	Tavuk yumurtası	Tavuk eti	Hindi eti	Nüfus
1961	1308	60.0	3.4	28.2
1965	1448	65.9	3.3	31.1
1970	1914	97.3	4.7	35.3
1975	2597	173.8	5.4	40.0
1980	4135	240.2	6.5	44.4
1985	5838	273.3	7.9	50.3
1990	7699	401.7	9.0	55.1
1995	10269	490.0	10.7	59.8
2000	13509	643.4	11.8	64.3
2001	10575	614.7	11.6	65.1
2002	11555	696.2	10.2	66.0
2003	12667	872.4	9.6	66.9
2004	11056	876.8	12.6	67.7
2005	12053	936.7	12.2	68.6
2006	11734	917.7	11.6	69.4
2007	12725	1068.5	12.2	70.2
2008	13191	1087.7	10.2	71.1
2009	13833	1293.3	10.2	72.1
2010	11840	1444.1	10.2	73.0
2011	12955	1613.3	10.2	74.0

Kaynak: TÜİK, 2011a